

55.983

375

1996/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIV. ÉVFOLYAM

Tutajozás a Tiszán, 1930-as évek

Komp a későbbi fahíd helyén árvízkor, 1937.

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

1100 ESZTENDŐ	A Feszty-körkép Ópusztaszeren (<i>Szűcs Árpád</i>).....	3
	A pusztaszeri feltárások újabb eredményei (<i>Vályi Katalin</i>).....	5
TERMÉS	A szeged-csanádi egyházmegye (<i>Dr. Lotz Antal</i>).....	10
	Természetvédelem Csongrád megyében (<i>Dr. Csongor Győző</i>).....	15
	Csongrád város rövid története (<i>Gát László</i>).....	17
	Amerika a századelőn, ahogy egy csongrádi plébános látta (<i>Erdélyi Péter</i>).....	26
A MAGYAR ISKOLA EZER ÉVE	Csongrád iskoláinak krónikája (<i>Dudás Lajos</i>).....	31
	Száz éves a makói gimnázium (<i>Tóth Ferenc</i>).....	43
ÉVFORDULÓK	A művelődéspolitikus Teleki László (<i>Fehér Katalin</i>).....	46
	<i>Kilencvenöt esztendeje született Domokos Pál Péter</i> Domokos Pál Péter testamentuma (<i>Czine Mihály</i>).....	51
	„Domokos Pál Péter, Magyarország királya” (<i>Lukács László</i>).....	58
	„...a Kormány Gúzsá el szakadván...” (<i>P. Miklós Tamás – Müller Márton</i>).....	61
HAGYOMÁNY	A csongrádi kubikosság (<i>Katona Imre</i>).....	68
	„Jó kiszolgálás, jó bor volt.” (<i>Dr. Szűcs Judit</i>).....	71
	Népfőiskola Zsombón (<i>Horváth Dezső</i>).....	81
	A transzylvanizmus, mint politikai koncepció (<i>Lipcsey Ildikó</i>).....	84
A HONISMERET FORRÁSAI	Plohn József munkássága (<i>Dömötör János</i>).....	91
FÓRUM	Csanád megye ébresztése (<i>Karacs Zsigmond</i>).....	94
KRÓNIKA	Kanyar József köszöntése (<i>Király Lajos</i>).....	98
	Nagy Jenő 80 éves (<i>Balassa Iván</i>).....	99
	Egyházi néprajzi konferencia és kiállítás Mátraházán (<i>Molnár Ambrus</i>).....	103
	Sipos Gyula emléktáblát avattak (<i>Bodó Imre</i>).....	105
	Szabó Lajos (1908 – 1996) (<i>Balassa Iván</i>).....	106
	Batta Pál (1919 – 1995) (<i>Bolla Dezső</i>).....	108
KÖNYVESPOLC	Kiskundorozsma monográfiája (<i>Kováts Dániel</i>).....	110
	Fábián Györgyné: A csongrádi Batsányi János Gimnázium (<i>Erdélyi Péter</i>).....	111
	Lackovits Emőke – Lukács László – Varró Ágnes: Íme az én népem (<i>Deáky Zita</i>).....	112

Szilágyi Miklós: A tiszai halászat (<i>Viga Gyula</i>).....	113
Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért (<i>Mák Ferenc</i>).....	114
Dr. Timaffy Lászlóné (szerk): Az esztendő nevelő munkája keresztény szemmel a néphagyományok tükrében (<i>T.L.</i>).....	117

**HONISMERETI
BIBLIOGRÁFIA**

Összeállította: <i>Belovári Gézáné</i>	118
--	-----

Az első borítón *Szervátiusz Tibor* Csongrádon lévő életfakompozíciója (*Enyedi Zoltán* felvétele), a hátsón *Halász Péter* tiszai halásza látható.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA
HAVAS GÁBORNÉ

HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Iván dr., néprajzkutató, Bp. – **Bodó Imre** növényvédelmi felügyelő, Dombóvár – **Bolla Dezső dr.**, a Csepel galéria és Helytörténeti Gyűjtemény vezetője Budapest – **Csongor Győző dr.** ny. múzeumi igazgató, Szeged – **Czine Mihály** egyetemi tanár, ELTE, Bp. – **Deáky Zita** etnográfus, Kertészeti- és Élelmiszeripari Egyetem, Bp. – **Dömötör János dr.** ny. múzeumi igazgató, Hódmezővásárhely – **Dudás Lajos** ny. tanár, Csongrád – **Enyedi Zoltán** fotóriporter, Szeged – **Erdélyi Péter** középiskolai tanár, Csongrád – **Fehér Katalin dr.** docens, ELTE Tanárképző Kar, Bp. – **Gát László** iskolaigazgató, Csongrád – **Horváth Dezső** ny. újságíró, Szeged – **Karacs Zsigmond** ny. MAV alkalmazott, Bp. – **Katona Imre dr.** ny. egyetemi docens, Bp. – **Király Lajos dr.**, a Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola tanára,

Kaposvár – **Kováts Dániel dr.** főiskolai tanár, Szeged – **Lipcsey Ildikó** történész, Budapest – **Lotz Antal dr.** főiskolai tanár, Hittudományi Főiskola, Szeged – **Lukács László dr.** osztályvezető, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár – **Mák Ferenc**, osztályvezető, Határon Túli Magyarok Hivatala, Bp. – **Molnár Ambrus** ny. ref. esperes ig. lelkész, Mátraháza – **Müller Márton** gazd. csoportvezető, Polgármesteri Hivatal, Révfülp – **P. Miklós Tamás** muzeológus, Gyermekszervezet Történeti Múzeum, Révfülp – **Szűcs Árpád** ny. múzeumi osztályvezető, Szeged – **Szűcs Judit dr.**, a Tari László Múzeum igazgatója, Csongrád – **Timaffy László dr.** ny. tanár, Győr – **Tóth Ferenc** ny. múzeumi igazgató, Makó – **Vályi Katalin** régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged – **Viga Gyula dr.** osztályvezető, Herman Ottó Múzeum, Miskolc

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I. Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.:201-5207 Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a MIKSZÁTH KIADÓ ÉS NYOMDA gondozásában, fv. DR. NÉMETH JÁNOS ig., Számítógépes tervezés: CSIPKA ROZÁLIA, Nyomdavezető: SZILVA ISTVÁN. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára 98.- Ft. Évi előfizetési díja 540.- Ft. Előfizethető postautalványon, valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387 Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

EZERSZÁZ ESZTENDŐ

A Feszty-körkép Ópusztaszeren

Ország-világ tudja immáron, hogy Feszty Árpád gigantikus alkotása, a Magyarok bejövetele című körkép az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban kapott méltó és remélhetőleg végleges helyet. Eddigi száz esztendő felét csonkolt-roncsolt tetszhalott állapotban töltötte, raktárak mélyén porosodva. A millicentenáriusra helyreállítva ismét régi fényében fogadja a látogatók százezreit, akárcsak egy évszázada a millenniumi ünnepek idején.

Az első körképet, vagy nemzetközileg használatos nevén „panorámát” az ír Robert Barker szabadalmaztatta, mint technikai találmányt, 1787-ben. Öt évvel később, 1792-ben állították föl az első igazi, rotundában elhelyezett és diorámával, azaz háromdimenziós előtérrel ellátott panorámát. Ezt aztán gyors egymásutánban követte a többi. Európa számos országában vált évről évre divatosabbá a műfaj, mind nagyobb lélegzetű témákhoz kötődve, miután a méretek is egyre nagyobbakká váltak.

Vannak, akik úgy vélik, a körkép műfajának napjainkra lejárt az ideje. Lehetséges. Tény azonban, hogy a megmaradtakat ma is érdeklődéssel látogatják, s az idők folyamán tönkrement, de még megmenthető példányokat, ha csak mód van rá, helyreállítják. Mi több, jelen korunkban is készültek újak. Irakban 1968-ban, Ausztráliában, Koreában és a volt Szovjetunióban 1975-ben, Bulgáriában 1977-ben, Németországban pedig 1985-ben állítottak föl új panorámákat. Kétségtelen, legnagyobb részük a múlt században és a századforduló táján keletkezett, elsősorban az európai országokban.

Feszty Árpád is külföldi útja alkalmával látott egy körképet, s az élmény hatására döntött úgy, hogy hazatérve ő is fest egyet. Itthon lelkesen ecsetelte tervét, miszerint a vízőzön bibliai legendáját viszi vászonra, gigászi arányú tengeri tájjal, viharosan gomolygó felhőkkel, félelmetesen tajtékzó hullámokkal, szirteken pozdorjává zúzódo hajókkal, Noé bárkájának riadt állatseregletével. Felesége, Jókai Róza megrémült az ötlettől. Ő is a müncheni akadémián tanult festészetet, mint férje, s tudta, hogy az mekkora fába vágja fejszéjét. A körkép nem egy bekeretezett festmény, amit csak úgy a falra lehet akasztani. Annak külön, mintegy negyven méter átmérőjű önálló körcsarnokot kell építeni, amelyben a tíz-tizenöt méter magas vásznat körben fől szerelhetik. Középen építik föl a nézők pódiumát, amire feljutni a kép alatt elhaladó folyosón, illetve lépcsőn lehet. A nézőpódiumot valóságos, plasztikus tárgyakkal álló háromdimenziós műterep veszi körül, amit a vásznonfestménnyel úgy összehangolnak, hogy ne lehessen észrevenni a kettő közötti határt. Ezáltal olyan illúziót kelt, mintha igazán egy táj, vagy jelenet közepén állna a szemlélő. Belátható, hogy minden körkép számára külön épületet kellett emelni.

Feszty konokul ragaszkodott szándékához. Mellé állt apósa is, Jókai Mór, a híres író és országgyűlési képviselő. Sőt ő ajánlotta a művésznek, hogy az özönvíz témája helyett fesse meg a honfoglalásnak, a magyarok bejövetelének egy epizódját. 1891-et írtak ekkor, az ezredik évforduló megünneplésére készülődött az ország, Feszty habozás nélkül elfogadta apósa javaslatát.

A tettekész, harmincöt éves festő munkához látott. Bátyjával, Feszty Gyula építész-szel létrehoztak egy betéti társaságot Magyar Körkép Társaság néven. Ez volt hivatva 140 ezer forintos alaptőkéjével biztosítani a vállalkozás pénzügyi alapjait. Feszty Gyula és Gráf Lajos azonnal hozzáfogtak az épület tervezéséhez. Feszty maga pedig először

egyedül, később három festőtársával elutazott Munkács, illetve a Vereckei-hágó környékére, ahol a hagyomány szerint őseink mai hazánk földjére léptek. A négy festő körös-körben lerajzolta, megfestette a tájat. Feszty ezeket a vázlatokat körképpé alakítva elkészítette a mű kartonját, benépesítve a tájat alakok ezreivel.

1893 januárjában már fölszerelhetők az elkészült épületben a Belgiumból hozatott, nyolc méter széles sávokból összeavart vásznat. Erre fölvetítették a vázlatokat, s a vasúti síneken körbe gördíthető többemeletes állványokon megkezdődhetett a sziszifuszinak tűnő munka. A mű szellemi atyja, szervezője, irányítója, akinek a nevével mára teljesen összeforrt, Feszty Árpád. De méltánytalan dolog lenne, ha nem emlékeznénk meg legalább nevük felsorolásával a munkatársakról: Barsy Adolf, Mednyánszky László, Mihalik Dániel, Olgyai Ferenc, Pállya Celesztin, Spányi Béla, Ujváry Ignác, Vágó Pál, Ziegler Károly és a felség, Fesztyné Jókai Róza. Az ő közreműködésükkel sikerült Fesztynek 1894 májusára befejezni a hatalmas munkát.

A megnyitás után özönlöttek a látogatók az Andrássy út végénél álló körépületbe. Megcsodálták a gyönyörű tájat, a munkácsi erdős hegyláncok koszorújában eljük táruló képet, amelynek egyik hangsúlyos jelenetében Árpád fejedelem látható egy kisebb magaslaton a vezérek lovascsoportjával. A vezérek mögül, kelet felől, tömegével tódul a honfoglalók végeláthatatlan sokasága, balra a lovas harcosok vágató serege, jobbra a szekerekkel, gulyákkal, nyájakkal vonulók. A felénk tartó diszes, négy ökör vontatta szekér a fejedelemasszonyé, akit olykor a fejedelem nagyjával, Emesével kevernek össze. Lejjebb a völgyben éjszakai pihenőre készülve táboroznak le az érkezők. A szláv erődítmény, amelynek területén a látogató is áll, nem nyújt már védelmet senkinek. Nyugati kiszögellésében lóáldozathoz készülődnek a magyarok, a táltos ott áll a máglya előtt, melyre a táncot lejtő leányok virágot, illatos füveket szórnak. De elidőzhetne a néző a szláv foglyoknál, vagy a nőrablás jeleneténél is.

Az ezredéves ünnepségekre egy másik körképet is felállítottak Budapesten, mégpedig a Jan Styka nevéhez fűződő lengyel művet, amely a Raclawice falu melletti 1793-as csatát ábrázolja. Ez a körkép a Fesztyével szinte napra egy időben készült. sorsa is sokban hasonlít arra, s száz év múltán mindkettőt ugyanaz a szakember csoport állította helyre.

Az ünnepségek után a lengyelek hazavitték körképüket, a miénk pedig kiutazott a londoni világkiállításra, ahonnan 1909-ben hozták vissza Budapestre. Távollétében az épületet lebontották, mert a főváros tanácsa ott jelölte ki a helyet a Szépművészeti Múzeum számára. Így a Városligetben egy ideiglenesnek szánt faszerkezetű épület lett a körkép otthona egészen a második világháborúig, amikor is egy bomba alaposan megrongálta mind az épületet, mind a benne lévő alkotást. Az eső és hólé-áztatta, szélszaggatta vásznat végül nagyjából a varrások mentén felszabdalták, hatalmas fahengerekre tekerték és elraktározták.

Szer-Pusztaszer-Ópusztaszer neve, ha nem is a Kárpátoktól keletre történt vérszerződéssel, mint azt némely riporter tudni véli, de a honfoglalás utáni első országgyűléssel mindenképpen összekapcsolódott. Ezért amikor Erdei Ferenc 1970-ben elkezdte szorgalmazni egy történelmi emlékpark létesítését, kézenfekvő volt, hogy a *Magyarok bejövetelét* restaurálás után ott mutassák be újra. A kép vászonmaradványait Szegedre szállították, s 1975-ben Kisterenyei Ervin vezetésével megkezdték az anyag felmérését, tisztítását, konzerválását.

A hatalmas, csaknem 1700 m² vászomból valamivel kevesebb, mint a fele maradt meg. A hiány szerencsére túlnyomóan az égboltot ábrázoló részből, valamint a dióráma kontúrja alatti csaknem 200 m²-nyi vászomból áll. A figurális részeknek jó nyolcvan százaléka, ha mégoly siralmas állapotban is, megmenekült a pusztulástól. Még a harmincas években kiváló minőségű diapozitívok készültek a képről, ezeket Feszty István, a festő unokaöccse sok egyéb értékes dokumentummal együtt a restaurálás

felügyelő szegedi Móra Ferenc Múzeumnak ajándékozta, így a megsemmisült, vagy elő nem került részek kiegészítése sem okozott gondot. Egy bizonyos fázisban a restaurálási munkákat már csak a befogadó épületben lehetett folytatni. Az azonban még akkor csupán a tervezés stádiumában volt. A vásznak ismét hengerekre, a hengerek pedig raktárba kerültek.

Csaknem egy évtized telt el, amíg az épület Ópusztaszeren fogadni tudta a restaurálás folytatását váró körképet. Egy pályázat eredményeként a megbízást az a lengyel csoport kapta a körkép helyreállítására, amelyik a lengyel panoráma sikeres restaurálásával és az ott szerzett tapasztalatokkal nagyobb garanciával biztatott a munka várható eredményét illetően. 1991 őszén a faluban kerestek maguknak bérelhető lakást, házat. Néhányan családostól jöttek, gyermekeik itt jártak óvodába, iskolába. A volt katonai bázis egyik óriási hangárjában alakították ki a műhelyt, ahol a képronsok újbóli tisztítását elvégezték és kioldották belőlük az előző konzerválás során beléjük vasalt viasz-gyanta masszát. Puhították, foltozták, megerősítették a vásznakat, előkészítették őket a dublizáshoz. Ezzel a tevékenység fokozatosan áttevéődött az emlékparkban álló hatalmas múzeumépület körcsarnokába.

A Lengyelországban e célra leszóvetett 8 m széles vászonsávokat fölerősítették a körkép tartószerkezetére, széleiket egymáshoz varrták, és az egészet impregnálták. Amikor ez a gigantikus vászongömb fölvette a körképekre jellemző hasas formát, az összevarrásokat fölfejtették és darabonként leengedték a körcsarnokban összeácsolt munkapódiumra. Milliméternyi pontossággal kivágták belőle az eredeti képdarab formáját, s helyére illesztették a konzervált elemet. Az illesztések széleit összevarrták és helyi dublizózással stabilizálták. A kép felső szélére üvegszövet övet tettek a munkapódium speciálisan domborított részén. Felfüggesztés után a vászonsávokat acél-dróttal összehúzták és széleiket összevarrták. Ezután a kép teljes hátsó felületét dublizolták. A műveleteket függő gondolákról végezték. Így a hiányzó részek fölvetítés utáni rekonstrukcióját és az aprólékos-hosszadalmas retusálást is.

A diorámát, miután semmi sem maradt belőle, teljesen újra kellett tervezni, modellezni. A véglegesen kialakított modell alapján tervezték meg és építették föl az acél tartószerkezetet. Ennek hullámlemez borításán alakították ki a 900 m² plasztikus műterepet, amit impregnálás után a kép színvilágához hangoltak.

E tényszerűen leírt sorok mögött hosszú évek kemény munkája, gondja és öröme van. De ha arra gondolunk, hogy a próbaüzemelés első hónapjaiban már több mint százezeren megnézték, és remélhetőleg senki sem távozott csalódottan, azt mondjuk, megérte.

Szücs Árpád

A pusztaszeri feltárások újabb eredményei

Az 1970 óta, rövid megszakítással több mint húsz éve tartó feltárások eredményei még mindig nem érettek meg a végső összegzésre, hiszen a további munkák módosíthatják a monostorról és a körülötte virágzó településről ezidáig kialakult képünket. A hosszú munka során nyert rengeteg információ alapján megrajzolható kép azonban főbb vonásaiban remélhetően tükrözi az egykori valóságot.

Az Anonymus nyomán kialakult történeti hagyomány szerint a honfoglaló magyarok itt tartották első „országgyűlésüket”, melyen Árpád vezérei között felosztotta az ország területét. E legendás esemény miatt a század első felében még magasan álló pusztaszeri romok korán az érdeklődés középpontjába kerültek, s a múlt század végén meginduló első hazai régészeti ásatások között már ez a helyszín is szerepel. A honfog-

lálás 1000. évfordulójára való készülődés természetesen fokozta az érdeklődést. 1882-ben Göndöcs Benedek címzetes pusztaszeri apát Römer Flórisssal, a magyar régészet megalapítójával ásatásokat folytatott a templom területén, s feltárta annak legkésőbbi (tehát legfelül lévő) periódusát. Az eredmények hatására nagyszabású célkitűzéseket fogalmazott meg Göndöcs Benedek: szorgalmazta az ásatások folytatását, azok eredményeiről a látogatókat és az utókort tájékoztató tábla elhelyezését, a romok konzerválását, az „ősi bazilika stylje szerint” emlékkápolna emelését, s végül körülöttük legalább 100 holdnyi díszkert (park) létesítését. Mindezzel gyakorlatilag felvázolta az éppen 100 év múlva, az 1100. éves évfordulóra megvalósult emlékpark elképzelését.

Az 1970-ben Trogmayer Ottó vezetésével meginduló első szisztematikus kutatások során 1976-ig tartott a templom és a hozzá kapcsolódó kolostor lakóépülettömbjének feltárása, melyeknek alapfalai ma már konzerválva, illetve rekonstruálva láthatók. Tisztázódott, hogy a többször is átépített, bővített templomnak 3 nagy alaprajzi periódusa különíthető el: egy kis egyhajós, egyszerű falusi templom a XI. század első feléből, a helyére épített ún. Sankt Gallen-i típusú (4 tornyos, és mindkét végén félkörös apszisú) templom a XI. század végéről, s végül a XII. századi nagy, háromhajós bazilika a kolostorépületekkel. A templom közvetlen közelében 963 sír feltárására is sor került.

Közben 1973-ban a közeli Kiszner-tanyán Horváthi Ferenc 3 honfoglaláskori (pontosabban a X. század végéről, vagy a XI. század elejéről) származó sírt tárt fel leletmentése során. A következő évben a monostortól kb. 800 méterre délre pedig feltárta a középkori Szer mezőváros plébániatemplomát, s az oklevelek alapján részletesen kidolgozta a település birtoklástörténetét is.

1976-tól három éven át szünetelt a feltárás, majd 1980-tól napjainkig folyamatosan a rendszeres kutatásokat a lelőhelyen. Az elmúlt másfél évtizedben a már rekonstruált épületegyüttes déli oldalán, mintegy 80 x 80 méteres területen dolgozunk, aminek 2/3-ad részét már teljesen feltártuk. A csaknem 500 éven át folyamatosan lakott terület a természetes feltöltődés és a többszöri tereprendezés hatására az évszázadok során egyre „magasodott”, míg végül napjainkra helyenként másfél métert is meghaladó vastagságú, rétegzett lelőhelyet alkotott. A feltárás során az egyes rétegeket, szinteket egyenként kell eltávolítanunk, leválasztanunk egymásról, s ez csak lassú, figyelmes kézi munkával lehetséges. Általában 4-5, többé-kevésbé letaposott járőrszínt tudunk elkülöníteni egymástól, melyeket egyenként kibontva kirajzolódnak az egyes évszázadokban itt állott épületek, utak, különböző műhelyek, feltáruznak az egykor használt kutak, s napvilágra kerülnek a rég betemetett használati eszközök, tárgyak. Ez azonban azt jelenti, hogy minden egyes megnyitott munkafelületet négyszer-öttször kell végigbontanunk, természetesen mindig más mélységben, egyre mélyebben. A lassan, mintegy mozaikként összeálló kép alapján tudjuk, hogy területünkön is (tulajdonképpen szinkronban a templom történetével) három nagy időszakot jelentenek a feltárt emlékek.

1. Az első korszakot a korai település maradványai alkotják. Eddig 25 lakóházat tártunk fel ebből a településből, melyek azonban nem egy időben állottak. A XI. század első felében megépült egyhajós kis kőtemplomtól délre, alig 40 méterre már állottak a falu első házai, s a település déli és nyugati irányban folyamatosan terjeszkedhetett (valószínűleg észak felé is, itt azonban még nem történt feltárás). Keleten a Tisza ártere állta útját a terjeszkedésnek, melynek egykori magaspártján zajlik a történetünk. A megismert 25 épület igazán változatos képet nyújt, mivel (eltérően a korszak más lelőhelyein feltárt, általában kissé egyhangú, vagy legalábbis egymástól nem sokban eltérő házaitól) Szeren gyakorlatilag alig lehet találni két azonos alaprajzú építményt! A lakóházak közös jellemzője, hogy földbe mélyített épületek voltak, azaz padlójuk a korabeli felszínnél átlagosan 1 méterrel mélyebben volt. Az egészen kicsi,

alig 2 x 3 méteres alapterülettel a komoly méretű, 4,5 x 7 méteres alapterületig változik méretük. Alakjuk lehet négyszögletes, téglalap alakú - amihez néha 4-5 méter hosszú bejárati folyosó is csatlakozik, de van ovális, lekerekített sarkú lakóház is. Az egyik sarokban többnyire kemence található, amit vagy egyszerűen az épület földfalába vájtak, de épülhetett kőből, vagy agyagból, sőt, egy esetben a korai Árpád-korban igazán ritkaságnak számító módon téglából rakott, kör alakú kemencét találtunk. A tetőszerkezet megoldása szintén számos változatot mutat. Az egyszerűbb, legkisebb házak esetében az épület tengelyében álló két (vagy 2 x 2) ágfára, valamint a ház gödrének a széleire támaszkodó sáttortot építettek, de van biztosan felmenő (vagyis a felszín fölé legalább 1-1,5 méterrel felemelkedő) boronafallal rendelkező, bonyolult szerkezetű, komoly ács munkát feltételező lakóház is. A házak földfalait a leomlástól számos esetben vessző- vagy sövényfonattal védték. Az épületeken kívül, a szabadban sütő- és füstölő kemencék állottak, ugyancsak változatos anyagból, többféle formában megépítve. Végül a település képéhez hozzátartoztak az egyes lakóházakat és közvetlen környezetüket körülvevő különböző méretű kerítések is, amelyek feltehetően éppen az alacsony lakóházakat védték a településen esetleg kóborló háziállatoktól, hiszen a földfelszínre támaszkodó tetőre tévedő jószág alatt az könnyen beszakadhatott. Valószínűen magát az egész települést is nagyobb méretű árokkal, vagy sánccal védhették, - ennek azonban a feltárt területünkől távolabb, az egykori falu szélén kellett lennie, aminek a megtalálására még nem volt lehetőségünk.

Nem tudjuk pontosan, hogy egy-egy ilyen házat mennyi időn át lakhattak. De a korai település képe nagyjából a fentieknek megfelelő lehetett, s a kb. 150 éves fennállása során nem sokat változhatott. Ennek az időszaknak a legjellemzőbb lelete a cserépbogrács, ami azt bizonyítja, hogy az élet, pontosabban a sütés-főzés még részben az összességében mégiscsak kicsi házak többnyire ugyancsak kicsi kemencéin kívül, a szabadban zajlott.

2. A korai település életének az eddig feltárt területen a XII. század közepén meginduló újabb, nagyszabású építkezések vetettek véget, aminek eredménye a háromhajós nagy templom, s a hozzá csatlakozó kolostorépület lett. Hangsúlyozom, hogy csak a feltárt területre érvényes ez a megállapítás, hiszen a falu élete nem szakadt meg ezzel, hanem csak az itt folyó építkezések miatt a település lakóházai délebbre és nyugatabbra húzódtak. Az elhagyott korai házak gödreit feltöltötték, s a nagy tereprendezés során valószínűleg az egész területet kissé távolabbról idehordott földdel egyengették el. Ezek után vette kezdetét szelvényeink területén a második nagy korszak, a kolostor időszak.

A szeri település környékét is birtokló Bár-Kalán nembeli Kalán püspök fényes nemzetségi monostort építtetett itt ebben az időben. A hatalmas, háromhajós templom padozata és belső díszítése süttöi vörös mészkőből („márványból”) készült, s a templom bejáratát csak a leghíresebb román kori templomokhoz mérhető oszlopszobrok ékesítették. A templom déli oldalához közvetlenül csatlakozott a kolostor lakóépület-tömbje, amiben feltehetően bencés szerzetesek éltek. Ettől délre, egy 60x65 méteres udvart fogtak körül a téglalap alakban elhelyezett gazdasági épületek. Az építkezések során itt folytak az előkészítő munkák - így például megtaláltuk a kőfaragó műhely nyomát, ahol számos félkész- vagy rontott faragvány jelezte az egykori lázas munkát. Az építkezések befejezése után pedig itt kaphattak helyet a kolostor mindennapi életét kiszolgáló műhelyek, istállók, valamint a környékről beszállított különböző termények tárolására alkalmas raktárak.

Az udvar azonban színtere volt egy ritka és bizonyára nagy eseménynek számító, veszélyes műveletnek is. Ez pedig a nagy templom tornyába szánt harang megöntése volt. Hazánkban, sőt a Kárpát-medencében is szinte egyedülálló leletnek számít ez a korai harangöntő műhely, amely lehetőséget adott arra, hogy a mostanáig csak kora-

beli írott források alapján ismert, nagy szakmai tudást és gyakorlatot igénylő, kényes műveletet lépésről lépésre nyomon követhessük. A középkorban szekereken az országot járó, vándor harangöntő mesterek megrendelésre, a helyszínen végezték ezt a munkát. A gondosan megásott nagy, mély munkagödör közepén épített kemencében olvasztották ki az agyagból készített öntőforma magját képező fagyúréteget, aminek a helyére azután a közelben épített olvasztókemencékben elkészített bronzot öntötték. A műveletnek azonban számos kényes pontja, buktatója volt; s a napokig is eltartó munka végén derült csak ki, hogy sikerrel járt-e a sok fáradozás, nem repedt-e meg a harang? A szeri harangöntés a feltárás tanúbizonysága szerint jól sikerülhetett, hiszen az öntést nem ismételték meg, a műhelyt csak egyszer használták.

Csaknem a nagy gazdasági udvar közepén találtuk meg a kolostor kútját, ami a ma-ga nemében ugyancsak kiemelkedően fontos leleteket rejtett. A négyszögletes, 9 méter mély kút oldalfalai gondosan elhelyezett kváderkövekből voltak megépítve, s a mai napig állják az évszázadok múlását! A tatárjárásor bekövetkező pusztulás után a kutat feltöltötték, s most a kút kibontásakor az ekkor belekerült földdel, valamint az egykori használati tárgyakkal együtt számos, értékes információt rejtő vizsgálati anyagot is szolgáltatott. A teljes betöltés gondos iszapolása ugyanis különböző gyümölcs- és virág-, valamint gyommagvakat, bogarakat is eredményezett, melyek által rekonstru-álni tudjuk majd a közvetlen környezet korabeli növényvilágát, mikro-faunáját is. Ez azonban még további gondos vizsgálatokat, meghatározásokat igényel, amire sajnos kevés szakember áll rendelkezésünkre.

Mint az imént már említettem, az 1241-es év tragikus fordulatot hozott Szer számára is. A templommal együtt a kolostorépületek is elpusztultak, s ezzel vége szakadt a nemcsak dél-alföldi viszonylatban kiemelkedő méretű és gazdagságú periódusnak. A tatárjárás után újraépülő templomhoz már jóval kisebb kolostorépület tartozott. A korábbi gazdasági épületek fölött, azoknak egy újabb tereprendezés során elegyengetett romjain, már az így kisebb területre visszaszorult, a hanyatlás korát jelentő kolos-torhoz vezető utat bonthattuk ki, megörökítve a kanyarodó szekerek nyomait.

3. A XIV. század végétől a kolostorépületek romjai fölött ismét megjelennek a település lakóházai, ami már a harmadik nagy korszak kezdetét jelenti. A kedvező föld-rajzi fekvésű falu jelentősége, a környék gazdasági életében betöltött szerepe az évszázadok során egyre nőtt, mígnem a XIV-XV. század fordulójára mezővárosi rangra emelkedett. A vászedzési és vásártartási joggal is rendelkező település ekkor már legalább egy km hosszú. A felszíni leletek mellett bizonyítja ezt az is, hogy a monostor-templomtól délre, 800 méterre, már a XII. század végén megépült első kis plébánia-templomot folyamatosan bővíteni kellett. A mezőváros házai az eddig feltárt területen legalább 2 utcasort alkotnak. A felmenő falú, háromszászlós lakóházak külső megjele-nésükben és méreteikben már nem sokban különbözhetnek a századelő falusi vagy tanya-si házaiktól. A középső helyiség volt a konyha, s az itt megépített kemencéből fűtötték a lakószobát is. A harmadik helyiség a kamra. Természetesen vannak egysze-rűbb szerkezetű, csak 2 helyiségből álló házak is. Az építési technikájukban és alapraj-zukban, sőt, belső berendezésükben és használati tárgyaikban is a néprajzi korokat idéző lakóházak telkein megtaláljuk már az első különálló gazdasági épületeket is, így pl. egy kisméretű istállót és egy csűrre emlékeztető épületnek a részletét is sikerült feltárnunk. Több ház közelében is találtunk kör alakú ásott kutat, melyeknek az oldal-fala azonban legfeljebb deszkával volt kibélelve, s ezért hamar beomolhattak, csak rövid ideig voltak használhatók.

A bizonyára a település nagy részét jellemző, fent leírt, kimondottan falusias jellegű lakóházakon kívül komolyabb épületeknek is kellett állniuk Szeren. Bár tudjuk, hogy az Alföld mezővárosaiban csak igen későn jelennek meg a kőépületek, mégis számos okunk van rá, hogy ezt feltételezzük. A mindvégig földesúri joghatóság alatt álló

település birtokosa a XV. század közepén IV. (Szeri Pósa) István, aki itt alakította ki birtokainak igazgatási központját, s a birtokok védelmére, a peres ügyek „elintézésére” huszárokat tartott. Feltehetően a birtokos nemzetség egyik-másik tagja is itt lakhatott, tehát nemesi udvarház létezésével is számolhatunk. Felmerült az is, hogy Szeren 1500-ban esetleg iskola működött. Mindez arra utal, hogy egy átlagos, falusias alföldi településnél komolyabb szerepet játszott, ami az épületek külsejében is megnyilvánulhatott. Sajnos, ezideig nem volt lehetőség a monostortól nyugatra sejthető egykori piactér területén régészeti kutatásra, ami körül a jelentősebb épületek kellett, hogy álljanak. Eddig csak véletlenül, földmunkák során kerültek elő olyan komoly kőfalrészletek, amelyek ezt a feltételezésünket alátámasztani látszanak.

Eddig ismeretlen oknál fogva a monostor a XIV. század végére elnéptelenedhetett, amit az 1388-ból származó utolsó említése, valamint a továbbra is fennálló templomhoz egyre közelebb húzódó lakóházak is jeleznek. A fénykorát élő mezőváros életét az 1526-ban átvonuló török seregek pusztítása törte meg. A törökök a monostort erődítménnyé alakították át. A korábbi jelentőségét elveszített, egyre zsugorodó településen a XVI. század közepén még 92 portát jeleznek az adóösszeírások, de a század végére a település végképp elnéptelenedett. A XVII. század elején már Pusztaszer a neve.

A kitarító, hosszú munkával eddig feltárt terület a középkori településnek csak elenyészően kicsi, s nem is biztos, hogy minden korban a legjellemzőbb részlete. A feltárás szempontjából eredetileg ideális lehetőségekkel rendelkező – hiszen újkori településsel nem felülrétegzett - lelőhely területén még igen sok a teendő. A hiányzó láncszemek felkutatásának, illetve a feltételezett jellemzőbb részletek megismerésének azonban az egykori település fölött időközben fokozatosan kiépült skanzen illetve emlékpark ma már határokat szab. Ilyen hiányzó láncszem pl. a XIII. századi település, vagy a legkésőbbi XVI. századi épületek megismerése, amelyek nélkül csak hiányosan rajzolható meg az évszázadokon át folyamatos település lakáskultúrájának a fejlődése. De ugyanígy hiányzik az utóbb említett, mezővárosi piac és környékének ismerete is. Reméljük, hogy lesz még lehetőség ezek pótlására.

Vályi Katalin

Dr. Havas Gáborné Bede Piroska (1923 – 1996)

Szomorú szívvel tudatjuk olvasóinkkal és a honismereti mozgalom valamennyi tagjával, hogy szerkesztőbizottságunk egyik leghűségesebb és legtevékenyebb tagja május 20-án, súlyos műtét után „elindult a minden élők útján, ahonnan nincs visszatérés.” 1977 óta volt a Honismeret szerkesztőségének munkatársa. Elsősorban a honismeretnek a földrajzzal, a magyar tájjal összefüggő művelődéstörténeti témakörökben publikált és segítette a szerkesztői munkát. Tudósként, pedagógusként, a mozgalmat bölcsen szolgáló emberként egyaránt szerettük és tiszteltük Őt.

Dr. Havas Gáborné honismereti munkásságát következő számunkban méltatjuk.

A Szerkesztő Bizottság

TERMÉS

A szeged-csanádi egyházmegye

Az alapítástól a török hódoltságig (1030-1551)

Csanád (később Németcsanád; Romániában Cenad) helyén, a Maros bal partján az 1000. év körül Ajtony magyar vezér vára állott amelyet Marosvárnak neveztek. Ajtony bizánci szertartású kereszténységre tért, és vára mellett görög szerzeteseknek monostort alapított. Miután István királlyal szembeszegült, Csanád vezér legyőzte őt (1003 körül) Mind a vár, mind a megye első ispánjától, Csanádtól kapta új nevét. 1030-ban a király Ajtony egykori területén püspökséget állított fel, és első püspökévé a későbbi Szent Gellértet tette. Ezáltal ez a terület is a latin kereszténység hatáskörébe került. Gellért Csanádon Szent György tiszteletére székesegyházat, Szűz Mária tiszteletére bencés monostort építtetett. 1046-ban az ország főurai Andre herceget hazahívták Lengyelországból, hogy a népszerűtlen Péter király helyett elfoglalja a trónt. Érkezésekor Gellért püspököt és három püspök társát küldték elébe. A pogány magyarok azonban Gellértet és két társát Budán, a később róla elnevezett hegynél meggyilkolták (szeptember 24-én). Gellért koporsóját utóda Mór püspök Csanádra vitette (1053), és Szűz Mária monostorában helyezte el, amelyet ezért később Szent Gellért monostorának is neveztek.

1179-ben III. Béla király az egyházmegye területén, Egresen ciszterci monostort alapított Abban temették el II. András feleségét Courtenay Jolánt, majd 1235-ben magát a királyt is. – A tatárjárás idején, 1241-ben a Pereg nevű nagy, megerősített faluba (talán a mai Kaszaper) 70 falu népe gyűlt össze, a tatárok a falut körülvették, és foglyikat kényszerítették, hogy azt megostromolják és elfoglalják. Miután az előkelőket pénzüktől, fegyvereiktől és ruhájuktól megfosztották, az egész népet, az asszonyok és lányok egy részének kivételével, fejszével és karddal legyilkolták. Azután elfoglalták és elpusztították Aradot, az egresi monostort és Csanádot is.

A tatárjárás után az országba befogadott, kóborló és garázdálkodó kunoktól szenvedett az egyházmegye.

Középkori kiterjedését és beosztását leginkább a pápai tizedjegyzékekből (1332-37) ismerjük. Felölelte Arad, Csanád, Keve, Krassó, Temes és Torontál vármegyéket. Keleten Erdéllyel, Hunyad megyével volt szomszédos, délen az Alduna, nyugaton a Tisza határolta. A török idők után az egyházmegye területe Szeged városával és Zaránd megyével bővült. Szeged ugyanis a középkorban a kalocsai főegyházmegyéhez, Zaránd megye pedig, mint pankotai főesperesség, szigetként az egri püspök joghatósága alá tartozott. Hódmezővásárhely és környéke a középkorban a csanádi egyházmegye része volt, csak 1700 után kapta meg a váci püspökség.

Az említett pápai tizedjegyzék idején a hatalmas kiterjedésű egyházmegyében hét főesperesség volt. Csanád megye északi felét a Maroson-túli, déli részét a Maroson – inneni főesperesség alkotta. Arad vármegye és az aradi főesperesség területe azonos volt. Ugyanakkor legkevesebb 218 plébánia állott az egyházmegye-területén.

A püspökség középkori birtokaiból igen keveset ismerünk. A tatárjárás előtt jelentős bevétele volt a Maroson szállított söröszesedésből. Az egyházi tizedeknek a püspököt illető negyed vagy fele része ugyancsak tekintélyes bevétel lehetett.

A csanádi székeskáptalan Szent Gellért püspök alapítása. Az aradi, Szent Mártonról

nevezett káptalant valószínűleg II. Béla király (1131-1141) alapította, és másoktól is igen bőséges birtokadományokban részesült. Mindkét káptalan az egész középkoron át fontos hiteleshelyként működött. Szent Gellért legendája szerint már a szent püspök iskolát állított fel Csanádon, hogy ott egyházmegyéje részére papokat képezzen. A két káptalan hiteles helyi feladatát csak úgy láthatta el, ha iskolájában megfelelő képzést nyújtott.

Az egyházmegyében a nagyobb szerzetesrendek mind képviselve voltak: a bencések (Csanád, Bizere, Bulcs stb.), a ciszterciek (Egres), a premontreiek, a domonkosok (Temesvár), a ferencesek (Lippa, Aracs, Csanád stb.), az ágostonos kanonokok és remeték és a pálosok Szegeden, amely ekkor még a kalocsai főegyházmegyéhez tartozott, a ferenceseknek két, a domonkosoknak és a premontrei apácáknak egy-egy kolostora állott.

Az egyházmegye régi monostorainak és templomainak igen kevés építészeti emléke maradt fenn. Legjelentősebb Szegeden az egykori Szent Demeter plébániatemplom tornya, és az alsóvárosi ferences templom, továbbá a kiszombori és óföldéaki templom és az aracsi templomrom (Jugoszláviában, Újbecsétől – Novi Bečejtől – északkeletre).

Az egyházmegye lakossága a középkorban túlnyomórészt magyar volt. A törökök először 1395-ben törtek be az egyházmegye területére, és ettől kezdve a török veszedelem állandósult az ország déli részén. Ekkor kezdődik meg a törökök elől menekülő délszláv, főként szerb lakosság betelepülése az egyházmegye területére.

1526-ban a végzetes mohácsi csatában a csanádi püspök is elesett. Előbb az Alduna vidékén állandósult a török uralom, majd amikor 1551-ben Csanádot, 1552-ben Temesvárt, Aradot és Lippát elfoglalták, az egész egyházmegye török kézre került.

Török uralom alatt (1552-1718)

Az egyházmegye egész területe a török szultánnak hódolt, és azon püspök nem tartózkodhatott. A püspöki méltóságot, amely gyakorlatilag csak cím maradt, gyakran egy-egy esztergomi (nagyszombati), szepesi vagy győri kanonok nyerte el. A püspökök még rövidebb időközönként váltogatták egymást, mint a korábbi öt században. Akkor átlagosan 12 év esett egy kormányzási időre, most pedig csupán átlagosan 5 évig viselték a címet – összesen 28-an –, majd többnyire egy másik címet nyertek el. Mindössze négyen fejezték be életüket csanádi püspökként. Más területen olykor érdemes munkát végeztek, de tétlenül kellett tűrniük, mint halad egyházmegyéjük népe a teljes pusztulás felé.

Szegeden és Cegléden 1545-től lutheránus prédikátor működött. Valószínűleg ezidőtájt léptek fel először a csanádi egyházmegye területén is. 1550-ben a maros- és temesvidéki prédikátorok a Csanád megyei Toronyban szuperintendenst választottak. A következő évtizedekben azonban a magyar lakosság, ha a törökök el nem hurcolták, elmenekült. Csupán a két legjelentősebb városban, Szegeden és Temesvárott maradt meg egy kevés magyar népesség. Az elpusztult tájra vándor pásztorkodást űző, görögkeleti vallású rácok, szerbek és románok (vlachi, oláhok) költöztek. Ők jobban tudtak alkalmazkodni a török viszonyokhoz, mert nem voltak állandó településeik. Makó és Hódmezővásárhely a törökökkel szövetséges tatárok kezétől 1596-ban teljesen leégett és elpusztult. Csak 1603 és 1610 körül szállingózott vissza a lakosság egy része. A környék kisebb falvai azonban soha többé nem keltek újra életre. Az óriási határ ezután csak állattenyésztésre szolgált. 1686-ban újabb tatár pusztítás és a felszabadító háború miatt ismét üressé vált mindkét város, s csak 1699-ben kezdődött újrtelepedésük. Az ország más részei is szenvedtek ebben az időben, de egyik sem annyit, mint egyházmegyénk.

A püspökök, ha egyáltalán kapcsolatba tudtak lépni egyházmegyéjükkel, úgy leginkább egykori birtokaik és azok jövedelme után érdeklődtek. Ritkán, és többnyire csak erőszakkal tudtak valami keveset adóként behajtani. 1580 körül egyedül a szegedi, orsovai és hacaki (Hátszeg Hunyadban) ferencesek törődtek a megmaradt hívekkel. A püspökök ezért a szegedi ferences gvardiánnak általános helynöki joghatóságot adtak az egyházmegye területére. 1622-ben Rómában megalakult a Congregatio de Propaganda Fide, amely a Török Birodalmat, így Magyarország töröktől megszállt részét is, missziós területnek tekintette és misszionárius szerzeteseket igyekezett küldeni. Néhány jezsuita már Báthori István idejében (1571-1586) is működött Karánsebesen és Temesvárott, és a következő században állandósult Temesvári missziójuk.

Katonai kormány alatt (1718-1778)

A felszabadító háborúk után Dolny István volt az első csanádi püspök (1700-1707), aki Szegedet székhelynek kinézte. Ezután természetesnek vették, hogy Szeged a csanádi egyházmegyéhez tartozik.

Sem ő, sem utódai nem kezdhették meg az egyházmegye újjászervezését mert a Marostól az Aldunáig terjedő terület, az egyházmegye túlnyomó része, 1718-ig török kézben maradt, a Maros jobb partja mentén pedig, egészen az erdélyi határig, a bécsi haditanács katonai határőrvidéket állított fel, ezért ide sem térhetett vissza a normális élet.

Amikor Savoyai Jenő vezetésével 1716-ban Temesvárról és a Temesi Bánság egész területéről kiűzték a törököket, és 1718-ban a Pozsarevácon kötött békében a törökök lemondtak a Temes-vidékről, a Szerémségről és Belgrádról, a Martostól délre fekvő óriási területen magyar lakosság egyáltalán nem volt. Mindössze 21 000 jobbra földbevajt kunyhót számláltak össze, amelyekben a törököktől betelepített vagy megtűrt rác és román pásztorok laktak. A bécsi kormány e területet, a Temesi Bánságot a lotharingjai származású Mercy Claudius-Florimond katonai parancsnok alá rendelte. Mercy már 1718-ban elkezdte a Bánság újratelepítését. Kormányzása ideje alatt 53 helységet alapított, ahová német földműveseket és bányászokat hívott. De telepített spanyolokat, olaszokat és katolikus bolgárokat is. Erődítéseket emelt és ipartelepeket létesített. Katona-utódai folytatták művét. 1753-ban e területnek, már 200 000 lakosa volt, akik között nagy számban szerepeltek a török zaklatásoktól idemenekült szerbek és románok. Mária Terézia uralkodásának második felében francia és szlovák telepések is érkeztek. A magyarokat a Thököly és Rákóczi felkelés miatt a határvidéken megbízhatatlannak tartották és évtizedeken át kizárták a telepésekből.

A katolikus német lakosság érdekében az egyházmegye német püspököt kapott, Mercy unokaöccsét, Adalbert Falkensteint (1730-1739). Az ő idejében, 1738-ban lett Temesvár az egyházmegye új püspöki székhelye. Ugyanis a régi székhely, Csanád a török idők alatt teljesen jelentéktelen helyé vált. Hosszú időn át, amíg a székesegyház felépült a temesvári jezsuiták temploma volt a püspök temploma is. 1737-ben felépült az irgalmasrendiek kórháza. Mivel a középkori birtokviszonyokat nem lehetett visszaállítani, Lelét (Püspöklele, később Csanád-, majd Maroslele lett a neve, 1702), főként pedig Makót és környékét (1719) kapta meg a csanádi püspök anyagi bázisként. Falkenstein püspök és utódai alakították ki az egyházmegye új plébániáit és esperesi kerületeit. A magyar nyelvet nem ismerték. A katolikusok túlnyomórészt németek voltak, ezért a püspökök német papokat hívtak lelkipásztori munkára. Mikor 1739-ben a törökökkel kötött béke értelmében Belgrád ismét török kézre került (s maradt egészen 1878-ig), onnan jöttek az első magyar ajkú telepések a Bánságba.

Csanád és Arad vármegyéknek nagyobb fele a török idők előtt a Marostól délre került el. A XVIII. században a vármegyék visszaállításakor csak a Marostól északra fekvő területüket kapták vissza, de ugyanakkor főként Arad vármegye, a középkori Zárand

vármegyével gyarapodtak. Zaránd vármegye a középkorban a Pankotai-főesperesség néven, mint egy sziget, az egri püspök joghatósága alá tartozott. Arad megyében nagobbrészt románok telepedtek meg, de jöttek németek is. Magyarok csak Kisperegen, Magyarpécskén Újszentannán és Nagy-Zerind környékén voltak többségben. Csanád megyét nagobbrészt magyarok népesítették be újra, de evangélikus szlovákok, továbbá románok (Magyarcsanád, Battonya) és szerbek (Battonya) is telepedtek le.

A ferencesek Radnán építettek templomot 1730-ban amelynek híres Szűz Mária képe Máriaradnát látogatott búcsújáróhellyé emelte.

A megújult egyházmegye kiépítése (1778-1920)

1718-ban Mária Terézia megszüntette a Bánság több mint kétharmadának katonai közigazgatását és a középkori nyomokon megalakulhatott három vármegye: Torontál, Temes és Krassó-Szörény. Északon mindhárom a Marosig terjedt, délen azonban az Al-Duna mentén, Pancsovától Fehértemplomra át Karánsebesig egy német és egy szerb-román katonai határörvidéket alakított, amely 1873-ig fennállt. A Bánság lakosságának száma ekkor már 400 000 körül volt. A mocsarak lecsapolása után telepítéssel és földműveléssel óriási területeket alakítottak ismét kultúrtájjá. Mária Terézia és II. József a telepések számára rendeletileg nagy előnyöket nyújtott: vetőmagot, állatokat, gazdasági felszerelést és kezdeti adómentességet. A mérmökileg sakktáblaszerűen kimért községek közepén templomok és paplakok épültek. A nyugatról jött telepések csaknem mind katolikusok voltak. Az ortodox szerbeknek Versecen állítottak fel püspökséget. Az ortodox románoknak Aradon, Temesvárott és Karánsebesen létesült püspökségük. A Rómához térő, viszonylag kis létszámú görög katolikus románok püspöki székhelye Lugos lett (1853). Protestáns templomok a Bánság területén 1800 előtt nem épültek.

Temesvárott a jezsuita rend feloszlatása (1773) után házukat és iskolájukat a piaristák vették át. 1778-ban felszentelték az új székesegyházat. Ekkor lépett az egyházmegye szolgálatába Köszeghy László volt pécsi jezsuita, aki püspöki titkári, majd kánonoki és helynöki működése után, 1800-tól 1828-ig az egyházmegye legkiválóbb püspöke lett. 1806-ban megnyitotta a temesvári szemináriumot, amelyben 1830-tól az oktatás magyar nyelven folyt, addig az egyházmegye kispapjai másutt, leginkább Egerben tanultak. Makón püspöki nyaralót építtetett szép kápolnával. 1821-ben az egyházmegyei zsinaton számos jogi, liturgikus és lelkipásztori ügyben hozott döntést. Utóda, Loinovich József püspök (1834-1848) tanítóképzőt alapított Temesvárott. 1849-ben a nemzet szabadságharca az egyházmegye területén a világosi fegyverletétellel és Aradon a tábornokok kivégzésével ért szomorú véget. Megtorlásképpen a bécsi kormány a Bánságot mint szerb vajdaságot ismét kiszakította az ország testéből, és közvetlenül Bécs alá rendelte. 1860-ban csatolták ismét Magyarországhoz. Csajághy Sándor püspök (1851-1860) telepítette le Temesvárott és az egyházmegyében a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővéreket, akik 1914-ig 23 rendházat és iskolát létesítettek. 1879 márciusában iszonyú árvíz pusztította el Szegedet; a házak 96%-a rombadőlt.

1914-ben az első világháború előtt az egyházmegye területének lakossága 3 millió volt, közel egyharmada katolikus. 246 plébánián 370 egyházmegyés pap működött.

A megosztott egyházmegye (1920-1945)

A trianoni békekötés (1920) a csanádi egyházmegyét érintette a legsúlyosabban, mert az új országhatárok három részre darabolták: a legnagyobb rész Temesvárral és

160 plébániával Románia fennhatósága alá került, 62 plébánia Jugoszláviában a vajdaság (Vojvodina) nevű tartomány része lett, és csupán 31 plébánia maradt meg Magyarországon területén. 1930-ban a Szentszék rendelkezése folytán a Bánság romániai része Temesvár székhellyel önálló egyházmegye, a bukaresti egyháztartomány része lett, 460.000 katolikus lakossal, akiknek csaknem 3/4 része német volt. A második világháború után a katolikus német lakosság jelentős része Németországba települt; a püspöki szék betöltetlen maradt. A jugoszláviai rész 1925-ben Bánáti Apostoli Adminisztratúra néven közvetlenül a Szentszék alá rendelve önálló egyházmegye lett Nagybecskerek székhellyel.

Az isteni gondviselés a nehéz időkben igen kiváló püspököt adott az egyházmegyének Glattfelder Gyula személyében, 1911-től 1943-ig. Mint fiatal pap Budapesten megalapította a Szent Imre Kollégiumot egyetemi hallgatók számára, hogy a felnövekvő katolikus értelmiséget megmentse az elkallódástól. Kezdeményezése folytán a budai után külön pesti, majd soproni és szegedi Szent Imre Kollégium is létesült. Ő lett a budapesti egyetemen az egyházszonoklattan első tanára, majd 37 éves korában csanádi püspök. Az első világháborút megelőző évben, 1913/14-ben megépítette az új temesvári szemináriumot. Bátran kiállt a katolikusok és a magyarság védelmében, ezért 1923-ban Temesvárt el kellett hagynia. Rövid makói tartózkodás után Szeged lett új székhelye, és azt 1930-ban pápai megerősítés véglegesítette. Glattfelder püspök alakította ki az egyházmegye mai képét. A plébániák számát 30-ról 51-re emelte. Templomok és iskolák épültek.

Az 1879. évi nagy szegedi árvíz után Szeged városi kegyuraság képviselőtestülete által tett fogadalmat - egy monumentális templom építését Szeged központjában - Glattfelder püspök teljesítette. Az építkezés 1913-ban a régi Dömötör templom részbeni lebontása után megkezdődött. Schulek Frigyes építőművész terveit Foerk Ernő tanár módosította és megindította a templom építését, amely a világháború miatt félbemaradt, és csak 1923-ban folytatódott. 1925/26-ban tették fel a keresztet a két toronyra. A nagyszerű neoromán stílusú templomot Glattfelder püspök az egyházmegye alapításának 900., az építési fogadalom 50. évfordulóján, 1930. október 24-én szentelte fel a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére. Az építkezés befejezését a város előljáróinak és lakóinak nagylelkűsége tette lehetővé. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927-ben pályázatot írt ki a fogadalmi templom körüli tér beépítésére. Eredményeként Rerrich Béla tervei szerint megépült a püspöki székház, a szeminárium és a Szent Imre Kollégium. Szeged impozáns terét a püspök és a miniszter együttes akarata hozta létre. Az új épületek megáldása ugyancsak 1930-ban történt. Addig a papnövendékek Esztergomban tanultak. A fogadalmi templomot a pápa a következő évben székesegyház rangjára emelte. A szemináriumot húsz éven át jézustársasági atyák vezették. 1935-ben a püspök makói nyaralóját diákokthonná alakította, s annak vezetését 1940-ben szervita atyákra bízta. 1941-ben a Szentszék Szegeden újra felállította a székeskáptalant.

Glattfelder püspök nemcsak egyházmegyéjéért dolgozott annyit, mint addig egyetlen elődje sem, hanem tevékenyen részt vett az egész ország katolikus életében is, különösen a fővárosban. A Szent Imre Kollégiumok vezetőivel és ifjúságával mindvégig szoros kapcsolatot tartott; szónoka volt a katolikusok nagygyűlésének és szervezője a Katolikus Akciónak.

Dr. Lotz Antal

Irodalom: Történelmi adattár Csanád egyházmegye hajdانا és jelenéhez (*Ortvay Ti-vadar – Szentkláray Jenő* (szerk.) 1-4. Temesvár – Bp. 1871-1874. – Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye. Temesvár 1875-1917. – Havi Közlöny. Temesvár 1895-1916. (Folyt.) Papok Közlönye. Temesvár 1917-1919. – *Szentkláray Jenő: A csanádegyházmegyei plébániák története I. A-Cs. Te-*

mesvár 1898. – *Kováts Sándor*: A csanádi papnevelde története. Temesvár 1908. – *Juhász Kálmán*: Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Bp. 1926. – Uő: A csanádi püspökség története (alapításától 1699-ig) I-VIII. Makó 1930-1947. – Uő: A csanádi székeskáptalan a középkorban 1030-1552. Makó 1941. – *Lotz Antal*: A csanádi egyházmegye vázlatos története. in: Csanádi egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. Szeged 1980. 9-42. old.

Természetvédelem Csongrád megyében

A Tisza középső folyása mentén elterülő megyénk, alföldünk legalacsonyabb részén, nem rendelkezvén a környező megyékkel szemben természetes határokkal, azoktól növény- s állatföldrajzi tekintetben nem különíthető el. A Tisza észak-déli irányban szeli át, két részre: a vizekben gazdag bal parti *Tiszántúlra* és a szárazabb, homokos *Duna-Tisza közí* részre osztva. Manapság teljes egészében „kultúrtáj”, melynek típusaiban az egykori nagy vízi- és mocsárvilág élőlényekének csupán hímrendőit találjuk meg. A folyó árterületei a lecsapolást követően elszikesedtek, vagy feltördelve szántókká váltak, megőrizve néhol az egykori ligeterdők maradványait. A kiterjedt löszhátak élővilága csak nyomokban maradt meg, utak, mezsgyék szegélyein, melyek a legtarkább gyomnövényektől ékesek. Az ősi képet, az erdős pusztát a homok őrizte meg napjainkra. Legfeltűnőbbben a növényzet mutatja a változást, melyhez az állatvilág alkalmazkodni kényszerült.

Megyénk síkság, átlagos 85-86 m-es tengerszint fölötti magasságokkal. Éghajlata kontinentális, szélsőségekkel (510-570 mm-es csapadékmennyiséggel), sok napsütéssel, kései és korai fagyokkal, tartós kánikulával. Területünkön *homok, lösz és iszapöntési* talajokat találunk. A lösz megművelhető termőföld. Hozzánk tartozik hazánk nagy homokterületének keleti határa, ma már egy-két buckára szorítkozva. A futóhomok egykor még községeket fenyegetett elnyeléssel. Megkötésére telepített akác-nyárfa (néhol erdei és fekete fenyő) erdők a régi pusztai növény- s állatvilág menedékei. A tavasszal víz áztatta buckaközöket, tocsogós területeket nevezi népünk *semlyéknek*, vagy *sömlyéknek*.

A szikes talajok három fajtája (*szoloncsák, szolonyec, s szology*) nálunk sokféle megtalálható. Nyaranta kopár foltokon, ahol a sőtartalom kivirágzik, sőtűző növények (akár Európa más részein, a tengerparton) élnek. A homokon igen virágzó a szőlő- és gyümölcskultúra, néhol az állattenyésztés nyomait is láthatjuk. A löszterületeken gabona, s a Tiszán-túl egykori mocsarai helyén jöminőségű kukorica terem.

A török elleni háborúk másfél százada alatt csaknem lakatlanná vált megyénk. De erdőtelepítésről szólo följegyzést már 1770-ből találunk. A XVIII. sz. végén már nagyobb lendületet vett az erdőültetés. Századunk 30-as éveiben Szeged határában már csaknem 7000 holdnyi erdőről beszélhettünk, a hanyatlás az 50-es években következett be, amikor az erdőt csupán jövedelmi forrásnak tekintették. Mai nap a megye területén kisebb-nagyobb erdőfoltoktól eltekintve *Ásotthalom, Csorva, Csengele, Kistelek, Tömörkény, Sövényháza, Sándorfalva, Derekegyháza, Nagymágocs* határában, a tiszai ártéren *Csongrádól Tápéig*, a Maros mentén *Makó, Kiszombor, Ferencszállás, Klárafalva, Maroslele* határában találunk összefüggő akác, nyárfa, fenyő, fűz, tölgy stb. erdőket.

Megyénk szegélyét alkotó homokterület élővilága szegényebb a Bács-Kiskun s az ezzel szomszédos Pest megyénél. Föltűző az összefüggő boróka (*Juniperus*) állományok hiánya. „Klasszikus” növényünk, az árvalányhaj s a bóránypirosító (Alkanna) mellett két, Alföldön őshonos ritkaságunk, a homoki kikerics (*Colchicum arenarium*) s az egyhajú virág (*Bulbocodium vernum*). Tájunk szépségére jellemző: a *sömlyék*ek kora tavasztól késő ősziig sárga, piros, majd lila színű „aspectusa”, virágszőnyege

(mocsári gólyahír, aggófű, a kosborok s a sziki csillag successiója). Egyes területek értékességét manapság szokásos a ritka Orchideák-kal fémjelezni. A hazánkban honos vadontermő ezen szépségeiből nincs hiány. Az összesen 47 fajból megyénkben 20 faj és három alfaj él!

Ennyit dióhéjban szülőföldemről, amelynek tájait immár a hetedik évtizede járom, s amely az irodalomba mint *Homokország* vonult be, ahol ugyanis – Tömörkény szerint – nem az a baj a homokszemet illetőleg, hogy igen apró, mint inkább az, hogy sok van belőle. Ez a vidék a nagyközönség előtt, mint *Vadvízország* lett ismeretes. Itt készült a *Tiszavirág* című ismeretterjesztő film, melynek létrejöttében, munkatársként magam is részt vettem. Mint kisdíjakkal, először az 1930-as évek elején tanárom *Czögler Kálmán* ismertette meg, amikor a *Bilicsi-tó*-hoz vitt magával gyűjtőútjára.

De hol van már az a tó...? Hatvan év távlatából, már nyomát sem látom. De hol is vannak már *Homokország* tudományos kutatásának hősei, hol van a szegedi erdők atyja, *Kiss Feri* bátyám, *Móra Ferenc* barátja, hol van a megye mikrobiológiai kutatásának megindítója, *Győrffy István*, kinek iskolájában lettem ennek a tájnak szerelmese hagyományaik útjára lépve; amely tájnak szépsége teljében még bámulója, pusztulása kezdetének tanúja lehettem. Hol van már a régi növény- és állatvilág, melynek eltűnése együtt nőtt éveim számával? Még a piacon *Veronka* néne a csorvai tanyáról, árulta zsineggel összekötött „*táragy gyökereit*”. Eltűnt határunkból a fekete kökőrcsin, mely keletről vándorolt ide, együtt a magyarsággal. Eltűnt a kolokán (*Stratiotes*), a vidrafű (*Menyanthes*), melyek virágzásában az egykori *Levelény* mocsarában néhai kutatótársammal, *Timár Lajos*-sal még „élőben” gyönyörködhattunk.

A harmincas években még nem ismertük azt a szót, hogy természetvédelem. Ez úgy döbbsent be századunk közepébe. Amikor a *Zsombói-erdő*ben föltűnt a ritka tőzegpáfrány és az édesvízi szivacs állománya csökkenése, utóbbinak teljes eltűnése.

Ekkortájt jelent meg a *Bátorliget élővilága* (Székessy Vilmos szerkesztésében) című tudományos munka, mely hosszú, kollektív kutatómunka eredményeként elsőként mutatta be hazánk természeti büszkeségét. Ekkor vált ismertté *Beretzki Péter* fölfedezése a *Fehértó*-ról, hol az élővilágot a maga érintetlenségében még tanulmányozni lehetett. Ezt követték sorra, védett területeink, melyek teljes felsorolása nem lehet írássom célja. Elég megemlíteni a *Zsombói-erdő* őslámpamaradványát, a *Csipak-Tanaszi* sömlyéket, a pusztaszeri rezervátummal kapcsolatosan *Dongér*- vagy *Büdös-szék*, a *Csaj-tó*, *Nagyszék* (Kiskundorozsma), a Tisza mente területei közül a *Saséri* rezervátumot, a „Mártélyi tájvédelmi körzet” kijelölését, továbbá *Labodár*- és *Körtvélyes* holtágak fűz-ligeteinek lebegő hínáros, sulymos, tündérrózsás szigeteit.

S ami homokterületeinket illeti, említésre érdemes a legnagyobb múltra visszatekinthető, fehér- és szürkenyáras ligeterdő az *Ásotthalmi emlékerdő* melynek kutatása a szegedi egyetem növénytani intézetének programja volt. Az elpusztult ősi homoki lomberdők pótlására csaknem 120 évvel ezelőtt hozott határozatot Szeged város tanácsa, a szakemberek képzése céljából, minek eredménye az *Ásotthalmi tanulmány-erdő* lett.

Szólnunk kell az élővilág kutatása történetéről, s nem utolsó sorban a Tisza tudományos kutatásáról. Az első adatokat megyénk élővilágáról az olasz polihisztor *L. F. Marsigli* közli hat kötetes, 1726-ban Hágában megjelent művében, amikor a lila ökörfarkkórót említi Szeged határából, s ugyancsak innen számol be elsőnek a világirodalomban a tiszavirág rajzásáról, kereken 300 esztendeje. A nagy magyar flórakutató *Kitaibel Pál* 1810-ben érinti kutatóútjai során Csongrád megye területét. A múlt századból említsük meg *Herman Ottót*, aki a tiszai halakról írt klasszikus művében (*A magyar halászat könyve*) Szeged környéki halászoktól szerzi adatait. A század végén *Vánky József* és *Vellay Imre* közös tanulmányban számol be elsőként megyei, szűkebb értelemben Szeged környéke rovarvilágáról, fölfigyelve a változásokra, amit a „nagy

árvíz" okozott, észre véve az egyre nagyobb számban megjelenő idegen fajokat (Maros, Körösök). 1915-ben *Lányi Béla* adja ki növény-enumerációját. *Czögler Kálmán* a puhatestűeket gyűjti, miközben kis kutatógárdát nevel a jövőnek.

Az élővilág intenzívebb kutatása az 1920-as években idekerült kolozsvári egyetem kutatóinak, nemkülönben az 1956-ban megindított Tisza-kutatásnak köszönhető. Az intézményes kutatás érdekében elsőnek *Szilády Zoltán*, majd *Kesselyák Adorján* és *Gelei József* tesznek javaslatot, alapos szervező munkálataikkal. Az 1956 július 13-án induló tudományos expedíció (melynek e sorok írója is tagja lehetett) vezetője *Kolosváry Gábor* 19 kutató részvételével. Ugyancsak ő hozta létre a *Tiszakutató Társaságot*, majd a *Tiszakutató állomást*.

Végezetül szóljunk az élőkről is. Az egyetem, a múzeumok s nem utolsósorban a Kiss Ferenc nevét viselő (népszerű nevén a „*Csemeté*”) megyei *Természetvédő Egyesület* (1987) hármass bázisa megmozgatja a fiatalságot. Az elv: leendő biológiai kutatók számára legfontosabb, csak a természet védelme lehet!

Sorra alakulnak a nyári táborok iskolások részére, az onnan kikerülők később már kongresszusokon tárgyalják meg a környezetvédelmi és ökológiai problémákat. Polgárjogot nyert a kutatás terén a természetfotózás. Hétféveken mindig találkozhatunk a *Csodaréten* (egyik tanítványom így nevezte el a *Kiskezű tanya réjtjét*) fotózgató fiatalokkal, akik megörökítik az élővilág szépségeit, hogy abban mások is gyönyörködhesenek.

Az egykori tanítványok közül többen már férfikorban léptek, mint flóra- és faunakutatók. Az eddig elhanyagolt ágaknak (alacsonyabbrendű növények, puhatestű állatok, rovarok, lepkék stb.) is vannak már elismert szakgyűjtői, feldolgozói a megye területén, *Kelebiától* egészen *Nagyágocsig*. Gondolok itt elsősorban a Beretzktanítványokra, akik ornitológiai munkájuk mellett élményeiket, tapasztalataikat, reflexióikat s érett természetvédelmi javaslataikat, akár tanulmányok formájában, akár a helyi sajtó lapjain adják át a jelennek, a jövő érdekében (Fehértó, pitvarosi puszták, s más „fehér foltjai” Csongrád megyének).

A tájat az éghajlat, a talaj, élővilág összessége, s az emberi alkotások jellemzik. Ezek a sorolt tényezők szorosan összefüggnek egymással. Sorolhatnánk végül is a parkokat, kerteket, természeti emlékeket (mint amilyenek az „emlékfák” is), amik egyrészt a természetjárás, másrészt a természettudományos nevelés szolgálatában állanak. Hazánk különböző tájain is, akár Csongrád megyében még sok védelemre érdemes természeti kincs vár felfedezésre, a tudomány s a néptünk kultúrája ügyének szolgálatára.

Dr. Csongor Győző

Csongrád város rövid története

A város földrajzi adottságai

Csongrád a Nagyalföld déli részén, a Tisza és a Körös összefolyásánál fekszik. Határa 17 395 hektár: központi belterülete 965, egyéb belterülete (Bokros) 83 hektár. A várost szórta tanyás részek ölelik. Határának talajszerkezete változatos. A Tiszát kötött talajú rétek kísérik, távolabb a kötöttebb és szikes talajok váltogatják egymást. A településtől északnyugatra homokos magaslat emelkedik. A vidék évi középhőmérséklete plusz 10C, az évi csapadékmennyiség 500 mm körül mozog, a szőlőtermelés szempontjából nagyon fontos napfénytartam 2100 óra évente.

A terület legfőbb terményei: búza, kukorica, napraforgó, burgonya, gyümölcs és szőlő. Állattartásában a sertés, juh, szarvasmarha és a baromfi a jellemző.

Lakosainak száma 1995-ben: 20 103 fő.

Ős időktől

Régészeti leletek bizonyítják, hogy ezen a területen már az őskor óta élnek emberek. Természeti környezetükben, életmódjuk kialakításában mindenkor döntő szerepet játszott a Tisza, melynek bőséges halállománya, nádasainak, ingoványainak termékei (sulyom, tőzeg, gyékény, apróvad, tojás stb.) jelentették fő élelmüket, létük alapfeltételeit. A mai *Belváros* - a Tisza és ágai által körülvelt kimagasló hát - a folyó szabályozása előtt gyakran sziget volt, amelyet az ember településre kiválóan alkalmasnak talált, mert árvíz sohasem öntötte el. A régészeti feltárások az újkőkor, a rézkor, a vaskor, a népvándorlás időszaka településeinek tárgyi emlékeit hozták napvilágra. Itt nincs hely a többszáz lelőhely felsorolására, de két érdekesség ide kívánczok. Hazánkban az első torzított koponya 1867-ben Csongrádon került elő, amely kalandos úton jutott el 1875-ig Lenhossék József antropológushoz, akinek révén e különös lelet európai hírnévre tett szert.

1962-ben László Gyula régészprofesszor kettős avar sírt tárt fel a várostól nem messze lévő Geda-halom mellett. Férfi és nő feküdt közös sírban. A csontvázak összelelkeztek, a koponyák homlokcsontja összeért. A feltárók avar kori Rómeó és Júliának nevezték el őket.

Honfoglalástól a tatárjárásig

A Körös torkolata alatt jó átkelőhely volt a Tiszán. A közlekedési utat és a települést töltéssel és vizesárokkal védték. A honfoglalás idején ezen a helyen földerdőtűmény állt, a dunai bolgár birodalom északi bástyája. 896-ban Árpád fejedelem - a monda szerint - Alpárnál döntő győzelmet aratott a területet birtokló Zalán bolgár-szláv fejedelem seregein, majd a honfoglaló magyarok elfoglalták a mai Belváros helyén talált földvárat.

Árpád fejedelem a vidéket Ondnak és törzsének adta szálláshelyül. A megrongálódott földvárat Ond fia, Ete újból felépíttette, s - Anonymus szerint - az itt élő szlávok *Surungrádnak* (feketevárnak) nevezték el.

Etétől származik a Bor-Kalán nemzetség, melynek tagjai még a XIII-XIV. században is nyomon követhetők ezen a vidéken. Államszervező Szent István harmadolta a Bor-Kalánok területét. A birtok egyharmad része maradt a nemzetség kezén, a másik harmada a királyt illette, míg a harmadik részből várbirtok lett. Szent István - a pogánylázadó Ajtony legyőzése után - a Körös vidéki területen alakította ki a királyi vármegyét, melynek központja és névadója Csongrád vára lett. A megye első ispánja - Horváth Mihály szerint - Bököny (Bökény) volt.

I. Géza uralkodása idején, 1075-ben keletkezett garamszentbenedek rendi apátság alapító levele szerint Csongrád fallal védett város volt. A város - mint megyeközpont - a XII. században gyors fejlődésnek indult, virágzó gazdasági és közigazgatási központként működött. További életútját - talán örökre - meghatározta a tatárok támadása (1241). Csongrád földvéra - bár árok, fal, több torony védte - nem bizonyult elég erősnek, feldúlták és kirabolták. A pusztítás nyomán keletkezett károk igen nagyok lehetnek, mert a tatárok kivonulása után az országot újjáépítő IV. Béla a megyeközpontot Szegedre helyezte, ugyanis Szegedet mind katonailag, mind gazdaságilag kedvezőbb fekvésűnek tartotta. Ezzel az átszervezéssel Csongrád Szeged tartozéka lett.

Muhitól Mohácsig

Az ország újjáépítése sok tekintetben új helyzetet teremtett. Az elpusztult népesség pótlására IV. Béla kunokat hozott a vidékre, akik pogányok voltak és nomád életet éltek. Ellentétek támadtak a már megtelepedett magyarokkal. A kunok telepítésére IV.

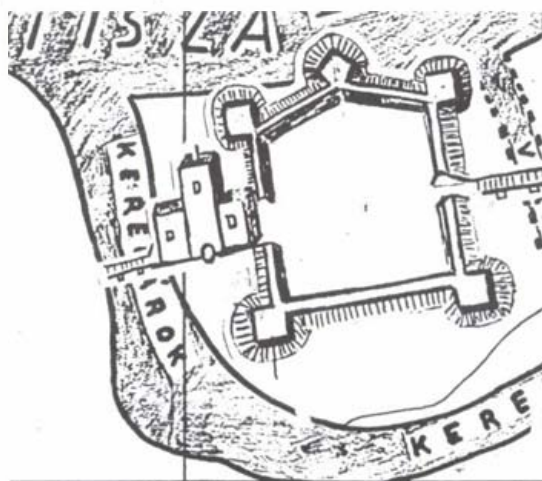
(Kun) László (1262-1290) király vállalkozott, de kísérletére a kunok felkeléssel válasszoltak. E harcokban Csongrád újra elnéptelenedett. A zivataros hadi és gazdasági körülmények miatt a kereskedők sem találtak megfelelő piacot Csongrádon, így lassan az útvonalak másfelé terelődtek.

Ebben az időben Csongrád és jóságai sűrűn cseréltek gazdát. Volt itt tulajdonos a Kátai-család, amely a szegedi vár tartozékaként fungáló Csongrádot Albert király (1438-1439) feleségének, Erzsébetnek ajándékozta 1439-ben, aki még ez évben elzálogosította. A záloggá lett királyi birtokot Hunyadi János kormányzó (1446-1452) váltotta vissza, majd ezer forintért eladta a szegedi kamarásnak, akitől a Martonosi Pöstyéni családhoz került. Amikor ez a család kihalt, I. Ferdinánd (1526-1564) három hű emberének, Csömöri Zay Ferencnek, Liszthy Jánosnak és Wicmándi Mátyásnak adományozta 1559-ben. Ez utóbbiak a birtokot nem tudták használni, mert ebben az időben ezen a területen már a török volt az úr.

A törökök Csongrádon

Az 1526-os mohácsi csatavesztés után a török nem maradt az országban. Szulejmán szultán hada - Budáról a Dunán átkelve Pestre - kettéválva vonult az Alföldön dél felé a pétervárad-i révhöz. Ibrahim nagyvezér a ruméliai sereg élén 1526. szeptember 27-én Kecskeméten, 28-án Szeged mellett táborozott. Ismerve a török hadviselési módját biztosra vehető, hogy Ibrahim katonái Csongrádot is megsarcolták. A török ekkor nem maradt itt, a település János király (1526-1540) fennhatósága alá került. Ezt követően viszonylag békés időszak következett, mely nem tartott sokáig, ugyanis a török 1541-ben elfoglalta Budát, s e hadjárata után, 1542 végén megszervezte a szegedi szandzsát, melybe Csongrád is beletartozott. Városunkat török nahija központjává tette. Hozzá tartozott Szolnok, Néne, Vezseny, Várkony, Kécske, Újfalva, Bőd, Szántó, Tömörkény, stb. Gazdaságban az állattenyésztés és a halászat játszott jelentős szerepet, méhészettel és gabonatermesztéssel a nahija valamennyi helységében foglalkoztak.

A magyar lakosság a töröknek fizetett adót, többek között a fejadót. Aki ezt az adómentet fizette, annak volt személyes tulajdona. Tehát voltak olyanok is, akik nem estek ez alá. Terhelte a lakosságot kapuadó is, melynek nagysága az előbbivel volt egyenlő, s bizonyos földarabbal rendelkező jobbágyháztartásokra rótták ki. Egy-egy ilyen háztartásban több kis család dolgozott. Tehát a kapuk száma kevesebb volt, mint a családoké. Csongrád 91-100 kapuval rendelkezett.

A török közigazgatás stabilizálódásának időszakában a csongrádi nahija lélekszáma 2831 fő, ebből 528 fő élt Csongrádon. Az adót a török helyőrség hajtotta be, melynek elhelyezésére Csongrádon - a régi vártól nyugatra - befejezték azt a palánkvárat, melyet a magyarok kezdtek el építeni a törökök ellen. Egy 1562-es adat szerint 37 janicsár, 9 tüzér, 57 ulofendzsi lovas és 37 martalóc, valamint a hozzájuk tartozó személyek (feleségek, gyermekek, szolgák) laktak a várban. A török kolónia létszáma elérte a 420-450 főt. Ha a magyar lakosság megfizette az adót, a török nem sokat törődött azzal, hogy utána mit tesz. A baj csak az volt, hogy az elmenekült földesúr is elküldte adószedőit, akik gyakran erőszakosak és kíméletlenek voltak a behajtásnál.

A törökvilág legkritikusabb szakasza a 15 éves háború (1591-1606) ideje volt. Rudolf császárnak és Báthori Zsigmondnak török elleni csatározásai során a környék települései elpusztultak. 1593-ban a lakosság csak pusztá életét tudta a Tisza ingoványai közé menteni az erre száguldozó török csapatok elől. 1598-ban Csongrád vára leégett. Újjáépítésére még Szolnok megyéből is iderendelték a jobbágyokat.

Evlia Cselebi, török utazó hivatalos küldetésben 1664-1666 között beutazta Magyarországot. Csongrádon is járt és a következőket írta róla: „Építetője Sekiszi király volt, Szulejmán khán összeírása szerint a szolnoki szandzsák területén emírség lett. Negyven kisce jövedelmű hivatal. A Tisza folyó partján négyszög alakú kis palánka, melynek tömésfala azonban tíz lépés vastag. Van két kapuja és öt erős bástyája. Kétszáz várkatonája, várparancsnoka, a szolnoki kádi helyettes bírása, egeri janicsár szerdárja, építőmestere, vámfelügyelője és vámszedője van. Szulejmán khán dzsámiján kívül más dzsámija nincs. Vannak azonban mecsetjei, kolostorai, elemi iskolája és egy fogadója. Fürdője nincs. Csársija, bazárja kicsiny, szőlőskertje sok van. A magyarok lázadása alkalmával e vár katonasága gyenge volt.”

A török hatalom a XVII. század második felében egymás után szenvedte vereségeit a csatamezőkön. Lotharingiai Károly, majd Savoyai Jenő egyik csapást a másik után mérte a törökre. 1686. szeptember 2-án visszavették a töröktől Budát. Csongrádnak 1686. október 25-én mondott véres búcsút a török helyőrség. A lakosság körében fosztogatott és öldökölt, majd felgyújtotta az egész települést.

A Rákóczi szabadságharc időszaka

A török kiűzését követő osztrák uralom idején, az ország más vidékeihez hasonlóan Csongrád népét is sújtották a bizonytalan birtokviszonyok, a szigorú adóztatás, a kamarai tisztviselők önkénye. Így aztán a lakosság örömmel fogadta a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc kibontakozását.

Az első kuruc csapatok 1703 szeptemberének közepén érkeztek a Tiszántúlon a csongrádi révhez, ahol azonban kemény csata után sem tudtak átkelni a Tisza jobb partjára. Rákóczi 1704. tavaszán elhatározta, hogy mindenképpen elfoglalja Szegedet. Ezúttal az átkelést Csongrádnál ellenség nem akadályozta, a település a kurucok kezére került. A fejedelem 1704. július 20-án megérkezett Szeged alá. Innen azonban sikertelen terve, valamint megromlott egészségi állapota miatt 1704. augusztusában visszavonult Csongrádon keresztül Kecskemét felé.

A szabadságharc leverése után gr. Károlyi Sándor - a császárnak tett szolgálataitért - jutalomként megkapta többek között Csongrádot, ahova 1722. december 20-án iktatták be.

Csongrád a Károlyiak birtokában

Károlyi Sándor a szokásos úrbéri terhek helyett 300 forintért haszonbérbe adta a csongrádiaknak a pusztákat. A bért később felemelte és még robotot is követelt a lakosságtól. Mindezt következetesen behajtotta. A történelmi személyiségű gróf utódai

hasonló magatartást tanúsítottak. A lábasjószágra legelőbért, lakosokra házadót vetettek ki. Megterhelték a szeszfőzdeket, tiszai halászhálókat, malmokat, kocsmákat.

A kedvezőtlennek tűnő körülmények ellenére a Károlyiak birtoklása alatt fejlődött a város. A térség gazdasági újjászervezése nekik köszönhető, valamennyi lehetőséget maximálisan, ésszerűen kihasználtak: rendet teremtettek. Az elnéptelenedett környékre felvidékieket – közöttük számos iparost – telepítettek.

A török időkben Csongrád magyar lakossága az ezer főt sem érte el, s a török kiűzése után „falu” rangot viselt. Gróf Károlyi Sándor birtoklása alatt a lakosság száma elérte a kétezer főt és 1747-ben vásártartási jogot kapott. A fejlődést bizonyítja, hogy az 1828-as összeírásakor már mezővárosi (oppidum) rangot viselt, s a térség halászáti, majd gazdasági központja lett. Lakosainak száma 11319 fő.

A csongrádiak 1845. októberében kezdeményezték örökös megváltásukat gróf Károlyi Istvánnál. A városi előljárók a jogi és pénzügyi műveletek lebonyolítására - mint ügyvédet – Kossuth Lajost kérték fel. A gróf 1 millió 50 ezer forintért volt hajlandó örökáron eladni a város által kért javakat, melyeknek tárgyát döntően a 47 571 kishold (1 kishold=1200 négyszögöl) föld jelentette.

Kossuth kölcsön után nézett, de nem tudott szerezni. Végül abban egyeztek meg, hogy a város által egyébként is fizetett urbáriális járandóságot a gróf a megváltás időarányos részének tekinti, s ezt még a város megtoldja az örökváltás kamatával. Ez azt jelentette, hogy a csongrádiak haszonbérbe vették saját szolgáltatásaikat, melynek haszonbérére a kamat volt, ami 40 000 forintra rúgott. Mivel a gróf hajlott az alkura, elő kellett tehát teremteni a 40 000 forintot. Ezt a Magyar Kereskedelmi Társaság megelőlegezte. A végső fedezetet a város határából kiszakított 10 000 kishold (hypothekális) jelzálog föld adta, melyet szétosztottak a gazdálkodók között, bérleti díjak ellenében.

Végül az örökváltási szerződést 1847 augusztusában megkötötték. Az örökváltás összege 600 ezer forint plusz 5% kamat lett, melyet 36 év alatt kell letörleszteni. Az esedékes részletek biztosítékeként fenntartották a 10 000 kishold földön a bérleti rendszert. A szerződés végül nem lépett életbe, elsöpörte a polgári forradalom, az 1848. április 11-i törvények.

Csongrád 1848-49-ben

Az 1848. március 15-i forradalom híre Csongrádra is eljutott, s a város lakossága lelkesen vett részt a polgári forradalom helyi eseményeiben, valamint a szabadságharcban. Az első felhívásra 216 gyalogos, 68 lovas lépett be a nemzetőrségbe, de ez a szám később elérte az 1130-as létszámot. A csongrádi nemzetőrök közül mintegy háromszázat a délvidéki nemzeti felkelés alkalmával vetettek be a bácskai Szenttamásnál.

1848 szeptemberében Kossuth alföldi toborzó útra indult. Szeptember 30-án érkezett Csongrádra, ahol másnap lelkesítő beszédet mondott. A város népe egységesen tett hitet a felhívás mellett.

A szabadságharc alkonyán Haynau Kiskunfélegyházára érkezése után, 1849. július 27-én csapatokat küldött Csongrádra felderítés, zsákmányszerzés céljából. A Szentesen tartózkodó Kossuth még ezen a napon levelet írt a város vezetőinek: „...mossák le becsületükről azon gyalázatot, melyet magukra vettek, midőn a császári lovasokat elszállásolni engedték...” Az osztrákok tudomást szereztek a levélről, visszajöttek s sanyargatni kezdték a várost.

A körülmény július 29-én ellenállást váltott ki a lakosság körében, több osztrák katonát megsebesítettek, néhányat pedig agyonvertek. A következő nap büntetőosztag érkezett Kiskunfélegyházáról. A parancsnok szabadrablást engedélyezett, július 31-én pedig 9 helyen felgyújtották Csongrádot. A lakosság nagyrésze a Tiszántúlra, a nádasokba menekült,

A szabadságharc leverésétől az I. világháborúig

A szabadságharc leverését követően sem köszöntött nyugodt élet a városra. Igaz, Ferenc József 1860. október 20-án kiadott Októberi Diplomáját hálamisével üdvözölték, kitzúzták a nemzeti lobogót, sokat vártak tőle. Hamarosan csalódnuk kellett. Az 1861-ben bevezetett provizórikus (átmeneti) rendszer gyakorlatilag az önkényuralom ismételt megvalósítását jelentette. Az intézkedések reakciójaként a csongrádiak megtagadták az adófizetést. Erre a hatalom katonai erő mozgósításával reagált. Csongrádra két század vértest és egy század gyalogost szállásoltak be a polgári lakosokhoz, akiknek ellátásáról, a lovak takarmányozásáról kellett gondoskodni. A katonák létszámát később megemelték. A beszállásolás három hónapig tartott, melynek folytán az osztrákok a kivetett adó kb. 50%-át felélték.

A fegyveresek után siralmas képet mutatott a település, olyan károk keletkeztek, melyeket - más gondokkal (aszály, fagykár, sikkasztás, stb.) együtt - a település évtizedekig nem tudott kiheverni. Annyira elszegényedett, hogy a városi jogállással járó közterhek csökkenése érdekében, valamint a közhivatalnokai kár béralapja terhetől való megszabadulás szándékával többször lemondott arról. Először 1856-ban, de a minisztérium végül is csak 1880-ban fogadta el, amivel Csongrád nagyközségi státusba került.

A kilátástalan helyzetben az 1867-es kiegyezés hozott némi változást. A meginduló folyószabályozások sajátos hatást gyakoroltak Csongrádra. A Tisza és mellékfolyóinak gátak közé szorítása munkalehetőségeket adtak a jobbágyfelszabadítás után föld nélkül maradt zselléreknek. E néprétegből gyorsan kifejlődött a kubikosság. A Tisza által rendszeresen elöntött területek ármentesítése után népesebbé lett a kisbirtokosok köre, az addig is földből élők egy része tovább gyarapította vagyonát. Így alakult ki Csongrádon egy differenciált gazdarend, mely meghatározta a helyi társadalom arculatát.

A város határában termelt búzára telepedett rá a szóban forgó időszak modern, gőzgépes malomipara. A Tari-féle malomban (ma: Csongrádi Kötöttáru RT.) 1875-ben, a Keresztény Gőzmalomban 1885-ben, majd tíz évvel később az Eszes-féle malomban (ma: Bútorgyár) indult meg az őrlés. A kézműipar a céhek égisze alatt virágzott. Ezek létéről 1776-tól tudunk: az asztalosokat, pincéreket, lakatosokat, ácsokat, molnárokat, kerékgyártókat, kovácsokat, majd a csizmadiákat tömörítette. E céhek 1872-ig működtek, amikor a kor követelményeinek jobban megfelelő ipartestületekké alakultak.

A település társadalmi életére jellemző, hogy a kiegyezéstől tartósan egymásnak feszülnek a 48-as hagyományok ápolói és a kormánypártiak.

Az 1850-es évektől jól figyelemmel kísérhető kérdéskör az iskolatügy, melynek kiemelkedő eseménye, hogy 1871-ben megkezdte működését a tanítóképző. A város ez irányú fejlődését megakasztotta az 1876-os árvíz, a tanítóképzőt áthelyezték Kiskunfélegyházára. Némi gyógyír, hogy az 1873-ban meginduló polgári fiúiskola tovább működött. Az említett árvíz következtében súlyos károkat szenvedett a tanyavilág és a nagyközség nyugati része.

A település továbbfejlődésének határköve az 1888-as esztendő. Ekkor vezették át Kiskunfélegyházáról a budapesti vasút egy szárnyvonalát, mellyel a főváros elérhetőbbé vált. 1903-ban Csongrád és Szentés között köz- és vasúti híd épült a Tiszán, ami megszokozta az átmenő forgalmat. Ezzel kedvezőbb feltételek alakultak ki ahhoz, hogy a Tiszántúllal átkereskedelmi és gazdasági kapcsolatok alakuljanak ki.

A közszellem fejlődését mutatja, hogy 1899-ben a polgári fiúiskola mellett, külön épületben megkezdte működését a polgári leányiskola is, s 1913-ban a polgári fiúiskola új épületének előkészítését kezdték meg, ami 1914-re fel is épült. 1912-től mozija van Csongrádnak, a XIX. század elejétől pedig vidéki szintársulatok tartottak előadásokat a városban.

A település további, ütemesebb fejlődéséhez új gazdasági kezdeményezések lennének szükségesek. A XIX. század második felében kialakult helyi társadalmi és gazdasági struktúra nagyon merev, nehezen mozdul. Ipartelepítési kezdeményezéseket hűvösen fogadja a tradícióhoz ragaszkodó község, s a helyi irányító réteg bizalmatlan az iparral szemben. A létesült téglagyárat még elviseli, de a szokatlan megoldásokat nem kedveli. Nem lehet tudni, hogy a társadalmi, gazdasági változásokat az idő ki tudta volna-e kényszeríteni. Sajnos a történelmi események más irányba fordultak. Már 1912-ben a helyi sajtó, a Tiszavidék már leírja a később oly gyakori kifejezéseket: drágaság, fegyvercsörtetés, háborús készülődés.

A két világháború közötti időszak

1918 végén Csongrádra is hazaérkeztek az elcsigázott, háborúból kiábrándult katonák. Amikor 1918. november 1-én a budapesti forradalom híre megérkezett, nagy tömeg vonult ki az utcára. November 2-án megválasztották a Nemzeti Tanácsot, mely a háború utáni helyzet konszolidálására összpontosította erejét. Az országos eseményeket követve a helyi Nemzeti Tanács 1919. március 24-én Munkás-, Katona- és Földművelésügyi Tanácsává alakult át, mely 1919. július 31-ig működött.

E korszak különös körülménye volt, hogy 1919. áprilisának végére a román királyi csapatok elérték a Tisza bal partját, s mindennapossá vált a város ágyúzása. A csongrádi front csapatai augusztus 3-án tették le a fegyvert, s a románok 8-án vonultak be a városba. Az első világháborúban és közvetlenül utána, különböző csatatereken 650 csongrádi katona lelte halálát.

A nagyközségnek ebben az időben 26 000 lakosa volt. Közülük 7588 munkaképes korú, s ezeknek 84%-a élt mezőgazdaságból. Az összeíróbiztosok 3791 ellátatlant regisztráltak. Érdekes módon a trianoni békeszerződés hozta Csongrádot abba a helyzetbe, hogy városi rangját visszanyerje, ugyanis központilag több népes községet rendezett tanácsú várossá nyilvánítottak. Ez Csongráddal 1923. június 12-i hatállyal történt meg. A közigazgatás struktúraváltásának hatása az infrastruktúra fejlődésében érzékelhető: az 1920 őszén megnyíló és Szenteshhez tartozó gimnázium 1925-ben önálló lett, 1928-ban megépült a Téli Gazdasági Iskola, 1930-ban új épületet kapott a bíróság, jelentős útburkolási munkák indultak, 1934-ben a város önálló elektromosáram termelésére tért át (függetlenítette magát Szentestől), az 1930-as évek közepén felépült az új városháza.

Az 1929-33-as gazdasági válság mindenekelőtt a helyi kubikusokat, napszámosokat és kisbirtokosokat sújtotta. Ezek száma meghaladta a 7000 főt, melynek fele munkanélkülivé vált.

A helyzet 1930-31 telén vált kritikussá és az 1931. január 29-30-i tüntetésben csúcsosodott ki. A gazdaságilag nehéz korszak pozitív hozadéka volt, hogy a szegénység-enyhítő közmunka akciókat a város vezetése a közterületek rendezésére, új járdák, utak készítésére, parkosításokra fordította. E tudatos törekvéssel olyan városkép alakult ki, mely harmonikus, a közérzetre kellemesen ható látványt nyújt a szemlélőnek.

A második világháborút követő időszak

Csongrádot 1944. október 12-én foglalták el a szovjet hadsereg egységei. A háború végén benuháza a város élete. Nem, vagy alig működött az amúgy is kevés számú ipari üzem. A mezőgazdasági termés egy része - a front átvonulása miatt - a földeken maradt. Nagy volt a lemaradás az őszi talajelőkészítő munkákkal, mert a térségen átvonuló katonai egységek az igavonó állatok nagy részét magukkal vitték. A katonának elvitt férfiak hiánya is nehezítette az élet megindulását.

A csongrádi frontáldozatok, a megölt polgári személyek, a koncentrációs táborokban elpusztult zsidók száma mintegy ezer főre rúgott. Elpusztult a két Tiszai híd. A város épületállományában ugyan nem estek jelentős károk, de az árucikkek hiánya, a jelentkező infláció, az élelmezési gondok akadályozták az újrakezdést.

Az 1945-ös év legjelentősebb eseménye volt Csongrádon a földosztás. A város határában egyetlen nagybirtok volt, de ez sem haladta meg az 1500 holdat. Ezért az osztás kisebb birtokokat is érintett, s ezekkel együtt 2130 hold került az új gazdák kezébe. Ez azonban csak az igénylők 40,8 %-át elégítette ki. Tehát a kisebb birtokok igénybevétele nem oldotta meg a helyzetet, ugyanakkor az ellátatlanok száma 1945 végén meghaladta a 11 000 főt. E kritikus helyzet miatt több csongrádi lakos elvándorolt az ország más vidékeire. A helyi gazdasági életre serkentőleg hatott 1946. augusztus 1-én az új forint megjelenése. Lassan működni kezdtek az ipari üzemek, dolgoztak a kisvállalkozók. 1946-ban Csongrádon 628-an kisiparban, 450-en a kereskedelemben dolgoztak. Összességében továbbra is gond maradt a munkaerő foglalkoztatása. 1510 munkanélkülit tartottak ekkor számon, akik az ország újjáépítésének munkálatai során vidéken igyekeztek megélhetést keresni.

Jelentős eseménye volt ennek az időszaknak az, hogy a kereskedelmi és gazdasági szempontból fontos vas- és közúti hidat 1946. december 15-én újjáépítve átadták a forgalomnak, mely robbantás következtében 1944. október 8-án zuhant a Tiszába.

A város életében rendkívül kellemetlen esemény történt az 1946-1954 közötti igazgatási rendelkezések végrehajtásakor. Ennek lényege, hogy Csongrád megye igazgatási szerkezete „ésszerűbbé” tétele jegyében Csongrád határából területeket hasítottak ki, melynek következtében illetőségi körzete 50 %-kal csökkent. Tovább rontotta a helyzetet, hogy 1954-ben a város megszűnt járási székhely lenni. Intézményhálózatát lebontották, silánnyá váltak a korábban jól működő civilizációs lehetőségek mind a sport, mind a kultúra területén.

Az ipari üzemek 1948-49-ben történt államosításával megindult a tulajdonviszonyok átforgalmazása, mely számos gazdasági és társadalmi nehézséget hozott magával. A háború után - egy gépállomást és a háziipari szövetkezetet kivéve - termelő beruházás nem jött létre, Csongrád lényegében mezőgazdasági jellegű város volt. A földműves társadalom bizalmatlanul viselkedett az alakuló termelőszövetkezetekkel. Az erőltetett szocializálás ellenére 1953 tavaszán a város művelt területének mindössze 18 %-át művelték szövetkezeti keretek között.

A tulajdonviszonyok változtatását eszközlő állami törekvés visszavetette a magánkisipart. A kisipari termelőszövetkezeteket (KTSZ-eket) 1952 végére megszervezik Csongrádon, de amikor legnagyobb a létszámuk, foglalkoztatásuk akkor is alig éri el az 1950-ben volt kisiparosok foglalkoztatásának 50 %-át. Elsorvadt a magánkereskedelem, szűkült a lakossági szolgáltatások köre, romlott a színvonaluk, emelkedett az árak. A viszonylag kevés számú értelmiséget bizalmatlanság vette körül.

A gazdasági, politikai és erkölcsi terhek megszüntetésének szándéka - mint országosan - Csongrádon is az 1956-os forradalmi, függetlenségi küzdelemhez vezetett. 1956. október 26-án tünetéssel jelezte a lakosság elégedetlenségét. Október 27-én alakult meg a Nemzeti Bizottság, a város irányító szerve, mely nemzetőrséget is szervezett. Céljai között szerepelt a rend és a nyugalom megtartása, a demokratikus viszonyok kialakítása, az ország függetlenségének megteremtése. A november 4-i fordulat azonban meggátolta a további működését.

Csongrád 1956 után

Az időszak 1990-ig nem változtatott a társadalom alapjain és felépítményén. Az 1960-as év elejére a város földterületének 93,6 %-át bevonták a termelőszövetkezetek.

be, s a városból vidékre járó 1500-2000 fő munkaerejének lekötésére iparosítás kezdődött. 1960-tól 1980-ig megkezdte működését Csongrádon a FÜTŐBER (ma: HUNGAROPANOL RT.) több más helységben lévő üzem központjaként a Tisza Bútoripari Vállalat (ma: Tisza Bútoripari és Kereskedelmi Rt.) a Vegyipari Vállalat (ma: Zenner Meister Metallica Kft.), a Divat-Kötöttáru Gyár (ma: Csongrádi Kötöttáru RT.), a budapesti MIRKÖZ (ma: FRIGOLUX RT.) egy üzemrésze.

A gazdasági életben lezajlott nagy változások társadalmi átrendezést okoztak. Az 1950-es évek elején a népesség 9,3 %-a dolgozott az iparban, 45,1 % élt a mezőgazdaságból. 1975-re a foglalkoztatottak 46 %-a ipari munkás lett, s csak 26 % lett a mezőgazdaságban dolgozók aránya. Ez az arány ingadozott, de lényegében az 1980-as évek közepéig nemigen változott.

A korábban megnyírbált városi szerepkört és a település önállóságát növelte, hogy Csongrád 1965-ben járási jogot kapott, 1971-ben a minisztertanács a várost középfokú igényeket kielégítő települési központtá nyilvánította. Ez azt jelentette, hogy a régió községei támaszkodhattak igazgatási tanácsaira. Ezek az intézkedések azonban nem pótolták az 1946-1954 között véghez vitt „ésszerűsítéseket”. Igaz, lassú ütemben megkezdődött az egyes helyi szervek létrehozása illetve visszatelepítése (sportirányítás, Vöröskereszt, OTP, földhivatal, levéltár, bíróság, stb).

A város kommunális állapotára jellemző, hogy 1000 m³-es központi vízművel rendelkezik, a vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya az 1980-as években meghaladta a 75 %-ot. A vezetékes földgázzal ellátott lakások száma 1988-ra megközelítette a 100 %-ot. A város hat általános iskolával és három középiskolával rendelkezik.

Az orvosi körzeteken túl a lakosság egészségügyi ellátását szolgálja egy tizenhét szakorvosi rendelővel ellátott intézet, harmincöt ágyas szülőotthon, a szentesi kórház belgyógyászati osztálya és a gyógyfürdő. A közművelődés feltételeit a Művelődési Központ, a Városi Könyvtár, a Tari László Múzeum, a szentesi levéltár csongrádi részlege, az Ifjúsági Ház, a Gr. Széchenyi István Általános Iskola helytörténeti és néprajzi gyűjteménye, a mozi és az Ének-Zene Általános Iskola biztosítják. Az 1974-ben alakult „Alföld” néptáncgyűjtemés mára nemzetközi hírnévre tett szert.

Az 1980-as évtized elején 600, 1990-ben 742 diplomás dolgozott a városban. A legszélesebb a pedagógusok rétege 290 fővel. A műszakiak száma 152 fő, az agrárértelmiségiek száma 120 fő. A közgazdászok, orvosok, jogászok, stb. teszik teljessé a sort. Jelentős a város idegenforgalma, melynek fontos tényezője a Körös-toroki partfürdő. Itt 300 főt befogadó három csillagos kemping működik.

Korszakunk történelmi fejleményeként Csongrád Város Tanácsa 1990. szeptember 19-én ülésezett utoljára. A helyhatósági választásokat követően a város képviselőtestülete 1990. október 29-én alakult meg 19 fővel.

A megyei és városi vezetőszerke mintegy évtizedes erőfeszítéseinek eredményeként 1992. május 7-én lerakták az új szociális otthon alapkövét, melyen 1994 elején megnyílt az „Aranyziget” elnevezésű öregek otthona.

Évtizedek óta nyomasztó gond a város népességének csökkenése. A lakosság száma 1949-ben 24.690 lélek volt, 1985-re 21.079 fő lett. Oka az elvándorlás és főleg a születések és elhalálozások negatív mérlege. A jövő szempontjából felemelően szép feladat e folyamat megállítása, ami csak ésszerű, átgondolt gazdasági és társadalmi politika eredménye lehet.

Felhasznált irodalom: Dudás Lajos: Csongád története (Kézirat a szerző tulajdonában.) – Gát László – Dr. Trógmayer Ottó: Csongrád és vidéke Szeged Városi Idegenforgalmi Hivatal 1976. – Dr. Sebestyén István: Csongrád a Hild érmes város (Rövid történelmi áttekintés) Raszter Kiadó Csongrád, 1992.

Amerika a századelőn, ahogy egy csongrádi plébános látta

A XX. század első évtizedében – a kivándorlási hullám növekedtével – szaporodtak azok a kiadványok és szakcikkék, amelyeknek témája az Amerikai Egyesült Államok bemutatása. Ezeknek a műveknek a többsége azonban elsősorban a kint élő magyarság sorsának alakulását kísérte figyelemmel, kisebb hányaduk pedig tudományos – főképpen szociológiai – szempontú feltárását végezte el a kivándorlásnak. De a kevésbé művelt hazai érdeklődő rétegek számára ezek a munkák elérhetetlenek voltak.¹

Így az Amerikáról kialakult hazai kép legbővebb forrásai a különböző újságokban (a vidékiekben is) megjelentetett, hazaküldött levelek, s a ritkábban a kinti életéről szóló csiszoltabb stílusú élménybeszámolók. Az utóbbiakat főként kivándorolt, de az őhazával kapcsolatot tartó értelmiségiek (papok, újságírók) fogalmazták, de nem ritkán olyanok is, akik visszatelepültek, s ekképpen kívánták tapasztalataikat szűkebb vagy tágabb közösségük számára átadni.

Mindezekből bőséges választékot találunk a Kivándorlási Értesítő század eleji számaiban, amelyek közül, ha felütjük az 1904. január 20-i keltezésűt, akkor Hegyi Antal csongrádi plébános felvilágosító-tájékoztató levelét olvashatjuk egy *Igen tisztelt Honfitárs*hoz címezve, amelyet Fairport-Harborból, egy Cleveland melletti városkából küldött, ahol a helyi magyar kolónia plébánosa volt, s mellette több magyar újság munkatársa is. De hogyan is került Hegyi Antal a század első évtizedében az Amerikában kivándorolt mintegy másfélszáz pap közé?²

Életútjának mélypontján, 1902 novemberében politikai és egyházi üldöztetései kényszerítették arra, hogy hazát cseréljen; szándékai szerint: örökre. Keserűen így fogalmazta ezt meg egy Csongrádra írt levelében: „én egyszer mindenkorra letettem arról a reménységről, hogy valaha még visszamenjek az országba... Azokra a borzasztó szenvedésekre, amiket Csongrádon keresztül éltem, rá gondolni sem jó, nemhogy újra kezdjem.”³ Hogy a borzasztó szenvedéseket megértsük, röviden be kell mutatnunk Hegyi életútját. 1887-ben lett csongrádi plébános, korábban teológiai és főgimnáziumi tanár, szentszéki jegyző és püspöki titkár volt.

Kortársai agilis, tevékeny embernek tartották, de egyéniségének árnyai – erőszakossága, hirtelen haragja – is megmutatkoztak tetteiben. A századvég politikai csatározásaiba bekapcsolódva, mint újságszerkesztő és országgyűlési képviselőjelölt (48-as, függetlenségi alapon) kibékíthetetlenül összeveszett püspökével, aki minden eszközzel Hegyi felfüggesztésére törekedett. Politikai ellenfelei azt is elérték, hogy magánlak-sértésért három havi államfogházra ítélik.⁴ Ez elől menekült Amerikába, ahol barátja és politikai küzdőtársa, Sima Ferenc várta. 1903 januárjában már fairporti plébános. Elhatározásával ellentétben 1906-ban hazajött, hogy támogatást szerezzen egy Amerikában létesítendő árvaház létrehozásához. Támogatás helyett azonban börtönbüntetés várta, amit királyi kegyelemmel csökkentettek öt hónapra. Szabadulás után mint a

¹ A kiadványok és cikkek bibliográfiáját közli: *Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban (1880-1940) Bp. 1982. 587-597. old.

² *Puskás Julianna*: i.m. 475. old.

³ Hegyi Antal levele Csongrádra Ludrovai Tóth Istvánhoz 1903. július 7. A Tari László Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye. Ltsz.88.2.14.

⁴ Hegyi politikai szereplésére lásd *Erdélyi Péter – Sebőkéné Gombos Zsuzsanna*: Országgyűlési képviselő-választás 1901-ben Csongrádon cikkét. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1988. 259-276. old.

legnépszerűbb csongrádi a keresztény gőzmalom igazgatója, és 1910-től a város bírója lett, ezt a tisztelet 1918. novemberéig töltötte be.⁵

Az amerikai négy év tapasztalatait többféle úton-módon próbálta honfitársaival megosztani. Többek között a hazaküldött leveleivel, amelyekben színes képekben jelenítette meg az amerikai életmód és -forma jellegzetességeit. Ebbe a sorba tartoznak publicisztikai levelei is, amelyeknek a szándéka a kivándorlóknak nyújtandó konkrét tanácsadás és a felvilágosítás. S végül ugyanezt a célt szolgálta volna hazatérése után egy könyvecske, amelynek címe a Képek az amerikai életből Honfitársai okulására... Terve azonban csak a kézirat megfogalmazásáig jutott el; kiadása ismeretlen okok miatt meghiúsult.

E dokumentumok alapján tudjuk rekonstruálni azt, hogyan is látta a századeleji Amerikát egy csongrádi plébános, aki egyébként jó tollú újságíró és szerkesztő is volt, tehát a világra nyitott és érzékeny szemmel tekintő írástudó.

Vizsgálódásunkat kezdjük a kézirattal, amelynek eredetije ismeretlen helyen rejtetik ugyan, de Tari László, neves csongrádi helytörténész betűhíven lemásolta, ilyenformán maradt meg hagyatékában.⁶ Jellemzésére a következőket említhetjük meg: szerzője börtönhónapjai alatt írta, nem jelenhetett meg és torzóban őrződött meg a kézirat. Sajnos már akkor, amikor Tari László lemásolta, a csaknem 200 lapból különböző helyekről csaknem a fele hiányzott. Ennek ellenére mégis becses forrásként kezelhetjük, hiszen ilyen jellegű írást a korabeli Amerikáról nemigen találunk a megjelent kiadványok között. A kézirat értékét növeli az is, hogy a szerző sorsának tragikus fordulatait is megjeleníti, és még csongrádi vonatkozású helytörténeti adatokra is bukkanhatunk benne.

Eléggé nehéz a kézirat műfaji meghatározása, ugyanis több műfaj jellegzetes elemeit hordozza magán: a didaktikus olvasókönyvét éppúgy, mint az útirajzét, de nem hiányoznak belőle a pamflet- és konfessziószerű elemek sem. Mindenesetre azon kevés alkotás sorába tartozik, amelyek tárgyilagosan és átfogó rendszerezés szándékával mutatják be az új világot a könnyen hasznosítható, közérthető tájékoztatást váróknak.

Bevezetőjében a kivándorlások okairól adott rövid elemzést:

„Ma már nem is százával vagy ezrével, hanem tízezzel és százezzel vándorol ki az országból évenként a magyarság, egész községek néptelenednek el és ami a legfájdalmasabb, mind a munkabíró fiatalság hagyja el ősi hazáját, hogy a tengeren túl, a messze nyugaton, leginkább az Amerikai Egyesült Államok széles birodalmában keressen magának új hazát. Ami már valóságos istencsapásként nehezedik a szegény magyar hazára, de ami fölött még nem lehet csodálkozni, mert ez szükségszerű kifolyása annak a rossz kormányzatnak, mely évtizedek óta tart Magyarországon, s melyből kifolyólag hazánk ősi lakossága, a mostoha idők mellett, nem képes elviselni az iszonyatos katonai és adóterheket, hanem inkább elhagyja hazáját és koldusbottal kezében kivándorol, a messze tengereken túl, idegen földre, ismeretlen népek közé, mert azt hallja, hogy ott jobb dolga van a magyarnak. Az a legsajnálatosabb, hogy ez a hír igaz!”⁷

Hegyzi szeretné az amerikai viszonyokat, amelyekről a hazai lapok többnyire téves fölfogással „tudósítanak, az Amerikát megjártak pedig kivétel nélkül túlzásokkal rajzolták meg, hogy itthon lévő honfitársaik őket megbámulják, a tudományos színezet

⁵ Dudás Lajos: Hegyi Antal. Csongrád, 1991. június 21., július 5., július 19.

⁶ A kézirat másolatát dr. Tari László iratai között találjuk a Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Részlegében, XIV. 13.5.d.4.gy. számon. (A továbbiakban: Kézirat)

⁷ Simonfy László: A kubikusok papjáról, Hegyi Antal Csongrádi papról. Hódmezővásárhely, 1988. (Kézirat – a Móra Ferenc Múzeum adattárában – 17-18. old.)

mellőzésével... a maguk köznapi köntösében” megjeleníteni. S ehhez a céljához tartalomban és stílusban is tartja magát a szerző.

A kontinens általános bemutatását tartalmazza munkájának első fejezete, amelyben száraz és tényyszerű leírás helyett szemléletes példákkal ízesített szöveget olvashatunk. A szövegek ízesítését az atlanti-óceáni viharok és a kivándorlók tengeri betegségének naturalisztikus ábrázolása, a magyar és az amerikai viszonyok szemléletes összevetése és gyorsan használható és felfogható tanácsok szövegbe építése szolgálta. Például a kanadai gazdálkodás riasztó kilátástalanságát így ábrázolta: „Ingyen ad százhatvan hold földet (t.i. a kanadai kormány – a szerző) ... Hát ha Magyarországon volna ez a föld, sokat is érne, de semmi értéke nincs Kanadában, mert eladni nem lehet... Bemunkálása pedig sok költséggel és fáradsággal jár, melyhez nincs pénze a települőnek, tehát kénytelen kölcsön venni a telepítő részvénytársaságtól, vetőmagot meg az államtól... Ha aztán meg is adja Isten fáradsága jutalmát, a termést, először is jön az állam és elviszi belőle kamatostul a kölcsön adott vetőmagot. Aztán jön a telepítő részvénytársaság, elviszi a tőketörlesztést és a kamatokat. Aztán jön a kereskedő, ki hitelbe adta a gazdának a gépeket, s ha még ezeken túl marad valami eladnivalója, azt nem veszi meg más, mint az állam, s be kell szállítani neki az általa megjelölt gabona elevátorokba. Hogy pedig az állam milyen jó vevő, tudhatják mindazon honfitársaim, kik dohányterméseiket az államnak kénytelenek eladni.”⁸

Hasonlóképpen Mexikó bemutatásakor is igyekezett eltéríteni letelepedési szándékától a magyarokat: „Most igyekszik oda magyar települőket édesgetni. Magyar embernek azonban ez a hely sem való, mert éghajlata igen forró, közbiztonsága pedig semmi. Csak néhány év előtt történt, hogy egy Estebán Zákány nevű magyar ültetvényest fényes nappal gyilkoltak meg, családja előtt, a tanyáján. A lóháton levő gyilkos levelet nyújtott át neki, s míg ő a levélolvasással volt elfoglalva, keresztüllötte forgópisztolyával.”⁹

Veszélyesnek ítélte meg a magyar telepesek számára Brazíliát is, de nem mulasztotta el annak a megemlítését, hogy Csongrádról a kilencvenes években Ujvári Kis István és neje, Kátai Erzsébet, valamint Kátai Sándor vándoroltak ki a brazil fővárosba; arról már nem tájékoztat, hogy milyen sikerrel.¹⁰ Valószínűleg az izgalom- és érdeklődéskeltés fokozására halmozta bele a kéziratba a kontinens nagy természeti csapásainak leírását: pl. a Pelé tűzhányó 1902-es kitörését Martinique szigetén, a Valparaisót romokba döntő földrengést és a santiagoói jezsuita templomtűzet, amelynek mintegy kétezer nő esett áldozatául.

E riasztó és borzalmas híradásokat az Amerikai Egyesült Államok értékeinek felsorakoztatása követi. „Bámulatos és szinte mesészerű az a haladás, amit ezen államok... az utolsó harminc évben felmutattak” – minősítette Hegyi lelkesült szavakkal az amerikai fejlődést; más helyen meg bűvös világnak, mesés birodalomnak, páratlan világbirodalomnak nevezte; de korrekt módon az ország „hátrányairól és fogyatkozásairól” is szólt.

Az Egyesült Államok történetét vázoló részben fejtette ki nézeteit a négerekről. Véleménye szerint legnagyobb részük igen becsületes és tisztességtudó, ezért csodálkozik a déli államok megkülönböztető rendeletein, s indokolatlannak tartja azokat, hiszen „szolgáknak, meg szakácsoknak és egyéb cselédeknek, ezen négerektől idegenkedő angolok csaknem kivétel nélkül négereket alkalmaznak.”¹¹

⁸ Kézirat 8. old.

⁹ Uo. 9. old.

¹⁰ Uo. 12. old.

¹¹ Uo. 15. old.

Részletesen bemutatta Hegyi az amerikai alkotmányt is, több helyen a magyar viszonyokkal szembesítve, természetesen 48-as függetlenségi közhelyek alapján, többek között így: „Annak az intézkedésnek, hogy az elnök egymás után két ciklusnál tovább ne maradjon meg állásában, az a kitűzött célja, hogy meg ne gyökerezhessék a személyes uralom... mint például Magyarország is sajnos tapasztalhatta, hogy Tisza Kálmán hosszas miniszterelnöksége idején... mily mély gyökeret vert a korrupció, a személyes uralom és az ezzel járó visszaélések.”¹² Vagy másutt a törvényjavaslatok képviselők általi benyújtását vázolja a törvényhozás függetlenségét dicsérte, s keserű sóhaj kíséretében a magyar alkotmányban is szeretné, ha mindez meghonosodna.

Radikális királyságellenessége sugárzik az amerikai zászlót értelmező részletből, amikor a magyar koronás címerrel, a két politikai rendszer különbségeinek kidomborítása szándékával veti össze azt. Az alábbi pamfletszerű részlet bizonyítja ezt: „Az amerikai zászló tehát nyíltan hirdeti, hogy népének nincs koronás ura, a magyar zászló pedig, hogy országunk uralkodói koronát viselnek. Ott a hatalom képviselője a nép, itt a korona. Ott a hatalom kezelői vannak a népért, itt a nép van a hatalomért. Ott a nép a maga független ura, itt a nép az amerikaihoz képest rabszolgá.”¹³

Hosszan időzött az amerikai rendőr és rendőrség bemutatásánál is. Csodálattal egyes irigységgel írja róluk, hogy „öldöklő szerszámot nem hordoznak, nehogy a közönség életbiztonságát veszélyeztessék. De azért jaj volna annak, aki a rendőröket bámi okból megtámadná, mert ily esetekben a közönség kel a rendőr védelmére, és meglincseli azt, aki a rendőrt bántalmazni merészeli.”¹⁴

Az amerikai bürokrácia egyszerű és demokratikus formáiról is nagy elismeréssel ír. Bőségesen részletezte az amerikai egyházi szervezetek életét, mindennapjait. A hitfelekezetek közötti békét és az államvallás hiányát dicsérte. Boldog hiányként említette, hogy „a püspökök... nem azt a magas, hozzáférhetetlen méltóságot töltik be, mint hazánkban, hanem minden fényt és pompát mellőzve első munkásai az egyházmegyének.”¹⁵ Ebben a körben még felvillantotta azt is, hogy temetőik, templomaik mellőzik a hivalkodást, a fényűzést.

Mint amerikai különlegességről, szólt arról, hogy az egyházak nem szerezhetnek vagyont, ezért vagy hitközségi vagy egyéni vagyónként kell bejegyeztetni a templomot, az iskolát, a paplakot. Az ezzel kapcsolatos visszaéléseknek volt magyar vonatkozása is, mivel egy magyar lelkész a nevére írt katolikus templomot távozásakor csak 25.000 dollárért adta át a hitközségnek. Ebből okulva ezután az egyházmegye püspökére íratnak minden egyházi vagyont.

Színes és szemléletes leírásokkal jelenítette meg az egyházi s világi ünnepeket az éjféle mise hiányától kezdve a szabadság napi gyutacs robbantásokig és rakéta gyújtogatásokig. Külön figyelmet fordított Hegyi a hitfelekezeti iskolákra, amelyek közül a szanth-bendi katolikus egyetemről írt hosszabban személyes tapasztalatai alapján. E fejezetben is magasztalva a praktikus oktatási formákat és a fényűzésmentes egyszerűséget, például a növendékek saját ízlés szerint berendezett különszobáit. A tantárgyanként fizetett 50 dollárt pedig méltányosnak tartotta. Természetesen itt sem tudta megállni, hogy ne csípjén oda a magyar püspöki karnak ilyen formában: „Annak dacára, hogy Magyarországon van a világ leggazdagabb püspöki kara, de Pázmány Péter dekatolizált budapesti egyeteme óta sok vajúdás, tervezgetés és javeszékélés dacára nem bír Magyarországon megszületni egy másik katolikus egyetem.”¹⁶

¹² Uo. 16. old.

¹³ Uo. 36. old.

¹⁴ Uo. 19. old.

¹⁵ Uo. 24. old.

¹⁶ Uo. 25. old.

Alaposak az írás gazdaságot elemző részei is. A tényszerű leírások mellett konkrét példákkal is élt, amikor az amerikai mentalitást érzékeltette: „a gyárak létesítésében nem arra fektetik a fősúlyt, hogy fényesen és nagy költséggel legyenek kiállítva, hanem az amerikai élelmesség szerint minél kevesebbe kerüljenek és minél többet jövedelmezzenek. Sok gyár van deszkából építve hátrányos papírtetővel, s ha kilyukadt a tető, tesznek a lyukra egy darab bádog- vagy papírlemezt, és halad tovább az üzem.”¹⁷

Leveleiben – hasonlóan a kézirathoz – bőszavúan tájékoztatott az amerikai mindennapok jellegzetességeiről: a lakásépítésről, a fűtésről, a kenyérsütésről és a fagyasztott húsokról.¹⁸ Sajátossága Hegyi tudósításainak még az is, hogy az amerikai munkabéretet és árakat rögtön átváltja koronába, eszerint egy dollár öt korona értéknek felel meg. Erre példája, hogy dokkmunkával 3-4 dollár napibért is meg lehet keresni, mikor otthon másfél korona a korabeli napszám.

A kézirat bevándorlókról és az amerikai magyarokról szóló részei elvesztek. Viszont a jótanácsokat tartalmazó szövegrészlet arról árulkodik, hogy Hegyi ezt a bűvös világot a korábbi lelkes elragadtatása ellenére idegen földnek tekinti, de azok számára, akik mégis útrakelnek, pontos útmutatást ad még arról is: hány dollár az útiköltség egyik városból a másikig, hol lehet jegyet váltani, valamint azt is hangsúlyozza: „munkaviszonyok iránt legkönnyebben útbaigazítást szerezni” a lelkészektől és a magyar korcsmákban lehet.

Mindezt kiegészíti egy 1904-es levélrészlet, amelyben informál arról, hogy a kivándorlók sikeréhez a szerencse és az angol nyelv ismerete járulhat hozzá, meg az, ha a keresett szakmák – a bányász, a géplakatos és a kovács – művelője; az értelmiségiek közül pedig a papok és az orvosok kelendők, „más intelligens” ember azonban nem bír álláshoz jutni angol nyelvismeret nélkül, hacsak gyári munkássá nem lesz.¹⁹

Vallomásjellegű a kézirat befejezése, a Toldalék. Ebben hazatérése utáni kálváriáját összegezte. Keserűen jegyezte meg: az amerikai magyar árvaház ügye „a püspöki kart nem érdekli és hiába kilincseltem” a minisztériumokban is. Pedig a Lousianában fekvő, a német bencés rendtől vásárolt 1500 holdas birtok erre kiválóan alkalmas lett volna. Vádolja Böhm Károly és Gross Ferenc amerikai magyar lelkészeket, hogy börtönbüntetése alatt ezt az erdős birtokot parcellázva értékesíteni akarták, a menhelyet pedig könyöradományokból kívánták fenntartani.²⁰

Így a szinte mindenéből kiforgatott és meghurcolt ember fájdalmas kiáltása mély együttérzést váltott volna ki az olvasójából, ha egyáltalán a támogatást visszautasító hivatalok bürokratáin kívül valaki más is olvasta volna. E művecske torzó voltában és papírsírba temetve is igazoló dokumentuma annak, hogy miképpen csodálkozik rá egy nagyműveltségű és magyar politikai életből kiábrándult katolikus pap a demokrácia mintaállamára, meg arra a fergetes gazdasági fejlődésre, ami a kivándorló százazreket csábította az új világba.

Erdélyi Péter

¹⁷ Uo. 28. old.

¹⁸ Idézett levele Ludrovai Tóth Istvánhoz.

¹⁹ Kivándorlási Értesítő, 1904. január 20.

²⁰ Kézirat 38-40. old.

EZERÉVES A MAGYAR ISKOLA

Csongrád iskoláinak krónikája

Alsófokú oktatás

Csongrád város és környéke a neolitikum (Újkőkor) óta lakott terület. Szent István megyeszékhelyé tette, a megye azóta is viseli a nevét. Az utóbbi ezeregyszáz év alatt a tatárok, törökök elpusztították, Haynau kilenc helyen gyűjtatta fel. Évszázadok óta ismert mezőváros, fontos tiszai átkelőhely.

A XVII. század előtti iskolákról nem maradt fenn írásos emlék. Legkorábbi Evlija Cselebi feljegyzése az 1660-as évekből. „Szulejman kán dzsámiján kívül más dzsámija nincs, vannak azonban mecsetjei, medresszéje (papnevelde), elemi iskolája és egy fogadója.”¹

A Ratio Educationis évében, 1777-ben Balogh Ferenc főszolgabíró felmérte a megye iskoláit, a fennmaradt jegyzőkönyv szerint Csongrádon Berényi János iskolamester (ludi magister) 130 gyereket oktatott, - mind katolikus volt - a „kötelességtudó iskoláknál megszokott utasításokat figyelembe vevő módszerrel és segédeszközzel igeragozásra, fokozásokra, főnévragozásokra, olvasásra, szótagolva olvasásra, szám-tanra - és tanítja a betűket szépen írni”.²

Palugyai Imre 1855-en kiadott munkájában Csongrádról a következőről tudósít: „Egy vallásbéli felekezet iskolában a fiúgyermekeknek két- a leányoknak egy osztálya van. Tanító négy; tanuló fi (fiú) 366; leány 273; összesen 639. - Az iskolai három épület közül kettő jókarban, egy újonnan építetett.”³

Az 1859-ben készült Tanodai bevallás részletesen feldolgozta az iskolák számát, állapotát, a tanítók helyzetét, jövedelmét stb. „A városban, jelesen a külvárosban van: egy három osztályú főelemi tanoda fiúk részére, egy két osztályú alelemi tanoda leányok részére, az ő vagyis belvárosban van egy vegyes osztályú elemi tanoda fiúk és leányok részére. A tanyákon, a város által egymástól arányos távolságra felállított, s egy-egy vegyes osztállyal ellátott következő négy tanoda van, nevezetesen: Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet. A tanodák védnöke maga Csongrád városa.”⁴ Az iskolák irányítását a helybeli római katolikus plébános látta el. A tanítók fizetésüket részben a városi pénztárból (ha volt pénz), részben természetben kapták.

Az izraelita hitfelekezetnek is volt iskolája, 1860-ban már működött.

1858/59-ben 1449 tanköteles volt, ebből a városban lakott 635 fiú és 515 leány. Az első fiúosztályban 263, az első leányosztályban 194 gyerek járt. Sokan ismételték az első osztályt, két-három éven keresztül is. A zsúfolt tantermekben a tanítónak segítettek az idősebb, ügyesebb tanulók, akik a lemaradottakkal gyakoroltatták a betűvetést és a számolást, amíg azok az előírt igen kevés tananyagot el nem sajátították. A tanköteles tanulók jelentős része egyáltalán nem, vagy hónapokig nem járt iskolába.

¹ *Evlija Cselebi*: Magyarországi utazások. Fordította: Karácsony Imre II. kötet. Bp. 1908.

² Csongrád megyei Levéltár Szentesi Levéltára, továbbiakban (CSSZL). Megyei iratok 33. cs. 1778.

³ *ifj. Palugyai Imre*: Békés-Csanád Csongrád és Honthi vármegyék leírása Pesth 1855. 477. old.

⁴ Tanodai bevallás a községi választmányi ülés 406. sz. határozata alapján. Csongrád megyei Levéltár Csongrádi részlege, továbbiakban (CSL)

1859/60-ban felépült a központi iskola emeletes épülete (ma Kossuth Lajos Altalános Iskola).⁵ Átadása után rövidesen négyosztályú főelemi lett.⁶ A főelemi tanodákból magasabb tanintézetekben lehetett továbbtanulni. A tanulólétszámmal együtt nőtt az osztályok száma is. 1862-ben a városban kilenc, a tanyákon négy tanteremben tanítottak.⁷

1869 nyarán az Eötvös-féle iskolatörvény hatására (1868. évi 38. tc.) a felekezeti iskolákat községiékké szervezték át és megalakították az iskolaszéket.⁸

A központi nagy iskolaépületet jól kihasználták. 1871-1876-ig itt működött az Alföld egyetlen állami tanítóképzője,⁹ 1873-tól 1918-ig a polgári fiúiskola is.¹⁰ Itt szervezték meg 1883-ban az első csongrádi iparostanonc iskolát.¹¹ Csongrád évente az állami adóknak több mint 10 %-át fordította iskolai célokra az előírt 5 % helyett. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium évente több ezer forintos államsegéllyel járult hozzá az iskolák működtetéséhez.

Az elemi iskola alapozó munkája kevésnek bizonyult, különösen azok számára, akik azt csak részben végezték el. A tovább nem tanulók számára a csongrádi képviselőtestület már régóta szorgalmazta az ismétlő iskolák felállítását. Ezt az 1868. évi iskolatörvény kötelezővé is tette a 12-15. életév betöltéséig télen heti 5, ősszel-tavasszal heti 2 órában. Az órákat legtöbbször vasárnaponként tartották, innen a vasárnapi iskola elnevezés. Az elemi iskolákban szerzett tudás ismétlő gyakorlása mellett ipari, mezőgazdasági ismeretek oktatására is sor került. Az iparostanonc iskolák felállítása előtt itt képezték az iparos tanulókat is. A vasárnapi iskolába járó tanulók száma 1874-ben 224 fiú és 158 leány volt.¹² 1875-ben felépült a község nyugati szélén a Keresztvárosi iskola.¹³ A tanulók száma gyorsan nőtt. Az 1880/81-es tanévre 1324, 1883/84-re 2188 gyermek iratkozott be.

A nyugat felé terjeszkedő községnek újabb iskolára volt szüksége. 1884-ben elkészült a Síp utcai iskola két tanterme,¹⁴ ezzel egy időben a tanyai iskolák számát is növelték. Építésre nem volt pénz, tanyákat béreltek iskoláknak.

Az 1890-es években az iskolák fenntartását a község már nehezen tudta vállalni, ezért kérte a Vallási és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy vegye állami kezelésbe az iskoláinkat. 1897-ben írták alá azt a szerződést, amely szerint az iparostanonc iskola kivételével minden iskolánkat átvette az állam. Csongrád vállalta, hogy az épületeket rendbentartja, évente felújítja, fenntartásukhoz az állami adó 10 %-ának megfelelő összeggel hozzájárul és az évi tüzelőanyagot biztosítja. Az állam vállalta, hogy a tanítókat, tanárokat átveszi szolgálatába, fizetésüket évi 500 forintra emeli (addig 360 forint volt). Gondoskodik az iskolahálózat tervszerű fejlesztéséről mind a községben, mind a tanyavilágban.¹⁵ A századfordulón már kilenc tanyai iskola működött.

1902-ben egy megürült tanítói lakásban megkezdődött a napközis étkeztetés, 1903-ban megnyílt a szegény tanulók ingyen konyhája.¹⁶ 1903-ban a község területét négy körzetre, négy igazgatóságra osztották.¹⁷

⁵ Tanodai lapok 1890. november 1.

⁶ Képviselőtestületi jegyzőkönyv 193. kgy. (CSL)

⁷ Idők Tanúja 1862. július 19.

⁸ Iskolaszéki jegyzőkönyv 1869. (CSL)

⁹ Iskolaszéki jegyzőkönyv 234/1871. (CSL)

¹⁰ Iskolaszéki jegyzőkönyv 1873. augusztus 28. 93/1873. (CSL)

¹¹ Iskolaszéki jegyzőkönyv 1873. november 24. 227/1873. (CSL)

¹² Iskolaszéki jegyzőkönyv (CSL)

¹³ Iskolaszéki jegyzőkönyv 11/1875 augusztus 31. (CSL)

¹⁴ Iskolaszéki jegyzőkönyv 34/1884. (CSL)

¹⁵ Képviselőtestületi jegyzőkönyv 49/1897. (CSL)

¹⁶ Iskolaszéki jegyzőkönyv 14/1902. (CSL)

1906-ban megszervezték az iskolaorvosi hálózatot, nagyon sok volt a szembeteg gyerek. Még ebben az évben a központi iskola udvarán artézi kutat fúrtak és a pincében tisztasági fürdőt rendeztek be.

A kilencvenes években vidéken az ismétlő iskolákban mezőgazdasági jellegű oktatás kezdődött. Nálunk 1897-ben határoztak az átszervezésről. Négy, egymásra épülő osztályban tanultak a fiatalok.¹⁸ 1899-ben Csongrád 16 katasztrális hold földet adott a gazdasági iskola számára azzal a céllal, hogy ott mintaiskola alakuljon.¹⁹ 1906-ban fel is épült a tanintézet három épülete, ezt 1902-től gazdasági ismétlő iskolának nevezték. Heti egy-két nap délelőtt-délután voltak a foglalkozások. A fiúk számára földművelést, állattenyésztést, gyümölcsstermesztést, szarvasmarha és lótenyésztést, sertés és juhtenyésztést / és a kisgazdaság működtetését tanították. A leányok számára a következő tárgyakat oktatták: kertészet, háztartástan, tejkezelés, baromfi és sertésenyésztés, zöldségtermesztés és kézimunka.

1907-ben a gondnokság a községi képviselőtestületen keresztül javaslatot nyújtott be a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. A javaslatban kérték, hogy az iskolák fenntartási díját engedje vissza 10 éven keresztül a községnek iskolaépítésre.²⁰ A Minisztérium ezt vállalta, de a jó tervek csak részben valósultak meg, a háború hosszabb időre megállította az iskolafejlesztést.

Az első világháború az iskolákat is a hadsereg szolgálatába állította. Épületeiket gyakran igénybe vették katonai vagy egyéb célra. A férfiakat bevonultatták. A járványok és a forradalmak sok kárt okoztak, Csongrád 1919-ben hónapokig frontváros volt. A megszálló román katonák iratokat, anyakönyveket égettek el, felszerelést tettek tönkre, semmisítettek meg.

Az iskolákat gyakorlatilag csak 1922-re hozták rendbe. Továbbra is négy igazgatóság maradt, a városon kívül 13 tanyai iskolában tanítottak. Ezekhez 1-2 hold föld is tartozott, ezt a tanító mintagazdaságként művelte, méhészettel és kisállattenyésztéssel is foglalkozott. Gazdasági ismétlő osztályok a tanyai iskolák mellett is működtek.

1921-ben a volt dohánybevéltő épületét iskolává alakították át.²¹ Az 1925-ös tanterv szükségessé tette új iskolák építését is. A határban három, a város szélén egy Klebelsberg típusú iskola épült. Úgy jelölték ki a helyüket, hogy a gyereknek a tanyáról se kelljen három kilométernél többet gyalogolni, hogy az iskolába eljusson.²² 1927-ben részben kegyúri, részben állami támogatással felépült az *Isteni Megváltó Leányai* apácáinak zárdája a hozzátartozó négyosztályos elemi leányiskolával együtt.²³ Évente egyszer júniusban az iskolák tanulói gyermeknapra gyűltek össze a tiszai erdőben, ahol egész nap játszottak. Májusban a *Madarak és fák napján* kirándultak, júniusban tornabemutatót tartottak. Időnként az iskolák egymás között tanulmányi versenyt rendeztek.

A város által felállított népkonyha felügyeletét évről-évre az iskolák tanítónői látták el. A szegény tanulók évente jelentős mennyiségű ruhát és cipőt kaptak. Az asszonyok munkájának megkönnyítésére napközi otthonokat, ahogyan akkor nevezték „nyári menedékházakat” szerveztek. Általában három iskola fogadta két hónapon keresztül a dolgozó asszonyok gyermekeit.

¹⁷ Iskolaszéki jegyzőkönyv 93/1903. (CSL)

¹⁸ Képviselőtestületi jegyzőkönyv 15/1897. (CSL)

¹⁹ Iskolaszéki jegyzőkönyv 73/1900. (CSL)

²⁰ Képviselőtestületi jegyzőkönyv 224/1907. (CSL)

²¹ Községi iratok 2014/1921. (CSL)

²² Polgármesteri iratok 33/1927. (CSL)

²³ Levéltárnoki iratok 33/1927. (CSL)

1928-ban jelent meg a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium rendelete a nyolcosztályos elemi iskola szervezéséről. Mivel az elemi iskola tanulóinak nagy része a negyedik, ötödik, esetleg a hatodik osztály elvégzése után más iskolába iratkozott át, ezért a hetedik-nyolcadik osztályokban kevés gyerek maradt. A városban egy helyen, a központi iskolában indult meg kísérletként miniszteri engedéllyel 1929. januárjában a 7. osztály, majd ősztől a 8. is.²⁴ Egy 1934-ből származó felmérés szerint Csongrád 26 000 lakosából 2883 volt az analfabéta.²⁵

1937-ben elkészült az iskola légmentes szervezete. A következő évtől szaporodtak a katonai behívások, a fiatal tanítókat gyakran vitték el hosszabb-rövidebb időre katonának. Az iskolaépületeket is sűrűn igénybe vette a hadsereg. A második világháború megnehezítette az iskolák életét. Ruha, cipő, tanszer és szénhiány miatt akadozott a tanítás. Az 1943/44-es tanév április elsejével végződött.²⁶ A nagyobb gyerekekre sok munka várt, pótolniuk kellett a fronton levő családtagokat. Szeptemberben még elkezdődött a tanév, de csak néhány hétig tartott, mert október 8-án a szovjet csapatok elérték a várost.

1944. december elején a városi iskolákban megindult a tanítás. A tanítóhiányt részben sikerült pótolni a vidékről hazakerültekkel és a tanítójelöltekkel. Hetenként csak néhány napot tanítottak, nem volt szén. A város vezetése átvizsgálta az iskolákat, felmérte az állapotukat. Az épületekben kevés kár esett, inkább az ajtók, ablakok, bútorok sérültek meg, illetve mentek tönkre.

1945 nyarán a Minisztérium megszüntette az elemi iskolák 1-8, a polgári iskolák 1-4, és a gimnázium 1-4 osztályát, helyettük létrehozta az egységes 1-8 osztályos általános iskolát. Az új iskolatípus személyi és tárgyi feltételei megvoltak. Bevezetése lépcsőzetesen történt, a nyolcadik osztályra csak 1948-ban került sor. A nehézségek ellenére 1945 szeptemberében több városi elemi, a két polgári iskolában és a gimnáziumban sikerült beindítani az általános iskola 5. osztályát. A szakrendszerű oktatást azzal segítették, hogy a polgári iskolák és a gimnázium tanárai kijártak az elemi iskolákban működő általános iskolák szaktárgyait tanítani. Néhány év múlva, a polgári iskolák megszűnése után nagy részük ott is maradt. A szokatlanul nagy infláció miatt a köztisztviselők fizetése semmit sem ért. Csongrád 1946. májusára fizetéképtelen lett. Nemcsak az alkalmazottak fizetését nem tudta biztosítani, de az iskolák téli tüzelőjét sem tudta megvásárolni. Ősszel a szülőktől gyűjtöttek pénzt tüzelőre.

Az iskolák új nevet illetve számot kaptak. Az 1948-as államosítás kevéssé érintette a város iskoláit, mert korábban csak egy négyosztályos felekezeti iskola volt, ahol apácák tanítottak. Az egytanerős tanyai iskolákat két- vagy többtanerőssé szervezték át, hogy az általános iskolai anyagot könnyebben tudják tanítani. Ehhez 1950-ig nem volt elég nevelő. Akkor a minisztérium utasítására a tanítóképzők az utolsó éves növendékeket küldték ki tanítani. Ezek 1951 nyarán vizsgáltak és kapták meg a tanítói oklevelüket. A kéttanerős iskolákban az egyik nevelő az összevont 1-4 osztályt mint első tagozatot, a másik nevelő az összevont 5-8. osztályt mint felső tagozatot tanította. Két tanyai iskola, a Bokrosparti és a Szőlőkközötti a nagy tanulólétszám miatt több nevelőt foglalkoztatott, itt csak 1-2 osztályt vontak össze és részben szakrendszerű oktatás folyt.

Az 1950-es években 16 tanyai iskola működött Csongrádon. Ezekből 1955-ben, Felgyő és Bokros községek megalakulásakor hetet átadtak.

Az 1950-es években a tanítók közül sokan elvégezték a tanárképző főiskolát és így a szakos ellátottság megfelelt az előírásoknak. A szükséges felszerelést fokozatosan

²⁴ Tanfelügyelő iratai Szeged 6834/1928. (CSL)

²⁵ Csongrádi Újság 1934. november 11. (CSL)

²⁶ Tanfelügyelői irat 1086/1944. (CSL)

beszerezték. Mivel a város nyugati irányban gyorsan terjeszkedett, szükségessé vált egy új iskola építése. 1960-ban adták át a Széchenyi úti Általános Iskolát, Csongrád első, az általános iskolai igényeknek megfelelően épített oktatási intézményét.

Az 1960-as évektől megkezdődött a tanyai iskolák felszámolása. Eleinte csak a felső tagozatokat szüntették meg, a tanulókat városi iskolákba irányították. Ezzel egy időben, 1962-ben a Széchenyi úti Általános Iskolában tanyai kollégium kezdte meg működését. Az 1970-es évek végén Csongrád határában a tanyai iskolákban már nem volt tanítás.

Az 1960-70-es években a régi iskolaépületeket az új oktatási rendszer követelményeinek megfelelően átalakították. A megszűnt Kereszttéri iskola épületét a Kisegítő iskola kapta meg. A zenei igények kielégítésére 1956 őszén a Síp utcai iskolában egy ének-zenei tagozatú osztály indult. Ez a következő évtől átköltözött a Kossuth Lajos Általános Iskolába, majd az 1960/61. tanévtől a régi polgári leányiskola épületébe. Ez az iskola eleinte szakosított tantervű volt, majd 1966-tól ének-zenei tagozatú általános iskola lett. A korábbi zárda és a kolostor épületét összevonták, ebből alakult ki a Piroskavárosi Általános Iskola. A Síp utcai iskola életveszélyessé vált Dob utcai épületét 1977-ben lebontották, helyére - telkét kibővítve - egy 12 tantermes új iskolát emeltek 1979-ben.

Az 1980-as évek elején megszüntették a Dohányosri iskolát.

A napközis foglalkoztatás és a tanulók iskolában történő étkeztetésének igénye már nagyon régi. A napközi otthonok 1950-től lassan, majd az 1960-as 70-es évektől ugrás-szerűen fejlődtek. Az étkeztetés ellátására két konyha épült megfelelő étteremmel, több iskolánál étterem, melegítőkonyhával. A felnőttek oktatása 1946 őszén kezdődött a Parasztmunkások iskolájának megszervezésével. Az 1950-es években több városi és tanyai iskola szervezett esti iskolákat felnőttek számára. Az 1970-es évekre jelentőségük csökkent, ezért fokozatosan megszűntek.

Iparostanonc iskola

Az 1872-es ipartörvény a céheket végleg megszüntette, a különböző iparágak gyakorlása szabad lett. A nagyobb üzemek számára jó volt ez a törvény, de a kézműipar, kisipar fejletlenségét növelte, mert a különböző iparágakba szakképzetlen, vagy félig képzett iparosok kerültek. A céhekben a tanulóképzés a műhelyekben folyt, az iskolákban nem foglalkoztak iparoktatással, csak az ismétlő (vasárnapi) iskolákban tanítottak ipari-gazdasági ismereteket.

A kormány – érezve az ipari szakoktatás hiányát – 1882-ben elrendelte az ipariskolák felállítását.²⁷ 1884-ben megszületett az új ipartörvény, melynek értelmében iparigazolványt csak az kaphat, aki az ipariskolai végzettségéről a bizonyítványt fel tudja mutatni és segédként legalább két évet dolgozott.

A községi képviselőtestület 1883. decemberében tárgyalta az ipariskola felállításáról. 1884. januárjában megindult a tanítás.²⁸ A központi iskola emeleti termeit használták. A közismereti tárgyakat tanítók, a szaktárgyakat a szakmát jól ismerő iparosok tanították, akik előbb-utóbb szakoktatói vizsgát tettek. A képzés 16-20 szakmában folyt. A mesterek nehezen barátkoztak meg azzal a gondolattal, hogy a tanulóik többet fognak tudni náluk, ezért tanoncaikat gyakran visszatartották az iskolától. Csongrádon 1889-ben 34 iparágban 199 mester dolgozott, ugyanekkor a képzés csak 19 szakmában folyt. 1-4 osztályba csoportosították a tanulókat, év végén kiállítás rendeztek, erre minden tanuló valamilyen szakmájába vágó munkadarabot, vagy rajzot készített.²⁹

²⁷ 23439/1882. augusztus 16.

²⁸ Képviselőtestületi jegyzőkönyv 142/1883. (CSL)

²⁹ A csongrádi államilag segélyezett ipariskola értesítői 1883-1889. A szerző tulajdonában.

Az 1897-es államosításból az iskola kimaradt, csak államsegélyt kapott. 1912-ben a község vezetőinek kérésére az állami kezelésbe vétel megtörtént. Főhivatású tanítójuk kevés volt, az órák többségét óraadók látták el. 1926-ban a Minisztérium felülvizsgálta az államosítási szerződést és a várost kötelezte a tanonciskola fenntartására. Hosszú vita után továbbra is állami maradt, de fenntartásához a város évi 3500 pengővel járult hozzá.³⁰

Az 1920-as évek második felében az intézmény iparos és kereskedőtanonc iskolává alakult át. A korábbi 100-200 közötti tanulólétszám a negyvenes években 250 fölé emelkedett, tíz tanulócsoportban oktattak.

A második világháború után 1950-ben megalakult a Munkaerő Tartalékok Hivatala (MTH), mely a szakmunkásképzés irányítószerve lett. A csongrádi iskolát a Hódmezővásárhelyi Ipariskola igazgatása alá rendelték. Az első üzemi tanműhelyt a Bútorgyár állította fel, 1954-ben. Az iskola 1957-ben a József Attila utcába költözött.

1961 nyarától a Kiskunfélegyházi 600-as számú Ipari Szakmunkásképző Intézet kihelyezett iskolájaként működött 1973. szeptemberéig. A gyárak egymás után építették a tanműhelyeiket. Közben a tanulólétszám is fokozatosan nőtt. 1960/61-ben 206, 1970/71-ben 336 tanuló volt. 1976. szeptember 1-jével az Ipari Szakmunkásképző Intézetet összevonták a Faipari Szakközépiskolával és egy közös, új épületbe költöztek. 1985 áprilisában az összevont intézmény Sággy Mihálynak a tanonciskola volt igazgatójának nevét vette fel.

Téli Gazdasági Iskola – Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézet

Csongrádon a gazdaijak képzése 1921 novemberétől évenként rendezett Népfőiskolai Tanfolyamokkal indult.³¹ Feladatukat az 1927 őszén megszervezett téli gazdasági iskola vette át. Csongrád ingyen telket adott az építendő iskolaépület számára, az építkezés 1927 októberében kezdődött.³²

Az intézmény az elemi iskolát végzett gazdaijak képzésével foglalkozott. A kétéves, és évenként két félévre osztott tanítás elméleti része november elején kezdődött és március közepéig tartott. A gyakorlati részt minden tanuló a saját gazdaságában végezte március közepétől október végéig, ahol a helyszínen keresték fel őket az iskola szaktanárai és adták meg mindenkinek a saját gazdasági viszonyainak megfelelő szaktanácsot. A felsőévesek a második gyakorlati félév végén versenykiállítás rendeztek, ekkor kapták meg a végbizonyítványt és aranykalászos gazdákká avatták őket. Minden tanuló tagja volt az iskolában működő gazdakörnek. Évi négy pengő díj ellenében megkapták az összes tankönyvet, fűzetet, írószereket.

A téli gazdasági iskola

³⁰ Közgyűlési jegyzőkönyv 15/1927. (CSL)

³¹ Polgármesteri iratok 8363/1922. (CSL)

Az iskola a szakképzés mellett a tanulók humán műveltségét is fejlesztette. Szép könyvtárak voltak. A lányok számára háziasszony-tanfolyamokat szerveztek. 1935 januárjától 1941 decemberéig Gazdanevelés címmel havi lapot adtak ki. A tanárok sokat fényképeztek, maguk készítette mozgóképes oktatófilmen mutatták be a korszerű mezőgazdálkodást. Az iskola növényvédelmi szaktanácsadó állomás is volt. Mezőgazdasági termékek külföldre szállításakor itt végezték a növényegészségügyi vizsgálatot.

A második világháború után néhány évig mint gazdaképző iskola működött, később traktorosképző, majd mezőgazdasági szakmunkásképző iskola lett. Az 1960-as években az épületet bővítették. 1968/69-ben szép kollégium épült. Új épületeket emeltek az akkor már mezőgazdasági gépszerelésre szakosodott iskola számára. 1975-től vadász és vadtenyésztő szakmunkásképzés is folyik. Az 1990-es évek elejétől mezőgazdasági szakközép és szakmunkásképző iskolaként működik.

Középközépiskola és középfokú oktatás – Magániskola

1871-ig Csongrádon csak elemi oktatás folyt, a továbbtanulóknak vidékre kellett menniük. 1871-től megnyílt a tanítóképző, 1873-tól a polgári fiúiskola, de csak fiúk számára. A korabeli iskolatörvény a koedukációt nem engedélyezte. A lányok oktatását a tehetősebb szülők magániskolával igyekeztek pótolni. Az első 1870-től ismert.

Hét szülő összefogott, hogy a gimnázium négy osztályát végzett gyermekeiket egy tanárjelölt itthon készítse fel a vizsgákra. Hogy a társulás meddig működött, arról nincs adat.

1872 nyarán 16-20 szülő egy „felsőbb nőnevelőt” állított fel 15-30 leány részére. Fehér Fáni kisasszony évi ezer forintért tanította-nevelte a lányokat. A szülők egy kétszobás lakást béreltek az iskola és a tanítónő számára, azt be is rendezték. A következő tanévben Witthalm Sarolta vette át a nőnevelőt. A tanulók száma megszapordott, segédtanárt is fogadtak. Tantárgyak: hit- és erkölcsstan, hazai és világtörténet, természetrajz és természettan – tekintettel a gazdálkodásra –, számtan, magyar nyelvtan, német nyelv nyelvtanilag és gyakorlatilag tárgyalva, francia nyelv, női kézimunka, főleg szabás-varrás, zongora, kevés énektan, kevés rajz és tánc. Nyáron nyolc, télen hat óra volt a tanítási idő, szombat délután és vasárnap volt a szünnap. A nagy szünidő egy hónap volt.

1874-től a községi polgári fiúiskola – nem hivatalosan – fogadta a lányokat és így a magániskola megszűnt.³³

A Tanítóképző

Az 1868. évi 38. tc. az úgynevezett Eötvös féle iskolatörvény újjászervezte a magyar iskolarendszert és lerakta az állami közoktatás alapjait. A népoktatás vezető szerepét hangsúlyozva kötelezővé tette az iskolába járást 6-12 éves korig. Gondoskodni kívánt megfelelő szakemberekről, akik az oktatást végzik. A tervekben 20 tanítóképző felállítása szerepelt, ezekből az Alföldre csak egy jutott. Oka egy téves nemzetesítő törekvés volt, mely szerint a nemzetiségi területeken létrehozott közművelődési intézmények a magyarosodást segítik elő. Nem így történt, viszont az Alföld elegendő tanító nélkül maradt. A műveltség éppen a legszegényebb, legjobban rászoruló magyar paraszthoz nem jutott el.

Több város is kérte az iskolát, végül is Csongrád kapta. 1871 novemberében indult az első évfolyam 33 tanulóval.³⁴ A község közepén álló nagy iskolaépület emeletén

³² Levéltárnoki iratok 10-LVT-1928. (CSL)

³³ Szegedi Híradó 1870, Szentesi Lapok 1872, Jászkunság 1872, Szabad Sajtó 1872, Néptanítók Lapja 1873, Kecskemét-vidéki Közlöny 1873, Tari László Múzeum, Csongrád.

kaptak helyet. A fiatal tanítójelöltek hamar bekapcsolódtak a település szellemi életébe, muzsikáltak a városi zenekarban, lapot terjesztettek, segítettek a velük egy épületben levő népiskola munkáját. A mezőgazdasági és kertészeti gyakorlatok végzéséhez gyakorlókeretet kaptak a községtől. Csongrád első fényképészműtermét Szőke Antal, a képző rajztanára állította fel.

1873-ban kijelölték a felépítendő iskola helyét oda, ahova később a leányiskola épült. Csongrád és a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium közötti szerződés szerint a község három évre ingyen helyet ad az iskolának.³⁵ 1875-ben a képviselőtestület meggondolatlan lépésként továbbiakban évi 2500 forint haszonbért kért a terem használatáért. A Minisztérium válasza gyors és határozott volt. Pénze nincs egy új épület építésére és bért sem tud fizetni.³⁶ Csongrád erre újabb két évre lemondott a haszonberről. A Minisztérium álláspontja érthető volt. Az új iskolarendszer bevezetéséhez rengeteg pénz kellett. Az iskolát az Alföld több városa is szívesen látta volna és így egy akadékoskodó községi tanács csak felesleges gondot jelentett.

1876 márciusában a Tisza gyorsan áradt. 26-án a víz átszakította a gátat és a község egy részét elöntötte. A Minisztérium kihasználva az árvíz okozta helyzetet, az iskolát még azon a nyáron Kiskunfélegyházára költöztette.³⁷

A tanítóképző öt éves működése alatt 74 tanítói oklevelet adott ki, közülük négyet csongrádinak. A tanárok és diákok rövid ittlétük alatt sokat lendítettek a község szellemi életén, hatásuk még évek múlva is érződött.

Polgári iskolák

Az alapfokú oktatás egyre szélesebb körben terjedt, de az általa nyújtott ismeretanyag a fejlődő polgári társadalom iparos és kereskedőrétegei számára kevés volt, viszont a klasszikus latin középiskola sem adott megfelelő tudást számukra. Olyan iskolatípusra volt szükség, amely gyakorlati irányú képzésével az alsó fokú iskolára épül és az iparos és kereskedőéletet választó gyermekek számára felkészítést ad. Ez a szükséglet már a XVIII. században újfajta iskolákat hozott létre. Nálunk az 1868. évi iskolatörvény az addigi próbálkozások alapján létrehozta a polgári iskolát.³⁸ Több változata is ismert. Általában a fiúk számára a hat, a lányok számára a négyosztályost ajánlották. Végül is hatosztályos fiúiskola nagyon kevés helyen létesült, nálunk is mindig négyosztályos volt.

Az Alföld Tanítóegylet Csongrádi Fiókegylete az iskolaszéken keresztül 1872 novemberében javasolta a községi tanácsnak a polgári fiúiskola megszervezését.³⁹ Az első tanévet 1873. október 13-án kezdték a nagy iskolaépület emeletén.⁴⁰ Új tantestület szervezésével már elkéstek, ezért a tanítóképző tanárait kérték fel óraadásra. Csak egy állandó tanár volt, Farkas Béla, aki később negyven évig vezette az iskolát. Itt 1920-ig latin nyelvet is tanítottak.

1874 őszétől három évig befogadták a leánytanulókat, bár ez tilos volt. Az iskolaszék arra hivatkozott, hogy külön leányiskolát nem tud felállítani. A Minisztérium az indoklást nem fogadta el. 1876/77-évtől bevezették a gazdasági ismeretek oktatását elméletben és gyakorlatban. Negyedik évben alakult ki az állandó tantestület, amely évtizedeken keresztül meghatározta az iskola szellemi fejlődését. A nevelők a község

³⁴ Néptanítók Lapja 1871. november 23.

³⁵ Képviselőtestületi jegyzőkönyv 94/1875. kgy. (CSL)

³⁶ VKM. 20763/1875. (CSL)

³⁷ VKM. 12238/1876. (CSL)

³⁸ 1868. 38. tc. c. pontja

³⁹ Iskolaszéki jegyzőkönyv 49/1872. november 12. (CSL)

⁴⁰ Iskolaszéki jegyzőkönyv 93/1873. (CSL)

téneti munkáik jelentek meg. Tankönyveket írtak. Mindezeket a csongrádi nyomdák nyomtatták, adták ki.

Az iskola fenntartásához a Minisztérium évről-évre jelentős támogatást adott. A második évtizedtől a tanulólétszám lassan, állandóan növekedett. Az 1895-ben megjelent évkönyv szerint húsz év alatt az iskolába 1437, tanuló iratkozott be. 1897-ben az állam átvette az iskolát, de fenntartásához a község továbbra is jelentős összeget adott. A tanulólétszám növekedése miatt az iskolának használt épület egyre szűkebbnek bizonyult. 1913-ban a minisztérium egy új polgári iskolai épület építtetésébe kezdett. (Ma Gimnázium). A lovag Ybl Lajos által tervezett magyaros, szecessziós stílusú iskola ma is díszbe a város főterének. A kor építési szokásának megfelelően egy év alatt felépült, de 1914 őszétől három évig a Vöröskereszt katonai kórháznak használta.

A leányok középfokú oktatása sokáig megoldatlan volt. A már említett különféle próbálkozások után a nyolcvanas évek végétől magánvizsgát tehetek a fiúiskolában. 1897-ben a csongrádi iskolák államosításakor kötött szerződés szerint a Minisztérium kötelezettséget vállalt, hogy hat éven belül egy állami polgári leányiskolát állít fel. A csongrádiak sokallották a hat évet, és 1899-ben községi polgári leányiskola felállítását határozták el. Iskolaépületnek a volt Komjáthy féle tanítói lakást jelölték ki. (Ma a Templom utcai óvoda van a helyén) 1-2. osztályokban meg is indult a tanítás óraadó tanárokkal, mert saját tantestülete még nem volt. A második évben mind a négy osztályt beindították. A Minisztérium látva az igyekezetet, előrehozta az új állami polgári leányiskola építését, szervezését. 1900-ban hozzáfogtak az építéshez.⁴¹ 1901 szeptemberében az állam átvette az iskolát, október végén beköltöztek az új épületbe. (Ma az Ének-zenei Általános Iskola.)

A humán tárgyak mellett különös gondot fordítottak a munkára nevelésre, a háztartási ismeretek és a női kézimunka tanítására. Fontosnak tartották a háziasságra nevelést, a háztartásvezetést, kertgazdaságtant, baromfinevelést. Ezek oktatására külön tanfolyamokat szerveztek. A kezdetben nem túl nagy tanulólétszám fokozatosan nőtt.

Az 1914 nyarán kezdődött háború rövid helyi megtorlásnak indult és világháborúvá fejlődött. Az iskola tanulói honleányi buzgalommal kötötték a hősapkákat, érmelegítőket, harisnyákat. A kezdeti buzgalmat mihamar fáradtság, közöny váltotta fel. A tanulás feltételei rosszabbodtak, a szénhiány, könyv- és írószerhiány, a járványok közvetlenül, a ruha, cipő, élelmiszerhiány közvetve hatott az iskolai munkára. 1919 április végén a románok már lőtték a községet. Az utolsó háborús évben alig volt tanítás. A magyar, majd a román katonák költöztek be az épületbe. Hogy a tanévet befejezhessék, a tanárok kijártak a gyermekek lakására és ott segítettek a tanulásban. A fiúiskola hasonló gondokkal küzdött.

*A polgári
fiúiskola*

⁴¹ Képviselőtestületi jegyzőkönyv 4/1900. kgy. (CSL)

Az 1918-as új tanterv már célként jelölte ki, hogy a növendékek egyrészt gyakorlati irányú általános műveltséghez jussanak, másrészt a középfokú szakiskolákra felkészüljenek.⁴² Gyakran felmerült egy kollégium építésének kérdése, hogy a tanyákról illetve a környező falvakból is jöjjenek gyerekek, de nem került rá pénz.

Cserkészcsapatuk 1927-ben alakult. Két raj volt, az egyikbe az iskola tanulói, a másikba a már végzett növendékek, az iparos öregcserkészek tartoztak.

A leányiskola a két háború közötti időt nehezebben élte át. A szegénység miatt sokan nem taníttatták a lányukat. Nevelőik gyakran rendeztek jótékony célú műsoros előadást, hogy annak a jövedelméből tankönyvvel, ruhával, cipővel segítsék a szegény tanulókat. 1931-ben megalakult a Segítő Egyesület a leányiskolában is.

A második világháború évei hasonlítottak az elsőhöz. Az iskolaépület az országút mellett áll, a katonaság gyakran lefoglalta. 1944. április elsejével megszűnt a tanítás, szeptemberben elkezdték a tanévet, de csak három hétig tanítottak. Az iskolák iratait a város irataival együtt nyugatra vitték.

Október 8- és 12-dike között Csongrádon átvonult a háború. December elején folytatódott az iskolaév a polgári fiúiskola épületében. Az egyik nap a fiúk, másik nap a lányok jártak. Az ideiglenes Nemzeti Kormány létrehozta az általános iskolát.⁴³

Az új iskolatípus 1945 őszén indult, bevezetése fokozatosan történt.

A polgári iskolákat, amelyek a két háború közötti iskolarendszer legdemokratikusabb tanintézetei voltak négy év múlva megszüntették. Tanáraik felkészültsége, színvonalas oktató-nevelő munkája ma is példa lehetne a helyére lépett iskolatípus nevelői számára.

A fiúiskola épületét a gimnázium vette át. Fennállásának 75 éve alatt Csongrád iparos, kereskedő, valamint gazdatársadalmának gerincét nevelte. A leányiskolából általános iskola lett. 49 tanéve alatt a város többszáz lányát nevelte gondos, jó gazdaszszonnyá, jó tisztviselővé és jó családayává.

Gimnázium

A tanítóképző Félegyházára helyezése után Csongrádnak nem maradt középiskolája (a polgári iskola csak középfokú volt). A község vezetői többször is kérték a Minisztériumot, hogy engedélyezzenek egy gimnáziumot. Az első világháború végéig ez nem sikerült.

A Minisztérium 1920 októberében megbízta Jaeger Imre Oraviczabányáról menekült igazgatót, hogy szervezzen meg egy egyelőre egyosztályos intézetet,⁴⁴ amely költségvetésileg a szentesi Horváth Mihály Gimnázium fiókinézeteként működik, de a tanulmányi vezetés tekintetében önálló. Az új gimnázium a polgári fiúiskola épületében kapott helyet. A következő tanévben már beindult az első osztály mellett a második és az ötödik is. 1923 őszén a harmadik és hatodik osztály, majd a következő években a többi. 1923 őszén a létszám már 150 fölé emelkedett. Az első érettségi vizsgákat 1925 júniusában volt.⁴⁵

Új iskolaépületre lett volna szükség, de ezt gazdaságilag megoldani nem lehetett, ezért a Minisztériummal egyetértésben a polgári fiúiskola kétemeletes épületét megszüntették a két intézmény között.⁴⁶ A gimnázium kapta a második emeletet, a földszinten két helyiséget, a rajz és tornatermet közösen használták.

⁴² VKM. 70022/1918. Tanterv a polgári fiúiskolák számára Bp. Egyetemi nyomda.

⁴³ 6650/1945. Ideiglenes Nemzeti Kormány

⁴⁴ VKM. 114393/1920.

⁴⁵ VKM. 104403/1920.

⁴⁶ VKM. 116138/1923.

1924-től a középiskolai reform bevezetésével az intézmény reálgimnáziummá alakult át. Az 1925/26-os tanévtől az iskola önálló lett *CSONGRÁDI MAGYAR KIRÁLYI SZENT IMRE REÁLGIMNÁZIUM* néven.⁴⁷ Jaeger Imrét Szentesre helyezték, helyére Róder Pál került. A tanulók nagy része csongrádi volt. Sok szegény gyerek iratkozott be, ezek segítségével alakult meg az iskola *Segítő Egyesülete*. Szerepe a következő években egyre nagyobb lett. Az új igazgató megalakította az iskola egyházi és világi nagy ének és zenekarát. Az énekkar 1927 júniusában a középiskolák országos dalosversenyén első lett.⁴⁸

Az iskola a kultúra, a tudomány és a sport minden területén igyekezett példát mutatni. Önképző körök a tanulók alkotó munkája számára nyújtott lehetőséget. Bendzsák Ernő tanár már 1924 őszén rádióvevő készüléket szerkesztett. Magyarországon akkor még műsoros adás nem volt, Rómát és Königsberget hallgatták. 1931 tavaszán rádióadó engedélyt kaptak.

1924 novemberében alakult meg az 553-as Szent Imre cserkészcsapat. Romantikus életével igen népszerű volt.

1927 őszén a város megvásárolta a Magyar Folyam és Tengerhajózási Rt-től az elsüllyedt Zenta gőzös fedélzeti építményét és az iskolának adta csónakház számára. Ősszel-tavasszal a Tiszán tartották a testnevelési órák egy részét. A sportkört 1924-ben szervezték. Atlétika, torna, vívó, korszolyázó, céllövő, tenisz, evező, talajtorna és úszó szakosztályokban sportoltak eredményesen. Gyakran részt vettek a KISOK versenyeken. Gyorsíró és sakk-körök is volt.⁴⁹

A városhoz tartozó tanyákon és a környező községekben lakó tanulók számára 1929-ben sikerült egy internátust szervezni, előbb 50, majd 80 férőhellyel.⁵⁰ A gazdasági válság idején a segítőkész családoknál megszervezték a szegény tanulók ingyen ebédjét. A Segítő Egyesületen keresztül tandíjsegélyt és tankönyvet adtak.

Sokrétű volt a tanárok iskolán kívüli munkája. Újságot szerkesztettek, előadásokat tartottak, egyesületekben vezető szerepet töltöttek be. Nevelőmunkájukban a tanulók öntevékenységre építettek. Sok diák bekapcsolódott a külföldi diáklevelezési akcióba, ami az idegen nyelvek fokozottabb tanulására serkentette őket.

Az 1930-as évek közepén a reálgimnázium fokozatosan gimnáziummá alakult át, de görög nyelvet nem tanítottak. Az iskola az első tanévtől fogadott magántanulóknak leányokat. A tanítási órákban részt vehettek, de a szünetekben felügyelőnő kíséretében, külön szobában tartózkodtak.

1936-ban 16 mm-es mozgófilmvetítőt kapott az iskola. Gyakran vetítettek oktatófilmeket. Korábban is volt havonta egyszer ismeretterjesztő előadás a diákok részére a moziban. 1938 után a háborús évek légoltalmi gyakorlatain a helyi légoltalmi parancsnokság a tanulók egy részét igénybe vette. 1941/42-től ifjúsági aerokört szerveztek, síkló és vitorlázó modelleket építettek.

Az Országos Falusi Tehetségmentés Intézőbizottsága versenyvizsga alapján az 1942/43. tanévben 13, a következőben 20 tehetséges szegénytanulót küldött az iskolába. A fiúk az internátusban laktak, felszerelésüket, ruházatukat különböző adományokból szerezték be.⁵¹

1944-ben április elsejével zárult a tanév. A tanulók egy része nyáron honvédelmi munkatáborokban dolgozott. A szeptemberben megkezdett tanév három hétig tartott.

⁴⁷ VKM. 24890/1926.

⁴⁸ VKM. 53722/1926.

⁴⁹ Kereskedelemügyi Minisztérium 79892/1930.

⁵⁰ Csongrádi Magyar Állami Szent Imre Reálgimnázium évkönyve 1929/30. iskolai évről.

⁵¹ Csongrádi Magyar Királyi Állami Szent Imre Gimnázium évkönyve 1942/43. iskolai évről.

A tantestület tagjainak nagy része az iskola irataival együtt elmenekült. Decemberben összegyűjtötték a középiskolás diákokat függetlenül attól, hogy eddig milyen iskolába jártak, és folytatták a félbeszakadt tanévet. A fűtőanyag, könyv és nevelőhiány ellenére a tanévet eredményesen fejezték be.

1944 őszén az internátus szovjet katonai kórház volt. 1945-ben a főépületet átadták a Nemzeti Segély Gyermekmentő mozgalma számára. A felszerelés a háború alatt tönkrement. A Segítő Egyesület, mely az intézmény kezelője volt, rendbehozni nem tudta, ezért tíz évre bérbe adta a *Szűz Mária* rendnek, mely az épületet rendbehozatta, felszerelte és elkezdte a munkát. A Minisztérium nem hagyta jóvá, ezért a helybeli katolikus egyházat kérte fel az egyesület, hogy az internátust működtesse. 1948-ig, az államosításig ők vezették. 1946-ban az épület utcai részét a város átadta az alakuló népi kollégium számára, 1946-49 között a népi kollégiumok központi felszámolásáig ők használták, az internátus az udvari épületbe került.⁵²

Az 1945-ben létrehozott általános iskola a gimnázium alsó négy osztályát fokozatosan megszüntette. Négy év múlva csak négy osztály maradt. A háború utáni újjászervezés engedélyezte a leányok felvételét is. 1945-től orosz nyelvet is tanítottak, 1946-tól angol kör is működött. Fellendült az ifjúsági szervezetek munkája. Az önképzőkör részt vett a városi ünnepségek rendezésében. Az 553-as Szent Imre cserkészcsapat 4 rajban, 14 őrssel, köztük vízi és repülőőrsokkal tevékenykedett. A Diáknapta mozgalom takarékoságra nevelte a tanulókat.

1948 után a korábbi ifjúsági egyesületeket megszüntették, helyükre a Diákszövetség lépett. Ezen belül működtek a tanulóköri, a színjátszó és kultúrcsoport, a sportkör, az énekkar, az Ifjúsági Segítő Egyesület és a bélyegkör. Az ideológiai nevelés támogatására havonta tartották a szülők iskolája előadásait.

1948 őszétől az iskola már párhuzamos humán-reál tagozatú osztályokkal dolgozott. 1950 szeptemberétől a gimnázium miniszteri utasításra Batsányi János nevét vette fel. 1957 szeptemberében megkezdődött a tanműhely szervezése, 1959-től a gyakorlati oktatás heti két órában történt. A műhelyben fa és fémmegmunkáló csoportok dolgoztak, a leányok számára varrodát állítottak fel. A fás részleg a következő tanévtől a bútorgyár tanműhelyében kapott otthont. 1964-től kezdve a gyakorlati foglalkozáson gépkocsiszerelést tanultak, a szerelőműhely 1966-ra készült el.

Az ötvenes évek végétől a gimnáziumok új oktatási formák bevezetésével próbálkoztak. 1959-ben az 1-c osztályban 5+1-es oktatás kezdődött. A tanulók öt napot az iskolában, egyet valamilyen termelőüzemben tanultak, dolgoztak. Csak ez az egy osztály ment végig ezen a sikeresnek egyáltalán nem mondható képzésen. Az útkeresés tovább folytatódott. 1962 őszén az 1-d osztályban szőlőtermelő és borkezelő tagozat indult. 1963 őszétől az iskola átalakult, gimnázium és mezőgazdasági szakközépiskola lett. A szőlőtermelő és borkezelő ágazat utolsó évfolyama 1972-ben érettségizet. Közben az 1970/71-es tanévtől faipari szakközépiskolai osztály indult az 1-f osztályban. Az iskola neve is változott, gimnázium és szakközépiskola lett. 1976-ra felépült a Faipari Szakközépiskola épülete és ez a tagozat oda költözött. 1972/73-ban kezdte meg működését a gimnáziumon belül az óvónői szakközépiskola.

A gimnáziumi tanterv lehetővé tette a szakosított osztályok szervezését, és így 1968 őszén matematika-fizika tagozatos osztály is indult. Ez a képzés rövidesen szép eredményekkel büszkélkedett. 1982-ben megalakult a *Beszélni nehéz* kör, melynek tagjai azóta is az ország legjobbjai közé tartoznak. Az *Édes anyanyelvünk* és a *Kazinczy versenyek* országos döntőin az iskola tanulói rendszeresen jelen vannak.

1989-ben a gróf Andrássy Gyula utca felől új épületszárny épült amit az 1989/90-es tanévtől használnak.

⁵² Csongrádi Magyar Királyi Állami Szent Imre Gimnázium évkönyve 1946/47. évről.

Faipari Szakközépiskola

1976 nyarán adták át az iskola épületeit, ahova a gimnázium faipari szakközépiskolás osztályai költöztek. Az igények kielégítéseire néhány év múlva gépipari szakközépiskolai osztályok is indultak. Az iskolához tartozik az ipari szakmunkásképző intézet és egy kollégium is. 1992-ben sportcsarnokkal bővült az épületek sora. Az intézmény 1985 tavaszán Ságly Mihály nevét vette fel.

Dudás Lajos

Száz éves a makói gimnázium

1995 szeptemberében ünnepelte a makói József Attila Gimnázium fönállásának századik évfordulóját. Az iskola öreg diákjai három napos ünnepség keretében elevenítették föl egykori emlékeiket. Az ünnepségnek maradandó emléke az a jubileumi kötet, amit ebből az alkalomból adott ki az iskola.

A gimnázium nem előzmények nélkül született. A református gimnázium alapjait a XVIII. század végén Orbán József rektor vetette meg, aki a város történetírója szerint „kis nyomorék, püpos hátú, angyali erkölcsű” ember volt. Ennek az iskolának voltak fényes, olykor pedig kevésbé ragyogó napjai, de hosszú ideig ez az egyetlen iskola a Maros-parti városban, amely a magasabb ismeretek terjesztője volt. A református aligmnáziumnak három évig növendéke volt Tömörkény István is, mígnem 1880-ban anyagi nehézségek miatt becsukta kapuit.

A város vezetése sokáig nem érezte hiányát a gimnáziumnak. Érthetetlen, hogy maga Justh Gyula, a 48-as párt makói országgyűlési képviselője is ellenezte létesítését, s mikor egy ciklusban nem választották meg követnek, ez alatt született meg a gimnázium. Kívülálló, városunktól, megyénktől távolabb élő személy lett a főgimnázium kezdeményezője, Dessewffy Sándor püspök. Miután 1890-ben elfoglalta Temesvárott a püspöki széket, Major Miklós polgármester vezetésével egy makói küldöttség tisztelgő látogatást tett az új egyházfőnél. A főpásztor konstruktív személy volt, a bemutatkozó látogatás alkalmával rádöbbsentette a küldöttséget arra, hogy egy akkora városnak, sőt Csanád megyének szüksége van középiskolára. A gimnázium létesítésének gondolatát magáévá tette a városi iskolaszék, a megyei törvényhatósági bizottság, két év múlva már a vallás- és közoktatásügyi miniszter és a szegedi tankerületi főigazgató egyengette a megvalósulás útját. Minden erőfeszítés ellenére, megfelelő anyagiak hiányában, 1893-ra már-már megfeneklett a nemes ügy, ekkor Dessewffy Sándor püspök adakozásával kimozdította holtpontról az építés ügyét, a főgimnázium céljára 80 .000 koronát (40 000 forintot) ajánlott föl. Csanád vármegye törvényhatósága ugyanannyit szavazott meg, a város 10 000 forint értékű telekkel járult hozzá az építéshez. Miután minden akadály elhárult, 1894. november 18-án megtörtént az alapkövetétel, amelyen Meskó Sándor alispán beszédét azzal zárta: „Legyen ez az épület a világosság forrása.” Gyorsan haladt az építés, amelynél Vári Ádám népköltő kőművesként dolgozott. *Bokréta ünnep* című versében méltatlankodott, hogy a kétkezi munkásokat az építést követő banketterre nem hívták meg.

*Deszka szálakra rakott gyékény-ponyva,
Hosszú asztalokkal tele az alja.
Rajtuk vannak finom ital- s ételek,
Mellé telepszik vidáman úri sereg,
Szanasztét körül a munkás emberek,
Vetnek feléjük irigy, sóvár szemet.*

*Miért e trakta? Minek etetitek,
Kik anélkül is jólétben fürdenek?
Amott az éhes, szomjas munkáscsoport,
Kiknek jól esnék a torkukról a port
Lemosná az üdítő ital nedve,
Úgy is egészen porral vannak fedve.*

*Áll a gimnázium nagy köfalával,
Felköszöntik a poharak zajával.
Éltetik most, aki alkotá, az észt,
Aki létrejöttén vett valami részt.
A terv, az terv, az csak tervnek marad,
A munkáskéz meg dolgozik és halad.*

*Az a kéz, amelynek munkája remek,
Az öröm poharát nem érdemli meg?
Kipihent karok nyúlnak most az után,
Óriás részt véve a dús lakomán.
Sújszatok le égi, gyújtó elemek,
Koccintani itt, jó urak, veletek!*

Tóth Sándor igazgató nemes célkitűzéseket fogalmazott meg: „Az én ideálom az, hogy erős érzésű, nemes gondolkodású ivadékok neveljen az iskola [...] tanulja magában becsülni a demokráciát, és hódolattal egy arisztokratizmust elismerni, azt, amelyé a jövő: a szellem és képzettség arisztokratizmusát.”

Az 1895-96. évi tanév négy osztállyal, 201 tanulóval indult meg. Az első érettségire 1900-ra került sor. Ekkor volt maturandusz Szabó Dezső, a későbbi debreceni történelem professzor vagy Takáts Lajos, a gimnázium későbbi tanára, az apátfalvi nyelvjárás kutatója. A következő évben végzett Diósszilágyi Sámuel, a későbbi literátor főorvos; rá egy évre Könyves Kolonics József Kossuth-párti politikus, Erdei Ferenc principálisa.

A város szellemi életének melegágyává vált a gimnázium, egyben a régió egyik legjobb iskolája lett. Sok kiváló tanár működött itt. A hosszabb-rövidebb ideig itt tanító tanárok közül megemlíthetjük azokat, akiknek a neve szerepel a Magyar Életrajzi Lexikonban: Banner János régész, Eperjessy Kálmán történész, Györffy István botanikus, Juhász Gyula költő, Kecskeméti Ármin rabbi, Madzsar Gusztáv műfordító, Szendrey Zsigmond néprajzkutató, Tettamanti Béla pedagógia professzor, Vértessy Dezső klaszifikafilológus, Vidacs Aladár geológus.

A nyomtatott betű fontosságát Madzsar Gusztáv tevékenysége középpontjába állította. Nemcsak kiváló igazgatója volt a gimnáziumnak, de sokat tett az irodalom népszerűsítése érdekében. *A nagyvilágból* címmel regény- és elbeszéléstárát indította. Három év alatt negyven kötetet adott ki. Egyszemélyes vállalatának ő maga a mindenes: válogat, szerkeszt, kiad, terjeszt, fordít. *Gyakorlati Pedagógia* címmel országos terjesztésű pedagógiai szakfolyóiratot adott ki. *Irodalmi segédkönyvek* címmel is indított egy könyvsorozatot, melyben a kötelező olvasmányok módszeres földolgozását adta közre. A közművelődés terén is sokat fáradozott; *Makói Földolvasó Egyesületet* hozott létre.

Csaknem egy évtizedig tanított Makón a magyar helytörténetírás és a honismereti mozgalom egyik jelentős apostola, Eperjessy Kálmán, aki főiskolai tanárként megalkotta a szegedi helytörténeti iskolát. Páratlan értékű helytörténeti könyvsorozatot indított *Csanádvármegyei könyvtár* címen, Makóról elkerülve pedig még két évtizedig szerkesztette kedvenc sorozatát, amely 43 kötetet ért meg. Kiadatlan emlékiratában így vallott a Maros-parti városról: „Makót megismertem, megszerettem és kezdtem második szülővárosomnak tekinteni. Be kell vallanom, hogy egy kicsit makói lettem. Nemcsak ifjúságom legszebb éveit, családi kapcsolataim, hanem az emberek, az emlékek, a táj is visszahúznak ide. Nem mentem el egészen [...] Makói meglátásaim végigkísértek egész pályámon. Ami utána következett, az csak folytatása, kiteljesedése volt annak. Makó után Csanád megye, az Alföld, Dél-alföldi város, A magyar falu, és a Történelmi magyar város következett. Valaki Makó-centrikusnak nevezte módszeremet. Vállalom. Legközelebbi munkatársaimként azokat tisztetem, akik távol a központtól, Szegeden, Makón, Szarvason, Gyulán – és folytathatnám a sort – példamutatóan végzik a helytörténeti kutatás feladatait.”

Györffy István és Halász Árpád makói botanikai kutatásokat is végeztek, a gimnázium mellett gyakorlókertet alakítottak ki, páratlan értékű természetrajzi szertárt hoztak létre. Halász Árpád lefordította Hutchinson The life of Mankind két kötetes néprajzi monográfiáját; a mű kiadására nem került, a kézirat megsemmisült vagy ismeretlen helyen lappang.

A magyar földrajzinév-kutatás jelentős alakja, Inczei Géza is tanított a makói gimnáziumban. Nyilván nem véletlen, hogy elkerülése után több évtizeddel a Makó környéki kutatás alapján írta meg elméleti megalapozottságú munkáit. Giday Kálmán szegedi helytörténész szintén Makón kezdte tanári és honismereti munkásságát is. A gimnázium tanári gárdájának színvonalát mutatja, hogy egykori Eötvös-kollégisták közül itt tanított: Kási Jenő, Sziklai Ferenc, dr. Magyar József, dr. Lőrincz Jenő, dr. Márton György, Hetvényi Lajos.

A makói gimnázium kibocsátó iskola volt. Tehetség-aranyak gurultak szerte szét az országban. Egyetemi katedrát kapott: Györffy István, Tettamanti Béla; főiskolait Eperjessy Kálmán, Inczenfi Géza; minisztériumba helyezték: Vidacs Aladárt, Dónáth Antalt, Galamb Ödönt, Gallyay Ferencet. Madzsar Gusztáv tankerületi főigazgató, Barczán Endre az ipolysági gimnázium, Döme Mihály a szegedi tanítóképző, Giday Kálmán a szegedi építőipari, dr. Lőrincz Jenő egyik budapesti, Peya Győző a diósgyőri gimnázium igazgatója lett. Többeket Szegedre helyeztek: Brucker Szilárdot, Falábú Jenőt, Márton Györgyöt, Párkányi Lászlót.

Sok jeles növendéke is volt az iskolának, mindenekelőtt József Attila, aki itt indult el Parnasszus felé, itt írta a Szépség koldusának verseit. Klasszikus makói költeménye a Megfáradt ember. Erdei Ferenc már diákkorában a szociológia irányába tájékozódott, a színészek közül Páger Antal, a politikusok közül Eckhardt Tibor kapott az alma mater-től indítást. A kultúra és a tudomány terén innen indult a régész Bálint Alajos, Gazdapusztai Gyula, Vértessy László; neves orvosprofesszorok: Adler Péter, Sonkodi Sándor, Zalányi Sámuel; matematikusok: Arató Mátyás, Szendrei János; jogászprofesszorok, mint Balázs P. Elemér vagy Szentpéteri István. Voltak Kossuth-díjasok (József Attila, Erdei Ferenc, Páger Antal, Tettamanti Károly), Ybl-díjasok (Batka István, Tarnay László, Tarnay István), József Attila-díjasok (Bécsy Tamás, Domokos Mátyás, Lator László), Balázs Béla-díjas (Kocsis Sándor), Munkácsy-díjas (Kamocsay István, Szilvássy Nándor), Szentgyörgyi Albert-díjas (Szentpéteri István). A felsorolás csak tallózgatás.

A gimnázium igazgatósága a centenáriumot azáltal is maradandóvá tette, hogy kiadott egy 310 oldalas tanulmánykötetet; az elhangzott előadásokból máris készül egy újabb kiadvány.

Tóth Ferenc

Felhívás millecentenáriumi emlékparkok létesítésére

A honfoglalás 1000. évfordulójának méltó megünneplésére számtalan kezdeményezés született 1896-ban. „Ösödök óta dívó kegyeletes szokást” elevenített fel a korabeli földművelésügyi és belügyminiszter rendelkezése, melynek nyomán az ország szinte valamennyi településén ültettek fát, fasort, ligetet.

A honismereti mozgalom, s a keretében működő honismereti szakkörök mindenkor gondozóí voltak a nemes hagyományok ápolásának, a szülőföld hagyományos értékeinek megőrzését szolgálták. E szellemben jött létre 25 éve, s működik ma is a jászkiséri Csete Balázs Honismereti Szakkör.

A honismereti mozgalom szellemiségének, nemes céljainak minél teljesebb megvalósítása érdekében a jászkiséri Csete Balázs Honismereti Szakkör, Jászkisér Nagyközség Önkormányzata és Környezetvédelmi Bizottsága felhívással fordul hazánk minden települése lakosságához, hogy a honfoglalás 1100. évfordulójának tiszteletére hozzanak létre *emlékparkot, ligetet, s abban ültessenek el évszázadonként legalább egy fát, s neveljék, ápolják a csemetéket*, hogy azok felnöve méltó módon hirdethessék: „*Es ainyi balszerencse közt, / oly sok vizsály után, / megfogya bár, de törve nem, / el nemzet e hazán.*”

Kérjük a felhívásunkat magukévá tévő, tettekre váltani kívánó települések önkormányzatait, honismereti szakköreit, hogy csatlakozási szándékukat Jászkisér Nagyközség Önkormányzatának a következő címre jelezzék vissza: Jászkisér Nagyközség Önkormányzata, 5137 Jászkisér, Fő út 7.

Győri János
szakkörvezető

Balogh László
a Környezetvédelmi Bizottság elnöke

Zelei József
alpolgármester

A művelődéspolitikus Teleki László

175 éve, 1821. március 21-én hunyt el Pesten idősebb Teleki László. Életéről, irodalmi, kultúrpolitikai és pedagógiai tevékenységéről néhány méltatás megjelent ugyan,¹ de életművének teljes feltárásával még adós a hazai művelődéstörténet-írás. A legtöbben csak annyit tudnak róla, hogy az ő könyvgyűjteménye jelentette az Akadémiai Könyvtár alapját, és hogy ő volt akadémiánk első elnökének, Teleki Józsefnek, és a politikus ifjabb Teleki Lászlónak, a Kegyenc szerzőjének apja. Pedig idősebb Teleki László jelentős alakja volt a hazai felvilágosodás korának. Mint a magyar felvilágosodás nagyjai, ő is harcolt az anyanyelvű tudományosság fejlesztéséért, az akadémiai eszme megvalósulásáért, a magyar nyelven történő oktatásért és színjátszásért.

Különösen három munkája érdemi megfigyelésünket, mert ezekből egy egységes és haladó művelődéspolitikai koncepció körvonalai rajzolódnak ki, ami – megvalósulása esetén – nagymértékben elősegítette volna hazánk polgári irányú fejlődését. A három mű közül kettő nyomtatásban is megjelent, egy pedig, a legkorábbi, kéziratban maradt.²

A továbbiakban e három mű alapján vázoljuk fel Teleki László művelődéspolitikai elképzeléseit. Véleménye szerint egy nemzet fejlődésének alapvető feltétele oktatásügyének megfelelő színvonala. Korának, tehát a XVIII. század utolsó éveinek és a XIX. század elejének hazai oktatásügyét vizsgálva keserűen állapítja meg, hogy nálunk a népoktatás, a középfokú oktatás és a felsőoktatás is igen korszerűtlen rendszer szerint folyik:

Egy nevezetes akadály a Nemzetünk Culturájának és ennél fogva anyai nyelvünk pallérozásának is, Oskolai állapotunknak közönségesen rossz karban való léte. Akár Alsóbb Falusi és Városi Oskoláinkat, akár pedig felsőbb Gymnasiumainkat egészen az Universitásainkig tekintsük, mindenütt oly sok véghetetlen hibákat, Anomáliákat találhatunk, hogy valósággal tsuda Nemzetünknek ilyen lábon való megállhatása is.³

A népiskolai oktatásról szólva megállapítja, hogy a 6-12 éves gyermekeket az elemi ismereteken, az olvasáson, íráson és számoláson kívül szinte semmiféle hasznos dologra nem tanítják. A parasztgyermekek, a kereskedők és kézművesek gyermekei az iskolában eltöltött éveket szinte teljesen elvesztegetik, hiszen ott nem tanulják meg jövőendő életpályájukhoz, a mezei gazdálkodáshoz, az iparűzéshez és kereskedéshez elengedhetetlenül szükséges alapismereteket. A középfokú oktatás területén is ugyanez a helyzet. A latin nyelv túlsúlya a gimnáziumi oktatásban elveszi az időt az igazán fontos tantárgyak, főként a természettudományok tanításától. Egyetemi oktatásunk is

¹ Voinovich Géza: Idősebb Gróf Teleki László irodalmi munkássága. Irodalomtörténeti Közlemények, 1899. 129-167. old.; Négyesy László: Egy régi magyar kultúrpolitikusról. Magyar Pedagógia, 1901. 595-605. old.; Fehér Katalin: Teleki László nevelésügyi munkásságához. Magyar Könyvszemle, 1985. 1. sz. 62-67. old.

² A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806.; Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Eine unmassgebliche Meinung des Gr. L. Teleki. Pesth. 1810.; Teleki László: A nevelésről. MTAK Kéziratár, Régi s új írók 4-r. 133 sz.

³ A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806. 126-127. old.

messze elmarad a fejlettebb európai nemzetekéitől. Nincsenek hazánkban szakiskolák, hiányoznak a katonák, kereskedők, gazdasági szakemberek, hivatalnokok képzésére szolgáló intézmények. Nincs szervezett pedagógusképzés, nincsenek megfelelő tantervek, az iskolák felügyelete sincs jól megszervezve.

Teleki mindezek okát abban látja, hogy az oktatásügy hazai irányítói nem ismerték fel a pedagógia mint tudomány jelentőségét, és az oktatáspolitikai döntések meghozatalakor nem használták fel annak fontos, új eredményeit, melyek pedig a fejlett európai országokban már ismertek:

*Az új Tudomány a Pedagogia a nevelés mestersége, még nálunk szinte esméretlen... A nevelés mestersége az az út, a mely által egész Nemzetek formáltatnak, a mely által a Nemzeteknek közönséges boldogsága elégegitetik... ez az a felséges Tudomány, a melynek kidolgozását és Systemába való hozását az emberi nemzet oly későre halasztotta, e mi Magyar Nemzetünk még tsak meg sem is ízelhetette. Nállunk még erről nem tsak semmi sem íródott, ebben olly tökéletesen hátra vagyunk, hogy ha tsak ujabb Tudósaink Nemzetünket erre hamar figyelmetessé nem teszik, majd későbbre az ez által okozandó kárt alig pótolhattuk ki.*⁴

Teleki nézete szerint a nevelés állami feladat. „a Statusnak magának kell azon igyekezni, hogy részéről a nevelésre szolgáló eszközök jól elintéztessenek.” – vallja. Ezért, első lépésként ki kell dolgozni a neveléstudomány elvi rendszerét és ezt a leendő tanároknak oktatni kell:

*Oskoláinkban a Pedagogiából egy különös Tudományt kell tsinálni, azt taníttatni. Mind azon Ifjakat, a kik... Tanítók akarnak lenni, annak szorgalmatosan való tanulására szorítani, és abból Exament,... mint akármely egyéb tudományból megkívánni.*⁵

Ebben a művében Teleki nem tér ki a neveléstudomány elvi kérdéseinek tárgyalására, de az 1796-ban, tehát 200 évvel ezelőtt keletkezett, *A nevelésről* címet viselő, kéziratban maradt munkájában összefoglalta elméleti pedagógiai nézeteit. A nevelés célja szerinte az, hogy „a Hazának és közönséges polgári társaságnak” hasznos tagjává váljon a gyermek. Egyéni boldogságát találja meg a társadalom érdekében kifejtett közhasznú tevékenységben. Hasznos polgár csak úgy válhat a gyermekből, ha jövődő pályájához szükséges hasznos ismereteket is tanul az iskolában az elemi ismereteken kívül. A gyermekek rendszeres oktatása hat éves korban kezdődjön. Ekkor már minden gyermek jól beszél az anyanyelvén, tehát megkezdődhet az olvasás és írás tanítása. Miután a gyermek már jól olvas és ír az anyanyelvén, gondot kell fordítani az „értelemmel való olvasás és írás” képességének kialakítására. Ezután kezdődhet az élő nyelvek tanulása, melynek elengedhetetlen feltétele az anyanyelv „fundamentumos” ismerete. Teleki megjegyzi: „Én a magam Nemzetit tisztetem, nemzeti nyelvet beszülöm, de mégis távoll vagyok attól, hogy magyar embernek idegen nyelveket nem helyes tudni.”⁶ Nézete szerint a gyermekeknek ismerniük kell anyanyelvükön kívül a környező népek nyelveit is, tehát a magyar gyermekeknek érteniük kell pl. szlovákul és románul. A tudományos pályára készülőknek tökéletesen kell beszélni és írni-olvasni a világnyelvek közül németül és franciául, érteni kell angolul. A „megholt nyelvek”, tehát a latin és a görög ismerete is lényeges számukra. Érdekes, bár vitatható Telekinek az a nézete, hogy csak tíz-tizenegy éves korban célszerű elkezdni a tudományok tanítását. A szerző elképzelései szerint a humán és reál tudományok egyforma súllyal szerepelnének a középiskolai tárgyak között. Matematikát, fizikát, természettudományt, statisztikát, politikai ismereteket éppúgy kell tanulnia a fiataloknak, mint történel-

⁴ Teleki László: i.m. 130-131. old.

⁵ Teleki László: i.m. 144. old.

⁶ Teleki László: *A nevelésről*. [1796]. 47. old.

met, földrajzot, esztétikát, filozófiát és teológiát. A tantárgyak tartalmát nem ismerteti részletesen, azonban kitér az oktatás módszereire a mű *Tanításnak és tanulásnak Műdjéről* című fejezetében.

Igen korszerű és ma is helytálló Telekinek az a nézete, hogy ki kell alakítani a tanulóknak az önálló ismeretszerzésre való törekvést, melyet ő „magától való tanulásnak” nevez. Ezen a területen az elsőrendű feladat mai szóhasználattal élve az olvasóvá nevelés. „Az olvasást a gyermek ne tartsa munkának, hanem gyönyörűségnek. Az olvasáshoz való hajlandóságot ha már így megvan, igen könnyű nem csak fenntartani, hanem napról-napra tovább is vinni.”⁷ Az olvasásnak nemcsak az értelmi, hanem az érzelmi nevelésben is szerepe lehet. Ezt a gondolatot Teleki így fogalmazza meg: „Vannak románok, melyek nem csak az értelmet, hanem a szívet is fejlesztik.” Azt vallja, hogy a gyermekeket semmiféle olvasmánytól nem szabad eltiltani, még olyanoktól sem, melyeket a felnőttek szerint nem értenek. Az olvasás engedélyezése és megvonása a jutalmazás és a büntetés eszköze lehet.

Teleki nemcsak az értelmi, hanem az erkölcsi és testi nevelés kérdéseiről is részletesen szól. Felfogása szerint „az Educatio Phisica, az Educatio Moralis és a Scientifica Educatio szorosban egybe van kötve egymással... úgy, ha akármelyik ezek közül negligáltatik, az egész nevelésben a nevezetes fogyatkozás kitetszik. Megjegyzi, hogy a „mi Haza-béli Oskoláinkban, csak az utolsót tartják a Nevelés objectumának, a másik kettő pedig egészen negligálva van.”⁸

Mivel Teleki maga is sokoldalúan képzett volt a nevelés elméletének kérdéseiben, felismerte, hogy minden neveléssel hivatásszerűen foglalkozó ember számára elengedhetetlen „a gyermeknevelés mesterségéhez való tökéletes értés.” Ez csak magas szintű és szervezett tanító- és tanárképzés keretében valósulhat meg. Tehát a hazai oktatáspolitikai reformjának első lépéseként a szerző pedagógusképző intézményeket hozna létre, melyekben mind a neveléstudomány elméletére, mind pedig az iskolai oktatás gyakorlati tudnivalóinak megtanítására sor kerülhetne. Miután korszerű képzettséggel ellátott tanítók és tanárok kerülnek az iskolákba, csak azután érdemes a különböző iskolafokokozatok reformjáról gondolkodni. Teleki az iskolarendszer tartalmi és módszertani megújításáról szólva kifejti: a falusi népiskolákban az elemi ismeretek mellett oktatni kell a mezőgazdasági ismeretek alapjait is, a városi népiskolákban pedig olyan, a jövőre készülő kézművesek és kereskedők számára hasznos tudnivalókat, melyeket mesterségük gyakorlása során felhasználhatnak. A gimnáziumokban modern nyelveket, természettudományokat, éppúgy tanítani kell, mint nemzeti irodalmat, történelmet, klasszikus nyelveket és filozófiát. Nézete szerint szükség van közép- és felsőfokú szakiskolák alapítására hazánkban, ahol korszerű mezőgazdasági, kereskedelmi, hadászati, államigazgatási ismereteket oktatnak felkészült, külföldön képzett oktatók.

A tanítás nyelve minden iskolatípusokban a magyar nyelv legyen. Teleki hisz abban, hogy nyelvünk alkalmas mindenféle tudomány művelésére, és a tudományok magyar nyelven történő oktatása a nyelv fejlődését is elősegíti.

Nem kerülik el a szerző figyelmét a tankönyvek problémái sem: *Szükséges az Oskolák neméhez képest minden Tudományokra, olyan jó Hazánkban készült, nem pedig külső Országokból behozott Manuálisokat, kézi könyveket választani, amelyek ezen tzéloknak tökéletesen megfelelhessenek.*⁹

⁷ Teleki László: i.m. 65. old.

⁸ Teleki László: i.m. 9-10. old.

⁹ A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806. 146. old.

A különböző iskolatípusokban használni kívánt tankönyvek kiválasztását egy szakértőkből álló testületre bízna Teleki. Az egyes iskolatípusokban országosan egységes tankönyveket használnának. Ez elősegítené az egységes követelményrendszer kialakulását.

A szerző változtatna az iskolai oktatás módszerein is. A korban szokásos elvont, minden gyakorlatiasságot nélkülöző tanári előadások helyett széles körben bevezetné a szemléltetést és a tanórai kísérleteket. A pusztán az emlékezetet igénybe vevő számonkérés helyett a gondolkodtatás legyen a cél.

A tanulók iskolai fegyelmzésének problémái is foglalkoztatták Telekit. A brutális módszereket, a testi fenytést elveti, a szép szó, a meggyőzés erejében hisz.

Érdekes, újszerű és ma is megfontolásra érdemes Telekinek a tudományok fejlesztésére, a tudósok támogatására vonatkozó eszméje. Felismerte és megfogalmazta azt a napjainkban is aktuális és igaz gondolatot, hogy a tudományos kutatásra fordított összegek sokszorosan megtérülnek. Ezért kell gondot fordítani egyrészt a tudósképzésre, másrészt a hazai tudósok anyagi és erkölcsi megbecsülésére.

Már gyermekkorban kiválaszthatók azok a tanulók, akik alkalmasak a tudományok művelésére. Az állam feladata, hogy őket minden lehető eszközzel támogassa, felsőfokú tanulmányaikat külföldön is elősegítse. Bizonyára több magyar tudós szomorú példája lebegett a szerző szemei előtt mikor papírra vetette a következő sorokat:

Azokat, akik a Tudományokra egész erővel reá adják magokat, nem tsak nem kellene megvetni, hanem valósággal betsülni, ditsérni, és tehetségünk szerént elé segíteni. A már meg lévő Tudósainknak subsistentiát kell adni, hogy az élelem keresés kéntelensége miatt el ne vonattassanak a feltett tzéjokra való állandó törekedéstől. Illendő volna nékik (mint idegen Országokban sok helyt) rangot, Titulust sőt Ordót is adni.¹⁰

Sajnos a fentiekrol a mai tudósok is csak álmodhatnak, hiszen az „élelem keresés kéntelensége” napjainkban is sokakat elvon az igazán értékes tudományos tevékenységtől.

Teleki művelődéspolitikai elképzelései között fontos helyet kap a könyvkiadás, a könyvkereskedelem és a könyvtárak problémája. Abból indul ki, hogy egy nemzet műveltségi szintjét legegyszerűbben az olvasás, a könyvek hozzáférhetővé tételével lehet a leginkább emelni:

A könyvek olvasását a Magyarok között jobban fel kellene eleveníteni, és közönségsébbé tenni! Az Anglusok között a Gyümöls áruló Asszony a boltotskája előtt, a Fiaker kotsis a bakján, a Mester ember Műhelyében, az Inas ura Palotájában ha nints egyéb foglalatossága, olvas; de bezzeg a Magyar közönséges ember, inkább henyl vagy alszik, mint sem valaha könyvet vegyen a kezébe.

Hogy ugyan tsak ezt valaha elérhessük, a nagyobb rangú és Méltóságú Embereknek kellene nem tsak a Magyar könyvek olvasásával, hanem az azokból formálódó Bibliothecák gyűjtésével jó példát adni. Ha ez megesne, a könyvek megbövíülnének, és a köznép... maga is az olvasáshoz inkább hozzá édesedne.¹¹

A könyvkiadás és könyvkereskedelem kérdéseiről szólva Teleki számos olyan javaslatot tesz, melyeken ma is – csaknem 200 év elmúltával – érdemes lenne elgondolkodniuk az illetékeseknek. Azzal egyetért, hogy értéktelen művek kiadásához nem kell hozzájárulni, de erőteljesen hangsúlyozza, hogy a tudományos könyvkiadás támogatása az állam feladata:

Az újabb időkben ugyan számosabb Magyar könyvek jöttek ki, de ezek nagyobb része kiitsiny érdemű, valósággal Tudományos könyv pedig kevés van közöttte. A Statusnak pedig az ilyenek irattatását kellene főképpen elésegíteni.¹²

¹⁰ Teleki László: i.m.158. old.

¹¹ Teleki László: i.m. 161-162. old.

¹² Teleki László: i.m. 162. old.

Oly módon is támogathatná az állam a hazai tudományosság fejlődését, – vallja Teleki – ha minél nagyobb példányszámban kiadtná az igazán értékes tudományos műveket, „mert így a szegényebb sorsú író vagy fordító jó és hasznos fáradozása után magában is élelmét megnyerheti.”

A szerző a magyar nyelvű tudományos könyvkiadás mellett fontos művelődéspolitikai feladatnak tartja a tudományos folyóiratok létrehozását, és ezek kiadásához állami segítséget tart szükségesnek.

Egy nemzet kultúrájának lényeges eleme a színház, az anyanyelven folyó színelőadások. Teleki állandó magyar színház létrehozását követeli, és ami egészen egyedül, szervezett magyar nyelvű színészképzést.

A Magyar Tudós Társaság felállításának eszméje, szervezeti kereteinek kidolgozása, működésének tartalmi és formai szabályozása mindig Teleki érdeklődésének homlokterében állt. Már a „Buzgó esdeklemek” egy külön fejezetében foglalkozott a témával, majd a könyv megjelenésének évében, 1806 nyarán az éppen akkor meginduló magyar újság, a Hazai Tudósítások első számában pályázatot hirdetett, a létrehozandó Magyar Tudós Társaságra vonatkozóan:

Mitsoda Intézet szerint lehetne Magyarországban oly Tudós Társaságot legkönnyebben felállítani és leghelyesebben elrendelni, a melly nem csak a Magyar Nyelvet és literatúrát gyarapítaná, hanem a külföldi tudós dolgoknak is megkívánható ismeretét is az Országban a Nemzet javára elterjesztené.¹³

A pályázatra 13 pályamű érkezett. Ezek felhasználásával Teleki maga dolgozott ki egy tervezetet, melyet 1810-ben publikált német nyelven, über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn címmel. Úgy véli, hogy a Magyar Tudós Társaság független testület kell hogy legyen, nem befolyásolhatja működését egyetlen állami szerv sem. Éppen ezért létrehozását főként közadakozásból képzelel el, de évenkénti fenntartási költségeihez az állam is hozzájárulhatna. Részletesen szabályozza a Társaság vezető testületének működési rendjét, a tagfelvételt, az egyes osztályok feladatait. Véleménye szerint a Tudós Társaság egyik feladata lehetne a tudományos könyvkiadás felügyelete. Az általa kiadott könyvek mentesülnének a cenzúra alól. Külön székházra lenne szükség, melyben az intézmény irodái mellett helyet kaphatna a könyvtár, egy természettudományi gyűjtemény és a nyomda. A Magyar Tudós Társaság felállítását sajnos már nem érthette meg, mint ahogy haladó nevelés- és oktatáselméleti gondolatainak nagy része, művelődéspolitikai reformjavaslatainak többsége is csak jóval később valósult meg. Számos elképzelése (pl. a tudósok megfelelő anyagi és erkölcsi megbecsülése, a tudományos könyvkiadás állami támogatása) máig is csak álom maradt. Egyetlen vágya teljesült még életében. Halála előtt néhány nappal, 1821. március 12-én kezdte meg előadásait Kolozsváron, új épületben az állandó magyar színház.

Láthattuk, Teleki László élete gazdagabb volt törekvésekben, mint sikerekben. Tervei, elképzelései saját korában visszhang nélkül maradtak, de ő nem is várt elismerést. „Tsekély munkátskáival” hazáját kívánta szolgálni.

Fehér Katalin

¹³ Hazai Tudósítások. 1. sz. 1806. július 2.

Domokos Pál Péter testamentuma¹

Két esztendővel ezelőtt – Domokos Pál Péter távozásakor – okkal mondhatta Halász Péter: „Gyászolni kellene a városnak, az országnak s minden helynek, ahol csak magyar él e földön. Mert olyan emberrel lettünk kevesebben, akinek ez a szó, ez a fogalom: magyarság, a mindenséget jelentette”.

De a sírás rendeltetett ideje már elmúlt. Mostmár háládatos szívvel emlékezünk – magyarok a világ minden részéről – Domokos Pál Péter születésének évfordulóján: mennyi próbált, igaz embert, példaembert adott a XX. század elején indult, mostmár végképp behajózott nagy nemzedék is a magyarságnak. Nemcsak itthon, a megmaradt kis hazában, nemcsak a világirodalom magasába emelkedett írókat, művészeket, de a kisebbségbe rekesztetteknél és a szétszórtságban élőknél is, írókat, tudósokat, a történelemben, s már-már a legendába nőtt embereket.

Így Domokos Pál Péter is.

Domokos Pál Péter zenekutatóként, néprajzusként, nyelvészként, történészként – kisebbségi írástudóként – hatalmas örökséget hagyott ránk. De nagyságát nem lehet csak a tudomány felől közelítve mérni: nemcsak tudományos munkásságával, de cselekvő emberségével is példát adott. A magyar falukutatónak itthon is gyakorta csendőr kísérte a nyomát, Domokos Pál Péter pedig idegen országban írta a magyar népkutatás leghősiesebb – igen, leghősiesebb – fejezetét, mint már Szabó T. Attila s Balogh Edgár is mondta. Ő csakugyan vándorapostolként, XX. századi Julianusként járta a moldvai falvakat, tanulmányozta és mutatta fel a legárvább, legveszélyeztetettebb magyar népcsoport életét. Amelynek – az 1950-es évek legelejét kivéve – soha nem volt anyanyelvi iskolája. Templomaikban – legalább is Románia megalakulásától kezdve – nem prédikáltak magyarul.

Domokos Pál Péternek már a bölcsője körül legendás fények villódtak. Csíksországban, Csíksomlyón született, századunk első évében, a történelmi Magyarországon legkeletibb szegletében, ahol már Szent István törvénye alapján építették az első, Péter és Pál apostolról elnevezett templomot. Csíksomlyón kezdte iskoláit, ott, ahol a pünkösdi búcsún a székelység legkeletibb csoportjai, sőt a határontúli csángó magyarság találkozott, már 1567 óta.

Nemcsak népe évezredek múltjából kapott sugallatokat, de szűkebb családjától is. Édesapja parasztemberként kezdett ácsmunkába – akárcsak korábban a szatmári Móricz Bálint, Móricz Zsigmond édesapja –, házakat, iskolákat, plébániákat épített; édesanyjától – kitől később számos népdalt is feljegyzett – már a bölcsőjében is a legrégebbi dallamokat hallotta. A munkával kisfiú korától eljegyeztetett. Hatan voltak testvérek. Nyolc hold sovány földből csak kemény munkával lehetett megélni a népes családnak.

A hat gyermek közül ketten tanítói oklevelet is szereztek a csíksomlyói tanítóképzőben. Domokos Pál Péter 1919-ben, jeles minősítésűt. El is indult a néptanítószág meglehetősen szürkének ígérkező útján: esztendeig Csíkkarcfalván volt helyettes tanító, majd Dél-Erdélybe, Vulkánba került, a Rimamurányi és Salgótarjáni Bányatársaság iskolájába. A társulati iskolának nagy előnye volt: megegyeszer annyit fizetett, mint az állami iskolák, s a tanító kántori jövedelmet is élvezhetett. Anyagi szempontból ez a két esztendő volt Domokos Pál Péter életében a legígéretesebb. Innen hívták be a

¹ Az 1994. június 30-án, a Pesti Vigadóban elhangzott előadás szerkesztett szövege.

szászvárosi 92. gyalogezredbe. Akkor még egy szót sem tudott románul. Esztendő múlva azonban már hadnagyi vizsgát tett Craiovában. Természetesen románul.

Katonaidejének azonban nem ez volt a legnagyobb eredménye. Ez csak jelezte: sikeresen veszi akár a legnagyobb akadályokat is; rátermettségében még az irigység sem találhat hibát. Ha visszamegy Vulkánba, sikeres ember, vagyonosodó tanító lehet. De a katonai gyakorlatokon benne más gondolat ébredt: nem, nem megy vissza Vulkánba. Neki nagyobb tennivalója van. Tovább kell tanulnia.

Útlevelet szerez, s Budapestre megy. Ösztöndíj nélkül, lakás nélkül, mindennemű anyagi háttér nélkül iratkozott be a polgári iskolai tanárképzőbe: matematika- fizika- kémia főszakra. Mellékszakként az éneket és a zenét választotta. A szükséges koronákat óraadással és templomokban való orgonálással teremtette elő – de az oklevelet megszerelte. S indult haza azonnal, Csíkba.

A csíksomlyói képző akkor már Csíkszeredába települt át, a 25 esztendőes fiatalember ott kapott segédtanári alkalmazást. A parányi város iskolái nagy múltra emlékezhetnek: a korábbi századokban passió játékokkal, iskoladramákkal, minisztériumjátékokkal gazdagították a magyar művelődést, felnevelték – többek között – Gábor Áront, az ágyúöntőt, s útnak indították Nagy Imrét, a festőt.

A fiatal segédtanárnak bőséges munkaalkalmat adott a katolikus tanítóképző. Heti ötven órában tanított, hétfő reggel 8-tól szombat délután 6-ig, mindennap – a napi egy óras ebédszünetet kivéve – matematikát, fizikát, kémiát, s főként éneket és zenét. De ez csak az iskolai munkáját jelentette, ezenkívül vezette a csíkszeredai dal- és zeneegyletet, s a csíksomlyói énekkart. Látva a népi értékek pusztulását népművészeti kiállításokat szervezett, a székely népviselet felelevenítésére szöttes bálokat rendezett. Ünnepeken maga is csizmát és harisnyát húzott s megrezdezte az *Ezer Székely leány* napot. Nemcsak a látvány volt gyönyörű – a színes, hosszú csíkos formák a virágszép csíki lányokon –, nemcsak a népművészet éltetését jelentették a szöttes bálók és a népművészeti kiállítások, de az eszmélkedés, a cselekvés első mocnáisait is jelezték a Trianon után ájultságban dermedő erdélyi tájon. Kacsó Sándor épp a szöttes bálók kapcsán vetette fel a székely önellátás gondolatát, az önszegély szükségességét. A cselekvés fontosságát sugallta a fiatal tanár, akár csak a nagyvilági körútjáról falujába visszatérő Balázs Ferenc, a mészki unitárius tiszteletes, s a falujában, Csíkszögödön gazdálkodó Nagy Imre, a festőművész, s a szövetkezetet szervező Kacsó Sándor, az író és szerkesztő. Az *Erdélyi Fiatalok* gyülekező nemzedékének is példát sugalltak.

Az ifjú tanár legfontosabb cselekedetének mégis a tanítóképző és a főgimnázium harminc fős énekkarának megszervezését és vezetését tudta. Az énekkarokat már kezdő tanítóként is fontosnak vélte, már Vulkánban két kórust szervezett: egyiket a gyermekekből, másikat a szülőkből. Csíkban különösen gazdag volt a dallamanyag, Bartók és Kodály első időben Csíksországon jegyezte fel a legtöbb népdalt. Bartók és Kodály gondolatát maga is vallotta: a magyar népdalt be kell vinni a hangversenytermekbe. Bérelt buszon járták a hétvégeken Csíksországon falvait: szombat este az egyik, vasárnap délelőtt a másik, vasárnap délután a harmadik faluban énekeltek. Volt Kodály-mű – a *Süket sógor* –, melyet előbb mutattak be Csíkszeredában, mint Pesten. Mert Kodály Zoltán minden kórusművét – saját kezével csomagolva és címezve – elküldte Domokos Pál Péternek. Később is, mikor már a kolozsvári Szent József Kollégium kórusát, s a kolozsvári Tanítóképzők Énekkarát szervezte.

Tanári munkáját csak három esztendeig folytathatta az ifjú Domokos Pál Péter. 1929-ben elbocsájtották a román hatóságok; nem ismerték el a magyar diplomáját. Munkanélküli lett hát; 28 esztendőes korában. De nem esett kétségbe. Éppen akkoriban olvasta: Bartók és Kodály már az egész magyar nyelvterületen végzett gyűjtést, csak Bákóba, s a Bákó környéki moldvai magyar falvakba nem jutottak még el. Az állását

vesztett ifjú tanár hívást érzett: talán neki kellene vállalni ezt a munkát. Kedves harmóniumát máris biciklire cserélte s indult Moldvába.

Megdöbentő kép fogadta. Csángókat addig ő is inkább csak a csíksomlyói búcsúban látott, egyeseket, kisebb csoportokat, most lakóhelyükön az egész közösséget. A kenyeret nem használták, a puliszka volt a mindennapi eledelük, orvos a legnagyobb településeken sem volt, papjaik magyarul nem is beszéltek. De azért a kárpátmedencei magyarságtól elzárva, más nyelvű, más kultúrájú, más vallási környezetben élve is őrizték ősi dalaikat és középkori szavaikat. Hitte: dallamaik felgyűjtésével nemcsak a magyarság, de az egész emberiség kultúrájának a gazdagodását is szolgálhatja.

Gazdagabb eredményt gyűjtőt talán még sohasem hozott: népdalokat indult gyűjteni s egy népcsoportot is felfedezett. Amely legalább a XIII. századtól kezdve él a Tatros, az Ojtoz mentén, az egykori Etelközben, őrizve nyelvét és hitét. Amely népről a korabeli magyarság – legnagyobb szellemeit kivéve – nem tudott semmit. Ismeretes a történet: mikor az első világháborúban a magyarok egyszer nagyobb létszámú katonai egységet ejtettek foglyul, a román katonák közül vagy százan kiálltak s magyarul szóltak: ők a román hadseregben szolgáltak ugyan, de hát ők magyarok... S a magyar katonatisztek közül senki sem volt, a parancsnokot is ideértve, aki akkor válaszolni tudott volna a „rejtély”-re.

Domokos Pál Péter moldvai útja ezt a lehetetlen állapotot kezdte megváltoztatni. Nemcsak a magyar népdal legősibb rétegeit találta meg, nemcsak az ötödik magyar zenei dialektust. Természetesen ez is óriási tett volt, a *Tavaszi szél vizet áraszt, s Sz' az erdő szélében* – a Nékosz indulót ennek a dallamára írta Jankovich Ferenc – talán most is ismeretlen lenne az ő gyűjtése nélkül. De ennél is sokkal nagyobb jelentőségű volt az, hogy egy népcsoportra s a várakozó feladatok egész sorára irányította a figyelmet.

Ez sem ment könnyen. Jó ideig hiába kopogtatott kéziratával különböző intézményekhez, lapokhoz és egyesületekhez, hiába volt még Bartók Béla ajánlása is, kiadására csak a csíkszeredai nyomdász, Péter Ferenc vállalkozott 1931-ben; ötszáz példányban, a somlyói nyomda betűivel. A nyomdát még Kájoni János alapította. De még az ötszáz példány sem került könyvárusi forgalomba. Csak Kézdivásárhelyt volt elérhető – akkor már ott működött a tanítóképző –, a szerzőnél. Egyedül a Magyar Tudományos Akadémia vett át belőle 25 példányt. Gavallérosan fedezte a kiadás költségeit.

A végre megjelent könyv pesti visszhangja nagy volt – szinte minden jelentős folyóirat írt róla –, de Domokos Pál Péternek még jó ideig magának kellett megteremtieni a csángó-kutatáshoz a szükséges feltételeket; szegény tanárként, sokszor a nadrágszjij további szorításával. Nem panaszkodott, örömmel tett mindent, hogy a magyarság e számkivetett csoportjáról minél többet megtudjon.

Második nagy csángó útjára 1933-ban került sor. Részben akkor is a balsors ösztönzéséből. Mikor első gyűjtőútjáról hazatért, lapot indított Csíkszeredán, a *Csiki Néplapot*. S Majláth Gusztáv püspök jóvoltából újra taníthatott az időközben Kézdivásárhelyre került képzőben. Ugyanazt csinálta, amit korábban Csíkszeredán: énekkart szervezett, szöttes bált rendezett, a népművészet továbbéltetésén dolgozott; önmegtartásra és cselekvésre buzdított. Voltaképpen ez bánthatta leginkább a román hatóságokat, mikor 1933-ban véglegesen eltűntek a tanítástól.

Újra állatalanságra ítélve, ismét a csángók közé indult. Most már egylovás, kóboros szekérrel, Lackó László egyetemi hallgató társaságában; szénába rejtett fonográffal és fényképező géppel. Két könyvecske lett eme út írásos eredménye (*Mert akkor az idő napkeletre fordul; és Adalékok Moldva történetéhez*). A fonográf hengerekről maga Bartók Béla jegyezte le a dallamokat.

A második gyűjtőútjáról hazatérő Domokos Pál Péter Pesten szerzett tanári oklevelével romániai iskolában már semmiképpen nem taníthatott, de mivel Erdélyben

Domokos Pál Péter Egyházaskozáron 1987-ben, Bece Antal, pusztinából való csángóval (Halász Péter felvétele)

zett kántori oklevele is volt, Gyergyó legnagyobb községe, Gyergyóalfalu meghívta kántornak. Itt is folytatta népművelő munkáját: pedagógus könyvtárát szervezett, pedagógiai tanfolyamot rendezett és gyermekkórus versenyeket. A magyar zenei élet legnagyobbjai figyeltek már munkájára: Bartók Béla és Kodály Zoltán. Kodály leveleivel is felkereste, Szabolcsi Bence többször meg is látogatta, együtt mentek a somlyói ferencesekhez.

Népművelői, pedagógiai munkájára egyháza legfelsőbb köreiből is felfigyeltek: 1936-ban a Katolikus Status pedagógiai titkári tisztjére hívták meg. A munkára, a cselekvésre mostmár szélesebb tere nyílik s mindenütt jelen van, ahol csak lehet. Vezetni a katolikus tanítók önszegélyezési egyesületét és könyvtárát, állandó munkatársa az *Erdélyi Iskolának*, az *Erdélyi Múzeumnak*, az *Erdélyi Tudósítónak*, cikkeket ír az *Ethnográfának* és a *Hitelnek*. Székelyföldi útjain felfedezi a XVII. századbeli Kájonicsík-csobotfalvi kéziratot, Zemplén János énekeskönyvét s kiadta gróf Teleki József 1799-ben kelt leírását a Székelyföldről (*Útjegyzések*)

Zenei álmaihoz is hű maradt: énekkönyvet szerkeszt a katolikus elemi iskolák számára, a Szent József egyetemi kollégium diákjaiból kórust szervez. Többek között a *Jézus és a kufárok*at éneklük, s a *Magyarokhoz* című kánont. S ha Bartók hiába készült oly sokszor Moldvába, hát az Eucharisztikus Kongresszusra (1938) felhozott csángókat – Szabó Ferencet és feleségét, Magdó lányát és István fiát, Benedek Pétert és feleségét, meg egy kászoni asszonyt, Veres Istvánnét – elviszi Bartókhoz. Bartók szeretettel fogadta őket: az irányításával készült lemezeken ők énekelnek.

Mindezek alapján nevezte ki Márton Áron püspök Domokos Pál Pétert egyházmegei tanfelügyelővé. 1940. augusztus 15-én – tehát még a bécsi döntés előtt. Negyvenedik évében járt, férfikora delelőjén; most jöhetnek volna az igazán termékeny esztendőik. Jött is néhány. A Magyarországhoz visszakapcsolt Kolozsvár tanítóképzőjének igazgatójává nevezték ki és rábízta Észak-Erdély iskolánkívüli népművelésének az irányítását. Néprajzból, kelet-európai történelemből doktorált, s – György Lajossal együtt szerkesztette – az *Erdélyi Iskolát*. A zenéhez rengeteg munkája közben is hű

maradt: megalakította a fiú- és leányképző diákjaiból a Kolozsvári Tanítóképzők Énekkarát, Nagy Istvánt, a kitűnő karmestert bízta meg a kórus vezetésével. Ez lett a megnövekedett Magyarország egyik legjobb kórusa. Kodály Zoltán rájuk bízta a *121. Genfi Zsoltár* bemutatását, s nekik írta *Balassi Bálint elfelejtett énekét*.

Nem sokáig tartottak szép lehetőségei. 1944. szeptember 18-án – az első menekülő vonattal – el kellett hagynia Kolozsvárt. Kezdődtek hányattatásainak újabb évtizedei. Előbb a Közoktatási Minisztériumba osztották be; a front mozgása következtében állástalanul maradt tanárok elhelyezése volt a feladata. A front közeledése elől a minisztérium is nyugatabbra költözött, előbb Szombathelyre, aztán Szentgotthárdra; majd a front átvonulása után visszatért Pestre. Előbb a közoktatási, majd a népjóléti minisztérium munkatársa. A hadirokkantak, hadiárvák és özvegyek keserves gondjával foglalkozott, míg el nem bocsájtották, 1949 karácsonya táján. Kenyér nélkül maradt; feleséggel és négy kicsi gyermekkel. Akkor ment le Szárászpusztára, Baranyába, gazdálkodni. A földet korábban, íróként kapta. Nem volt számára idegen a paraszti munka; apja csíki parcelláin már gyermekkorában ismerkedett vele. A hajnal már a mezőn találta, s csak sötétedés után ment haza. Beszorgáltatta pontosan az előírtakat, s a Budán maradt családjának küldte haza a szükséges élelmet.

Nemcsak családja megélhetéséért ment Szárászpusztára, nem is csak azért, mert a népjóléti minisztériumból elbocsájtották, de azért is – s talán főként azért –, hogy legyen aki Moldvából Szárászpusztára, Mekényesre és Egyházaskozárra települt több mint 100 család csángónak meghallja panaszát és próbálja igazítani sorsukat. Olyasmi volt az ő szántás-vetése, mint a festő Nagy Imre gazdálkodása Csikzsögödön: a szenvedő embertársak segítése. Próbálta a sors kerekét az igazság felé fordítani. Nem lett hűtlen zenei küldetéséhez sem: ünnepeken, esős, havas, földműves munkára alkalmatlan napokon gyűjtötte a telepések dalait – minden családot névszerint ismert –, s cikkeket írt a *Zenei Szemlébe*. Könyv is jelent meg ekkori gyűjtéséből: a *Csángó népzene* három kötete (1956., 1961., 1991.), Rajeczky Benjámín közreműködésével.

A diktatúrának azonban itt is gyantús lett a magyar kultúra fáradhatatlan munkása. Az Államvédelmi Hatóság letartóztatta. Meg akarja döntení – mondták – a népi demokratikus rendszert. Szárászpusztán akkor 36 ház volt; posta nélkül, telefon nélkül. Két hét után elengedték: ne kerüljön a szemük elé.

Két és fél esztendő után tehát újra feljött Budapestre. S a fővárosban tovább folytatódtott kálváriája. Ötven helyen keresett munkát, míg végül a csepeli kislakásépítőknél „megtűrték”, hogy hordja a téglát és a maltert. Fél év után Kunszentmiklós határában, a Duna-Tiszaközi öntöző vállalatnál ásta a számozott köveket a földbe, segédmunkásként, jó felesztendeig. Mikor ez a vállalat megszűnt, újra Budapesten keresett munkát, a tanügyben; a IV. kerületben. Kapott is, a Viola utcai általános iskolában. Innen kezdődően valamelyest újra igazodott a sorsa. Innen került a József Attila Gimnáziumba, majd a Kaffka Margit Gimnáziumba. Innen nyugdíjazták hatvan éves korában.

Szabolcsi Bence segíteni szeretett volna rajta. Levelet írt a művelődési minisztérium zenei osztályának: Domokos Pál Péter a hazai zene- és irodalomtudomány kiemelkedő kutatója, „alapvető jellegű tudományos eredményekkel gazdagította a magyar zenetörténetet, irodalomtörténetet, művelődéstörténetet és nyelvtudományt”; munkássága továbbra is nélkülözhetetlen a magyar zene és irodalomtörténet kutatása terén. Javasolta, hogy a tervezett Zenetudományi Intézet létrejötte esetén tudományos munkatársként alkalmazzák. A Zenetudományi Intézet hamarosan létre is jött, de Domokos Pál Pétert nem alkalmazták.

Szándékosan csak hányattatása pusztá tényeit jegyeztük férfikora eme húsz esztendejéből. Ennyi mellőzés, ennyi bánás akár elkeseredetté, véglegesen lemondóvá is tehetné volna. Magába zárkózó morc öregemberré válhatott volna. Nem így történt. A viszonylag korai nyugdíjazást, a hivatalosság tartózkodását, ha kesernyésen is, tudo-

Domokos Pál Péter Magyarországon tanuló csángó diákok között, 1990 karácsonyán (Csoma Gergely felvétele)

másul vette, s – dolgozott tovább. Ha lehet, még nagyobb elszántsággal. Vigasztalta is magát: eddig a kenyérkereset annyira lekötötte, hogy csak gyűjthetett. Gyermekei felnőttek, minden idejét az összegezésre fordíthatja. Most kezdődhet voltaképpen az igazi élete.

S így is volt: bármihez nyúlt, mindig megtalálta, amit keresett. S nemcsak megtalálta, de egyre inkább közzé is tehetette. Nyugdíjazása után viszonylag nyugalmas alkotó korszak nyílt az életében. Bár sérelmei továbbra is voltak – még 1968-ban is házi őrizetbe vették, a Gellért sörözőben tartott székelytalálkozók miatt, még 1977-ben is óvták: ne szorgalmazza annyira a csángó ügyet –, de a csángó ügyben, a magyar művelődés ügyében nem ismert fáradtságot, nem ismert hátrálást. Túl a 60. évén is újabb és újabb feladatokat keresett; köveket hordott a magyar kultúra templomának építéséhez. Ha azt olvasta, hogy a magyar zenetörténet feltárt anyagából szinte teljesen hiányzik a XVIII. század hangszeres zenéje, hogy „aranyat ér minden kottafej, mely a század sötétjében megcsillan”, – ő máris felderítő, kutató munkába kezdett. Mert hát – gondolta – „miért hallgatna az a nép egy teljes évszázadon keresztül, amely a későbbi évszázadokban bőséges anyagot szolgáltatott?” Kutató munkájának eredményeként 1978-ban megjelent a *Hangszeres magyar tánczene a XVIII. században*; 247 táncdallammal; köztük nagyszombati, pozsonyi, trencsényi magyar táncdallamokkal. Csakugyan aranyat érőn.

Domokos Pál Péter nemcsak a csángók zenei kincsét vette számba, nemcsak a csángók jelen életét kutatta, de a moldvai utak után azonnal kutatni kezdte a csángók történetét is. A Kájoni-féle csíkcsobotfalvi kéziratól kezdve bármi magyar népzenei, néprajzi, történelmi, irodalmi vonatkozású anyag került a szeme elé, azt megszerezte és lehetőleg közkinccsé is tette. Nyugdíjában már külföldi utakra is egyre több lehetősége nyílt; Bécsben, Párizsban és Rómában is kutatott. Párizsban egy 1307-ből származott írást fényképeztetett és hozott haza; egy névtelen dominikánus szerzetes írta

Magyarországról. Rómából, a pápai levéltárból Róbert esztergomi érseknek és pápai legátusnak a dominikánusok magyarországi főnökéhez írott három, 1227-es levelét hozta, amelyek a milkovi püspök felszenteléséről, a kun nép megkereszteléséről szólnak. Ennek a történeti kutató munkának – ahogy ő mondta – szinte csak a „melléktermékét” adta ki az „...*édes hazámnak akartam szolgálni*” (1979) című, 1518 oldalas könyvben, amely összefoglalja a moldvai csángók történetét, bemutatja Kájoni János életútját, közli Kájoni *Cantionale Catholicum* című munkáját. Ennek előszavában találta a szívének oly kedves mondatot: „Édes hazámnak akartam szolgálni...” Boldog volt, hogy rátalált: ő is ezt akarta egész életében. „...ez az, ezért vagyunk, ezért élünk! – vallotta –. Az egyéni ember jelentéktelen. A közösség, a közös munka lehet mindenkinek az életcélja.”

Csángó ügyben, népe ügyében még estéjéhez közeledőn sem ismert fáradtságot. Lakása nyitva volt mindenki előtt, aki csángó ügyben érdeklődött, talán csak Kós Károly, Fábry Zoltán és Veres Péter házában fordult meg annyi ember, a világ négy égtájáról, mint nála; tanárok, diákok, papok, írók, énekesek, a művelődés idősebb és fiatalabb munkásai. Vitték hozzá a panaszt és hozták tőle a reményt. A múltó évekkel úgy szaporodtak körülötte az önkéntes tanítványok, mint az óriási öreg tölgy körül a magoncok. Mindenüvé elment, ahová hívták, művelődési házakba, iskolákba, klubokba, színpadokra, hogy a csángók életéről beszélhessen és tapasztalatait tovább adhasa. Nemcsak itthon kelt útra szinte hetente, de kész volt a más országokba való utazásokra is. Már 82 éves volt, mikor Kassára ment, hogy a Parázs nevű színjátszó csoport tagjainak a csángókról előadást tartson s 84 éves, mikor nyugat-európai előadó körútra indult, s a párizsi és a római titkos levéltárban kutatott. Még a pápát is tudósította a csángó magyarok szomorú sorsáról. Elküldte a könyvét – „... *Édes hazámat akartam szolgálni*” –, s egyidejűleg egy olasz nyelvű levelet is: ne bántsák a csángó magyarok anyanyelvét, mérsékelje papjait a szentatya, ne vegyék el a csángóktól édes anyanyelvüket. Könyvére, levelére hamarosan köszönő írás érkezett, de gyötrelmes kérésére válasz nem jött. Ahogy nem kaptak feleletet azok az ausztráliai magyarok sem, akik ugyanilyen fájdalommal fordultak Őszentségéhez.

Mi adott, mi adhatott erőt Domokos Pál Péternek ilyen határtalanul nagy munka végzésére? Mindenekelőtt az a nép, amelytől erkölcsi érzékét kapta. A Csíksomlyóról induló ifjúnak látnia kellett: népe történelmének különösen nehéz szakaszához érkezett. Látnia kellett: a moldvai csángó-magyarság a világ legárvább kisebbsége. Tapasztalnia kellett: a román politika következetesen a nemzetiségek megsemmisítésére törekszik. Szomorúan látta: Magyarországon is nagyokat hallgatnak a sajtó sebekről. Pedig a kisebbségi magyar is magyarnak született, a magyarság kérdéseit teljességében szeretné látni; azért is olyan érzékeny minden itthoni mozdulásra. Úgy érezte, hogy a világ előtt szólni nem tudó népcsoport helyett neki – kinek megadatott a szólás lehetősége – minél többet kell megtudni és elmondani a magyarság számkivetett csoportjairól.

Úgy érezte, már első könyve, *A moldvai magyarság* (1931) írásakor: az a legnagyobb feladata, hogy a gondolkodó főket a csángó-magyar testvérek sorsának a megismerésére buzdítsa és tettekre készítse. Eme felismeréséhez élete végéig hű maradt: munkásságával következetesen tettekre sarkallt. Tudatosult benne: neki kell pótolni a magyar műveltség hiátusait, neki mindig, minden időben a hazáját, a népét kell szolgálni. A magyarságot értékek foglalatának tekintette. Ahogy írta, mondta: „Az a magyar, aki annak vallja magát.” Mindenkit testvérenek érzett, aki magyarnak vallotta magát, bármelyik pontján is élt a világnak. A 15 millió magyar testvériségében gondolkozott. Ezt munkálta minden erejével, lehetséges és lehetetlennek tetsző helyzetekben is. Tudta: a lehetőségeket sohasem kívülről kell várni; az embert a belső lehetőségei tartják meg. Vannak helyzetek, amelyekben csak az akarát segíthet.

Domokos Pál Pétert, a köztanítónak, köztanárnak induló embert ez a hit, ez az akarat, ez az emberség emelte az óriások, a csillagemberek magasába. Példája követhető. Ahogy maga is mondta: mindenki számára, akiben szív, szeretet és munkakészség van. Ez az ő testamentuma.

Még csak annyit hadd jegyezzünk ide: Domokos Pál Péter végül is megérte munkái győzedelmét. Könyvei, tanulmányai rendre megjelentek. Estéjéhez közeledve – 85. éve előtt nem sokkal – megkapta a Munka Érdemrend arany fokozatát, majd elsőként a Bethlen Gábor díjat és a Széchenyi díjat. Még megláthatta az általa ifjan kezdeményezett *Ezer székely leány* újra megrendezett ünnepségét Csíkszeredán, ott lehetett a gyulafehérvári püspök érsekké szentelésén, alapítványt tehetett csángó gyermekek taníttatására, s a pápa magyarországi látogatása idején a Szent István bazilikában ezernyi csángónak mondhatta biztató szavait: „Soha ne felejtétek el, hogy magyarok vagytok. Édes testvéreim. Nem vagytok alábbvalóak senkinél.”

S ami talán mindennél fontosabb: munkásságával, élete példájával a nemzeti tudatba emelte a moldvai csángókat. Létezésük és megmaradásuk gondjait. Ha az első világháború idején még a főtisztek, még a magas műveltségűek legnagyobb része sem tudott a csángókról, ma már a fiatalok, a diákok százezrei is tudnak létezésükről. Elérte, amit annyira fontosnak tartott: tettek is születtek írásai nyomán. A csángó életnek már hatalmas irodalma van: Veress Sándor, Lükő Gábor, Méhes László, Balla Péter, Jagamas János, Faragó József, Szabó T. Attila, Kallós Zoltán, Gálffy Mózes és mások művei jelzik Domokos Pál Péter vetésének a kikelését. S az a sok száz ember, aki mindig kész a csángók segítségére. Akik tovább adják Domokos Pál Péter szívükre helyezett intelmét: „A moldvai csángó-magyarok a világ legárvább, legelfeledettebb kisebbsége. Ne hagyjátok sorsukra őket, mert véretekéből való véretek ők! Naponta (legalább) annyit gondoljatok rájuk, ameddig egy gyufaszál lángja ellobban.”

Czine Mihály

„Domokos Pál Péter, Magyarország királya”

Domokos Pál Péterrel (1901-1992), a moldvai magyarok nagy néprajzkutatójával, 1982-ben a veszprémi Bakonyi Múzeumban a moldvai csángókról tartott előadása alkalmával találkoztam először. Ott tanultam meg alapvető tételét: Moldvában aki katolikus az magyar, aki magyar az katolikus. Előadása után, hazafelé utazásunk közben, még a vonaton is nagy lelkesedéssel beszélt nekem a moldvai magyarokra vonatkozó néprajzi-kultúrtörténeti kutatásairól. Ugyanakkor tanáromtól, Gunda Bélától (1911-1994) is sokat tanultam, hallottam, olvastam a gyimesi- és a moldvai csángókról. Gunda Béla a Kolozsvári Egyetem néprajzprofesszoraként, 1943 és 1948 között több alkalommal is helyszíni kutatást végzett a csángók körében. Tanulmányaiban elsősorban a moldvai magyarok eredetére kereste a választ.

Domokos Pál Péter és Gunda Béla példája, biztatása érlelte meg bennem az elhatározást, hogy egyszer nekem is el kell jutnom néprajzi gyűjtőútra a moldvai magyarokhoz. Úgy gondoltam, hogy ezt az igen archaikus területet minden magyar néprajzkutónak be kellene járnia, mivel itt az élő, működő népi kultúra ismerhető meg. Több éve dédelgetett tervem 1994 májusában. kéthetes moldvai néprajzi gyűjtőútunk során valósult meg. Moldvai kutatóútunkat a Magyar Tudományos Akadémia, Fejér Megye Önkormányzata támogatta, az erdélyi Kriza János Néprajzi Társaság segítette. Moldvai expedíciónk tagjai: Varró Ágnes, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum nép-

rajzkutatója, Pozsony Ferenc, a Kolozsvári Egyetem Néprajzi Tanszékének tanára, a Kriza Társaság elnöke, valamint Erdélyi Zoltán, a Kolozsvári Egyetem néprajz szakos hallgatói voltak.

Lészpeden Baló Marikánál (született 1913) és hűgánál, Bálint Erzsébetnél (született 1927) kaptunk szállást. Marika 1943 óta özvegy, férje a román királyi hadsereg katonájaként a Don-kanyarban esett el. Beszélgetés közben derült ki, hogy az 1950-es években, lészpedi magyar tanító korában, Kallós Zoltán kolozsvári néprajzkutató is náluk lakott, sőt szüleiket, családjukat moldvai gyűjtőútjai során, az 1930-as években Domokos Pál Péter több alkalommal is felkereste.

Domokos Pál Péter második moldvai gyűjtőútján, 1932-ben járt első ízben Lészpeden. Ekkor, Laczkó László egyetemi hallgatóval együtt, sátoros szekéren járták be a moldvai magyar településeket. *A moldvai magyarság* című, nagy sikerű, eddig öt kiadást megért könyvében Lészpedről ezt írta: „Második utam alkalmával Bákóból mentem ki a megye felső szögletében fekvő *Lécpedre*. Éppen Anna napja volt, s a faluban búcsú- és püspökjárás. Simó Anti Józsihoz szálltam, s mondhatom, hogy a búcsús tapasztalatok szomorúságát csak házigazdám szívessége, jó magyar gondolkodása, valamint feleségének fonográfra is fölvett dalai felejtethették. Valószínűleg ezek a lécpedi magyarok a lábniakkal együtt Csíkból, a madéfalvi veszedelem idején kimenekült székelyek utódai, akik szokásaikban, étkezésükben a környezethez alakultak. Sok énekkel, sok kedves emlékekkel távoztunk Lécpedről, s újra Bákóba tértünk vissza...”

Baló Marika elmondta: a lészpediek Domokos Pál Pétert Magyarország királyának tartották, aki álruhában, cserépedényárusként érkezett, hogy megismerje, kifürkéssze moldvai magyar népe életét, sorsát, helyzetét, s az így szerzett ismeretei alapján segítsen rajtuk. Utóbbi szándékáról a nyolcvanéves Domokos Pál Péter így beszélt a vele készített interjúban: „Utam végeztével Csíkszeredába hazatérve úgy éreztem, a Moldvában évszázadok óta élő csángó-magyarok rendkívül értékes zenefolklór kincsének rögzítésén, megmentésén túl, fel kell tárom szomorú életsorsukat is. Hírt kell adnom a világnak arról a kettős elnyomásról, amit saját szememmel láttam, amit a csángók, bízva bennem, elpanaszoltak. A csángó-magyar ember ugyanúgy szenvedett a tőkésbojár kizsákmányolástól, mint azonos életmódú román sorstársai, de a csángót még anyanyelve használatától is megfosztották, szinte emberszámba sem vették. Az akkor uralkodó réteg csak úgy hívta a csángó-magyart: *bangyen*. Ez magyarul afféle felállatot jelent. Hazaérkezésem után hosszan elgondolkoztam, és a *királyi Románia* akkori nemzetiség politikáját megismerve, azt a következtetést vontam le, hogy a *csángó-magyarok akkori jelene a székelységnek szánt jövő.*”

Domokos Pál Péter a lészpediek szó hagyományában a kolozsvári bírót álruhában megleckéztető Mátyás király vagy a birodalmát Falkenstein gróf álneven bejáró II. József császár rangjára emelkedett. Erre a szerepre utalt a Moldva-kutatásban őt követő Halász Péter is Domokos Pál Péter koporsójánál mondott búcsúbeszédében: „Köszönjük azt a példát, amit mutatott azzal, hogy egy népcsoportot lehet úgy is kutatni tudósként, hogy közben emberként szeretjük, a szívünkre öleljük őket, és már-már fejedelmüként vállaljuk a felelősséget értük.”

Adatközlőm, Baló Marika így emlékezett vissza Domokos Pál Péter, Magyarország álruhás királya, első lészpedi néprajzi gyűjtőútjára: „Akkor, mikor ő leghamarább eljött, ő nem mondta senkinek, mondta János Antinak, Ignác Istánnak, mert ők voltak a magyarok, Varga Istán, Varga Ferenc, ezek a nagy magyarok, Zöld Ferenc, s ők tudták, hogy kicsoda jó ide. Mikor mondták, Domokos Pál Péter, a királyuk a magyaroknak, a magyaroknak a királya! Hát hogy jöjjön ide? Na idejön, hát lássátok ti! S akkor egyszer eljött egy fazokas. „Fazokákat árulunk! Fazokákat árulunk! Fazokákat árulunk!” Mén pokol üdő, sok a nép. Nem voltak itten, akkor nem voltak itten fazokák semmi.” Menjünk el, vegyünk tejesfazokat!” S akkor így a lakodalomba vagy a, úgy mikor

meghal valaki, mondjuk tor, tort tesznek, akkor olyan fazokakba főzték, cserépfazokakba, nagy fazokakba, abba főzték a galuskát, töltött káposztát. Vegyünk ezt, ezt mikor egyszer megfőzzük galuskával, akkor egy fél tornak elég ez, mikor asztalt tesznek, mikor a holt meghal, mi úgy mondjuk tor. És akkor mondták: „Fazokakat árulunk! Fazokakat árulunk!” Hát ez kicsoda lehet? Odamegyünk, egyik is: „Na, nekem egy nagy fazok kell, kétfilű fazok kell!” Másik mondta: „Én tejesfazokat veszek.” De azt, hogy tudta valaki is, nem tudta senki, hogy a Domokos Pál Péter ottan hallgatkozik. „Milyen fazokat vesz maga?” „Tejes fazokat veszek.” Másik mondta: „Kancsót veszek én. Én veszek egy kancsót.” Azt mondtuk, hogy fazokas, nem egyéb ember. Az idevalók jártak icárban, fehér gatyában, s akkor pendelyes ingben, s aki jött valakicsoda városról vagy isten tudja honnan, akkor azok jöttek ilyen nadrágban, pantalonban, így mondtuk. Ki lehet ez a pantalónyos? – mondták ottan. „Ki lehet még az a pantalónyos es, ott beszélget magyarul.” Hej, Ignác Istánék tudták, Jánó Anti, Ignác István, Varga Istán, árulja a fazokakat Domokos Pál Péter. Aztán hozták, vitték hézánk, elhozták hézánk Domokos Pál Pétert, akkor ment Ignác Istánhoz, akiről tudta ő, hogy magyarok, ment Ignác Istánhoz. Akkor kihez menjenek? Fehér Júzsihoz, az nagy magyar ember volt az is, Fehér Júzsihoz. Mikor ide hézánk hozzák, jaj, mondjuk, kicsoda jó be a kapun, kicsoda lehet az, milyen nagy úr, úriember, azt mondtuk nagy úriember lehet. Azt mondja Ignác Istán: „Ne féljenek semmitől, ez nem valami izé ember, azt mondja, beszélgessenek magyarul, úgy ahogy kell, mert ez nem senki ember, nem kell félni tőle!” Hát kicsoda? „Na, hagyják el, majd még megmondjuk, hogy kicsoda lehet ez, kicsoda ez az ember.” Mikor elmentek, s aztán összegyűltek tátámék: „Kicsoda volt ez?” „Ez a magyaroknak a királyik volt!” Hát, hogy volt, fazokakat árult? „Hát eljött, hogy hallja meg, hogy hogy van itt, milyen beszéd van itt, magyar?” Ők nem tudták addig hogy itt magyarok vannak. Aztán lett itt bözdetés az emberek között, hogy hát a király is idejön, hát a király fazokakat áruljon. Egy kicsitdég volt, aztán azt mondták, milyen nyelv ez, limba zsargon, nem lehet tudni magyarul! A papok tiltották el, nem lehet magyarul legyen itten, nem kell nekik magyar. Most azt mondják limba diavoleákó, az ördög nyelve! Papnak szájából jött ki.

Mikor idejött, azt mondja, hogy: „Mit csinál kend, néni?” Azt mondja a mama: „Mit csinálók? Verem a köpülőt.” „Milyen az? Hozza csak vissza!” Visszahozta már a mama a köpülőt, letette. „Na, verje, na, verje, verje a köpülőt! Lássuk, mit csinál maga! S na itt, mi lesz?” „Mi lesz? Vaj.” „Hát milyen az a vaj?” „Na, megmutítom magának.” Még verte a mamám egy kicsit. „Na, adjon egy kanalat, kóstoljam meg én es, na a kalányt!” „Adjak, de nekünk csak fakalányaink vannak.” „Adja ide, maguk ilyenvel esznek?” „Ilyenvel.” „Adja, ne féljen semmitől, én is megeszem.” Mikor megkóstolta a Domokos Pál Péter: „Jaj, ez finom, hallja-e? Hogy mondják neki, vaj?” „Mondjuk, vaj.” „S aztán ennek a tejnek hogy mondják?” „Vert tej.” „Az nem vert tej, hallja-e?” „Hát milyen.” „Az író!” Mi akkor hallottuk meg, hogy író, mi addig nem tudtuk.

Lovaskocsival jött, avval az emberrel, amelyik árulta a fazokakat, ketten jöttek. Az azt hiszem innét való lehetett Erdélyből, s akkor avval jött, nem tudta senki.

Azt tudtuk, hogy a Nagy-Magyarországon van az az ember, a király. Tudtuk azt, hogy leöregedett, s akkor tettek másikat. Aztán hallottuk, hogy él. „Még él-e a Domokos Pál Péter?” Hát mondták, hogy él, hogyne élne!

Mi elvontunk, kivittek innen Magyarországra egy előadásra. S akkor előhozták őt egy templomba. Beszélgetett, azt mondta: „Amíg élek, soha nem felejttem el, s örökké segítém a moldvai csángókat.” De olyan volt immár, hogy úgy vezették a templomba bé Domokos Pál Pétert.”

Nem csupán munkássága, hanem e lézpedi történeti monda ismeretében is igazat adhatunk Andrásfalvy Bertalannak, aki így értékelte Domokos Pál Pétert: „Ő volt az utazó tudós, aki egy már csaknem elszáradt gallyat kötött vissza a nemzet törzsére.”

„...a Kormány Gúzsa el szakadván...”

Adalékok a balatoni révhajózás és az 1796-os révhajó-szerencsétlenség történetéhez

Hrabovszky Dávid 1826-ból származó feljegyzése szerint „...régí szerencsétlenség a monda szerint, hogy a Köv. Eörsi vízen egy tsapat Somogyba indult arató rettenetesen belé veszett.”¹ Reá hivatkozva később többen is említik a korabeli szerencsétlenség tényét, de pontos adatokat, konkrét forrást ezidáig még nem sikerült találni. A Balaton és környéke történetének legavatottabb tudósa az 1991-ben elhunyt dr. Zákonyi Ferenc révátkeles történetével foglalkozó, sajnos ez idáig kéziratban maradt, munkájában is csak föltevésekre hagyatkozva tudta a szerencsétlenség időpontját behatárolni.²

A közelmúltban érdekes dokumentum-együttes került elő a Zala megyei Levéltárból, s jutott el másolatban Kapiller Imre levéltáros közreműködésével a Révfülöpi Honismereti Gyűjteménybe.³ E dokumentumok a fülöp-boglári révénél 1796. július 9-én bekövetkezett révhajó szerencsétlenség ügyében elrendelt vizsgálat ügyiratai. Ezek alapján nemcsak a legnagyobb balatoni hajószerecsétlenség körülményeit rekonstruálhatjuk, hanem igen érdekes adalékokkal gazdagíthatjuk a XVIII. század végi tavi víziközlekedés s a révhajózás történetét is.

A fülöp-boglári révhajózásról

Fülöp falu egykori nevének legkorábbi említése a bencés szerzetesrend tihanyi Szent Annyos apátságának birtokait felsoroló 1211-es, úgynevezett tihanyi nagy összeírásban fordul elő.⁴ A jelenleg hetven kilométer hosszú tó közepe táján 5,2 km-re szűkülő parttávolság előnyös természeti adottsága, valamint az itt és a túlparton is részirtokos tihanyi apátság gazdasági érdekei teremtették meg a révátkeles legkorábbi kereteit. Már az 1055-ös és 1093-as - igaz hamis - oklevelek is említik az itteni révátkeles lehetőségét. Valójában ezen okiratok 1416 körül, illetve a XV. század végén keletkeztek, s hogy mikorra vetítik vissza a fülöpi rév létezését, örök talány marad.⁵

Egy 1330-as keltezésű oklevél említi először *Zigethrew* néven a part fölé emelkedő - ma is szigeti dűlő elnevezésű - helyi révet.⁶ Jó félévszázad múlva, 1389-ben már kiépített révutak vezettek az itteni *Hayoreube*. Magas vízállás esetén a szigeti, normális körülmények között a császtai dűlőben lévő kikötőhelyek üzemeltek.⁷ (Ma mindkét területen ugyanilyen elnevezésű strandok működnek.)

¹ *Hrabovszky Dávid*: Néhány levelek Balatonról, és Balaton mellyékéről. In.: Bátorfi Lajos (szerk.): Adatok Zalamegye történetéhez V. Nagykanizsa, 1878. 287. old.

² *Zákonyi Ferenc* a Móricz Béla által feltárt adatok alapján 1795-re teszi a szerencsétlenség tényét. Lásd: *Zákonyi Ferenc*: A Boglár-fülöpi révhajózás és a Balaton gőzhajó története. 1985. 19. old. (Kézirat)

³ Ezúton mondunk köszönetet Kapiller Imre levéltárosnak, valamint Dr. Mihovics István révfülöpi polgármesternek az iratmásolatok Révfülöpi Honismereti Gyűjteménybe való eljuttatásáért.

⁴ *Erdélyi László*: A tihanyi apátság története. Bp. 1908. 281. old.

⁵ Erdélyi u.o. 395-396. old. Révfülöp történetével kapcsolatban lásd *P. Miklós Tamás*: Révfülöp település történeti kronológiája 1211-1943. (Révfülöpi Honismereti Füzetek 1.) Révfülöp, 1994.

⁶ *Makai Béla*: A Balaton a történeti korban. Bp. 1913. 126. old.

⁷ Említi még: Sági Károly – Zákonyi Ferenc: Balaton. Bp. 1974. 283. old.

Fülöp falu 1548 körüli, török általi felprédálása után sokáig nem népesült be, csak pusztaként említették. Ugyanakkor a tihanyi apátság révjoga területeinek itteni csökkenésével, a török kiverése után más tulajdonosokra szállt át.⁸ Így tűnt fel a XVIII. század első felétől a rendesi Bárány família, akik birtokuk központjából, a korabeli Rendesről – valószínűleg – a mai Pálköve és Balatonrendes között található Bikaölés dűlő parti részéről – közlekedették hajóikat.⁹

Hamarosan versenytársra akadtak a Jankovich család, elsősorban Jankovich Antal özvegye és leszármazottai személyében.¹⁰ A XVIII. század második felében fokozott birtokszerző politikájuk eredményeképpen jelentős területekhez jutottak Boglárán, Fülöp pusztán és Ecsér területén, s Fülöpön magtárt is építettek.¹¹

E két család küzdelmeire utalhatnak az 1772-1773-as évek eseményei, amikor Zala vármegye nevében először betiltották a Bárány féle rendesi révátkelőhelyet, majd újra engedélyezték működését. Ekkor deklarálták a balaton-parti birtokosok szabad hajózási jogát, miszerint: „... a Balaton taván lévő Trajectusok¹² csak privátusok lévén, azokat minden egyik birtokos, minden révi privilégium nélkül szabad tetszése szerint gyakorolhatja...”¹³

A Bárány família továbbra is élt révjogával, és révházat valamint szállító hajókat tartott fent mindaddig, míg az alább részletezendő katasztrófa után a kettős, úgynevezett összekötött hajók közlekedését be nem tiltották 1797-ben.¹⁴ A Jankovich család végül is csak a század végén indította be rendszeresen (bér)járatait, miután nyilvános balatoni hajózási jogot szerzett a Hétszemélyes Tábla útján.¹⁵

Közben azonban 1779-ben Sághváry István révházat épített a Fülöpi parton a Pupos családtól örökáron vett funduson. Az általa beindított, *Hajójárásnak* nevezett rév működéséről az első magyar nyelvű újság, a Magyar Hírmondó is megemlékezett.¹⁶ Ennél a révjáratnál történ a következőkben részletezett tragikus katasztrófa.

Az 1796-os esztendő

A kővágóörsi nemes Sághváry György birtokos által üzemeltetett fülöpi (kővágóörsi réh) révénél három hajó szállította az átkelőket. Az iratokból kiderül, hogy a szerencsétlenül járt hajó révésze a 38 esztendős Patyi Sándor, a másiké az 51 esztendős, nemes Szalay Péter volt, míg a harmadiké ismeretlen.

1796 július 9-én a nyári jóidőben két révhajó indult el a túlsó parti Boglárára, s szerencsésen át is ért. Ugyanakkor Patyi Sándor hajója késlekedett az indulással, mert a révész – a tanúvallomások szerint – a réh ház előtt iszogatót. Időközben révhajójára 60 Somogyba induló aratómunkás, kik között asszonyok is voltak, gyűlt össze, s fizetett 1-1 garast az átkelésért. Sok vagy kevés volt-e ez az utaslétszám?

⁸ *Pákay Zolt*: Adalékok a tapolcai és sümegi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531-1696). Kiegészítette és sajtó alá szerk. *Veress D. Csaba* In.: A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 17. Veszprém, 1985. 233-271. old.

⁹ A rendesi Bárány család nemességét 1728-ban igazolta. Lásd erről bővebben *Zákonyi Ferenc* i.m. 1985. 14. old. A Bikaölés dűlőről lásd: Balogh Lajos – Ördögh Ferenc (szerk.): Veszprém megye földrajzi nevei. I. A tapolcai járás. Bp., 1982. 207. old.

¹⁰ A Jankovichok (pribéri és vuchini) horvát eredetű család, mely címeres levelet 1642-ben kapott. Lásd erről: *Lukács Károly*: A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt. In.: *Bél Mátyás*: Veszprém vármegye leírása. Veszprém, 1989. 224. old.

¹¹ Lásd erről bővebben *Zákonyi Ferenc* i.m. 1985. 15. old.

¹² Traiectus=átkelés, átszállás, értsd átkelőhely.

¹³ *Móritz Béla*: Régi balatoni révek. Bp., 1966. 37. old.

¹⁴ Lásd alább kifejtett elemzésünk.

¹⁵ *Zákonyi Ferenc* i.m. 1985. 17. old.

¹⁶ Balaton tavánn új rév. Magyar Hírmondó, 1780. 30. old.

Az egyik révész társ tanú szerint Patyi szállított már több embert is hajóján, ám egy másik tanú első vallomása szerint a hajó terheltségét látva ugrott ki abból. (Igaz később módosította vallomását, miszerint egyik kettőzője – azaz két kötő, markot szedő emberének – hiánya miatt szállt ki a hajóból. Két utas, Varga Ferenc és a kövágóörsi Bárány Imre hangosan sietették a hajó indulását, sőt az előbbi a hajó túlterheltségét is szóvá tette a révésznek. Őket névszerint ismerjük a tóba fulladtak közül!

Patyi hajója rajta kívül 60 utassal, ha nehezen is, de bizonyíthatóan jó időben indult el. A tó közepén járhattak, amikor hirtelen támadt, „utána” fújó (északi szélvihar) felborította a hajót. A 28 éves tapolcai Dervarits László és ugyancsak tapolcai Szücs Péter Ádám a hajófenékbe kapaszkodva, míg a tanúk vallomása szerint a Balatonban átkelésékkor gyakran megmártózó Patyi Sándor úszva menekült meg. Ők hárman átértek! A habok között 58-an lelték halálukat.

Kit terhel, illetve terhel-e valakit a felelősség? – vetődött fel már a korabeliekben is. Az ezügyben indult vizsgálat során kiderült, hogy Patyit gondatlansága már 1794. szeptember 8-án is bajba sodorta, amikor is Bogláról jövet szintén túlterhelt hajójával, viharba került. Akkor a tó közepén csak az utasok gabonás zsákjainak, szürjeinek, sátraknak, egy kocsinak... stb. a vízbedobásával tudták a hajót s magukat megmenteni.¹⁷

Minderről szóljon bővebben Patyi Sándor Kövágóörsön felvett vallomása:¹⁸

„Szabad Vallása Patyi Sándor Keövágó-Eörsi Réhvésznek

1. *Mi neved, hány Esztendő, Pápista, feleséges és gyermekes vagy, s ki Réhvésze?*

Patyi Sándornak hivattatom, lehetek mintegy 38 Esztendő, Pápista feleséges gyermekes vagyok s Nztes s Vzleő¹⁹ Sághváry György Úr Réhvésze.

2. *Miért fogadtattál meg s ki által?*

Kövágó-Eörsi Helység Eöreg Birája által fogadtattam meg azért, hogy a közelebb elmúlt Sz. Jakab Havának 9-kén²⁰, a midőn a szegénységet Tettes²¹ Somogy Vrgyében²² aratás munkára által akartam vinni a Balatonnak Somogy felül való szélén, a szél a hajómat fel buritván mindnyájan a veszedelemben bent maradtak, csak egyedül két Tapolczai legény magamal együtt mehettek ki. A tapolczai két legény a föll fordult hajónak fenekén életeket tartották, magam pedig uszásom által nagy nehezen ki vánsorogtam anynyira, hogy lábom már a földet érte némellyek ezt látván érettem bejöttek ki vittek.

3. *Voltál e ezenkívül is a Balatonyon illy veszedelemben?*

Voltam igen is a mult 1794-dik Esztendőben éppen Kis-Asszony napján²³, akkor is a Balaton közepén ért a veszedelem, de akkor csak egy embert sem vesztettem el, mert némelly vásárosok szür-szabók kik a hajómon által akartak jöni azok ujj szüreiket, Kv Eörsi Compactor²⁴ sátorát, Pápai Asszony pedig kocsiát és egynéhány zsák gabonáját ki hányták, azért hogy életeket azzal meg tarthassák.

4. *Voltál e Tettes Nemes Somogy Vrgye által a Réhvészségedtől letiltva s mi okért?*

Voltam igenis, de hogy miokért, bizonyosan nem tudom.

5. *Hány ember volt a hajódon ezen mostani veszedelemben?*

¹⁷ Az irategyüttes másolatban megtalálható a Révfülöpi Honismereti Gyűjteményben, az eredetét lásd: Zala megyei Levéltár Fasc. 27-69. sz.

¹⁸ Az idézetek eredeti helyesírással változatlan formában adjuk közre.

¹⁹ Nztes=nemzetes/nevezetes; Vzleő=vitélző.

²⁰ Szent Jakab hava=július.

²¹ Tettes=tekintetes.

²² Vrmegyében=vármegyében.

²³ Kis-Asszony napja=szeptember 8-a.

²⁴ Compactor=könyvkötő.

Magammal együtt a mint észre vehettem voltunk 44-en.²⁵

6. *Kővágó Eörsi Nemes Bárány Imrétül miért vetted el a kormányt a veszedelemben? Én nem vettem el, sött inkább azzal tartottam.*

7. *Tapolczai Varga Ferentz a Rév Háznál megszólított, hogy nem lesz e nagy terhe a hajójára?*

Ezen kérdésre Varga Ferentznek azt feleltem hogy nem lesz nagy terhe ha csendes idő lesz.

8. *Varga Ferentzen kívül kik kényszerítettek arra hogy siess hajóddal mennél előbb meg indulni?*

Varga Ferentzen és Bárány Imrén kívül ki az ingemet is meg fogván szorgalmazta-tott az általvaló menetelre más senki sem, s azzal mindjárt megindultunk.

9. *Voltál-e ezenkívül fogva, miokért s micsoda büntetést kaptál?*

Ezenkívül semmi vétkemért fogva nem voltam, annál inkább meg nem büntettettem.

10. *Parázna életű, s káromkodó voltál-e?*

Parázna életű s káromkodó soha sem voltam ha pedig történt hogy borban kevertem, s meg részegedtem akkor a víznek, hogy hajón mennek, feléje sem mentem.

11. *Paszus nélkül való csavargó embereket hányszor hoztál s vittél által hajódon?*

Tudományomra soha csak egyet sem, sött inkább Diskai Ferentz Eskütt Urhoz is 3-at vagy 4-et fel vezetni cselekedtem."

E vallomását Patyi Sándor „1796 beli Esztendőben Karátson Hava 7-ik²⁶ napján Zala Egerszegi Z N Zala Várgyei Mezzeő Városban tartatott Z N Zala Vármegyében Itélő Törvény Szék alatt a Rab Személy a Törvény Színe eleibe állítatván Előtte el olvasván szabad vallását meg erősítette, hozzá adván, hogy ha a hajó jó lett volna azon veszedelem nem történt volna, mert a Hajó óra lukadott meg, s attul esett a veszedelem.”²⁷

Közben 1796. november 6-án tanúkihallgatásokat tartottak Kővágóörsön, majd december 7-én sor került a perfelvételi tényállás rögzítésére.²⁸ Ez utóbbiból részletesen megismerhetjük a történetek lefolyását.

„Miképpen ezen Tekintetes Törvény Széknek színe előtt vason álló gonosz Istentelen Rab Személy ámbár még 1794-dik Esztendőben azon esett után, midőn tudniillik Nemes Somogy Vármegyéből jövő számos embereket a Hajójára föl Szedvén, annyira megs terhelye hajuját, hogy ha csak abban ülő emberek fele, végh-Szűrököt, Sátorokat, Gabonával tele Zsákokat, Kocsit, és más egyebeket a Balatonban nem hánytak volna, életektül megh kellett volna fosztatódni, így Nemes Somogy Vármegye által Révészszégtül el tiltatott légyen,²⁹ azzal mindazonáltal nem gondolván, Révész szolgálatyát továbbá is folytatni bátorzkodott, de igen Szerencsétlenül végezte, mert folyó 1796-dik Esztendőben megh esett Szent Jakab Havának 9-dikén³⁰ midőn a

²⁵ A vizsgálat 60 utasra derített fényt.

²⁶ Karátson hava=december.

²⁷ Ekkor hangzik el az első utalás a révhajó rossz állapotára.

²⁸ Az ügyel kapcsolatban hat tanút hallgattak meg. Névszerint: az egyik szerencsésen megmenekült utast a 28 éves tapolcai Dervarits Lászlót, régi ismerősét az 51 éves kővágóörsi Varga Ferencet, a hajóból indulás előtt kiszálló 43 esztendős nemes Mészáros Ferencet, a partról szemtanú 33 éves Vincze Imrét, az utazását indulás előtt meg-gondoló, 34 esztendős Varga Józsefet, valamint a másik révhajó révészét az 51 éves nemes Szalay Pétert.

²⁹ A Somogy megyei Levéltárban nem lehetett nyomát találni a tiltó határozatnak. Ezúton fejezzük ki köszönetünket Nagy Pál levéltárosnak segítőkészségéért.

³⁰ Szent jakab havának 9-én=július 9-én. Egyébként az átkelés időtartama vitorlás révhajóval szél esetén is kb. 3 óra hosszatharthatott.

Szegénység Somogyra aratás végett indula... embereket csak azért, hogy egy által vitelért többet nyerhessen föl szedvén hajujára, többektől ugyan, de különösen Tapolczai Varga Ferencztől meg szállítattott, s intettetett, hogy a Hajuját nagyon meg terhelné, az okáért Szerentséssén rajta ülőket által nem vihetné, de a Rab ezzel nem gondolván, minekutánna magát a mértéktelen Bor ital tul, melly nála minden-napi vala, vakmerő bátorságot vett, a Puszta, és rongyos, de 60 emberekkel meg terhelyt Hajujával a Balaton vizén el indult, de csak hamar a Kormány Guzsa³¹ el szakadván, a Hajunak lukjain pedig a viz be folyván, benne ülőknek, Tapolczai Dervaris Lászlón és Péter Ádámon kívül, kik a hajú fenekéhez ragaszkodván, életeket csudálatossan meg tartották, mindnyájoknak Hajú Törést kellett szenvedni, és így rész Szerént részeges kedélye miatt, rész Szerént pedig azért, hogy legh rosszabb állapotban tartatott Hajuját mint föllebb nyerességnek okáért 58 embereket mind ez, mind talán az örökki való élettül meg fosztatni³², szerensétlen kimulásra vétkessen vezetni, sok jámbor életűeknek botránkoztatására morghos Házosságh Törü Buja életet viselni, részegeskedni, Káromkodni Semminek állította. Mivel pedig csak egy embernek is vétkessen okozott haláláért Hazánk Törvényei Szerént a Bűnös fejvételre parancsolatnák íteltetni.

Kivánnya azért az Magistratuális A Prókátor, hogy irott Rab Személy magának ugyan a bőven meg érdemlett Büntetésére, másoknak pedig rettentő Példájára juxta ... 11. 1723. et 62. 2° Praxis Criminalis cum exasperantivne Supplici³³ Hohér Pallosa alá íteltessék, akképpen az élők számábul ki törültsék, maradandó javaibul pedig a menyire elegendők lesznek, a vízbe ölettettek Díja meg fizettették..."

Néhány nap múlva - december 12-én - Zalaegerszegen sor került a tanúk és a vádlott szembesítésére, valamint a tanúvallomások lényeges változtatások nélküli hitelesítésére.³⁴ Mindezek után talán meglepőnek tűnhet az ítélet, miszerint:

Ítéltetett

Jóllehet ki nem világosodott az, hogy a raboskodó a hajót Szántsándékából bal veszedelembé ejtette, fölőtte meg terhelte, avagy másképpen a következett Szerentsétlenségnek oka lett volna; vagy a hirtelen be ütő szélvész előre láthatta volna; mivel mind azon által a Kormányozása alatt történt több rendbéli Szerentsétlenségeknek tekintetéből már egyszer N Somogy Vgye által a hajó Kormányzástul s révészi szolgálattul el tiltatván; a maga szerentsétlenségét, s a hajónak melly lyukas is volt, rossz állapotban létét jól tudván 60 emberekkel veszedelemben indulni, s ekképpen azoknak következett hajó törésbeni és halálos szerensétlenségétt eszközenni bátorkodott az eddig szenvedett tömlőczi sanyarúságok is büntetésekben számláltatván 30 pálca ütésekre íteltetik; a révészi Szolgálattul végképpen eltillatit, s azzal szabadon eresztetik. Hogy pedig a N.Vgyén az ilyen veszedelmeknek el távoztatása iránt szükséges rendelkezéseket tétessenek és Ságvári Ur, ha tsak bátorságos hajót n(em) szerez; a révtartástul tisztí Pörnek fenytükje alatt el tiltasson a jövő Gyülekezeten... be fog mutattatni.

³¹ A Kormány Guzsa= kenderből csavart kötél, kötélgyűrű amellyel a kormányt rögzítették.

³² Utalás az utolsó kenet felvételének elmaradására, s a bűnökből történő feloldozás lehetőségétől való megfosztásra.

³³ A Praxis Criminalis szigorú büntetésével. A Praxis Criminalis a magyar büntető gyakorlatba átvett törvényerőre nem emelkedett osztrák – 1656-ban szentesített – büntető törvénykönyv. 1687-ben magyarra is lefordították, majd a Corpus Juris első, 1696-os kiadásához függelékként csatolták, s alkalmazták. Bővebben lásd: Magyar állam- és jogrtörténet. Szerk Csizmadia Andor. Bp., 1986. 268. old.

³⁴ Az egyik tanúvallomásból kiderült, hogy a kormány guzs bocskorszíjjal volt megkötve. A szembesítés során a felmerült vádat, hogy a hajó túl volt terhelve, Patyi végig tagadta. Korábbi révész társa szerint „előbb több ízben jobban is meg volt terhelve”.

Az ítélelhozzatal sajnos nincs datálva, s az irategyüttesben sem található az ügy végleges lezárására utaló dátum. Zala vármegye törvényszéke egyértelműen 1796. december 7-én tárgyalta Patyi Sándor ügyét, s néhány nap múlva - december 12-én - sor került a tanúk ismételt meghallgatására is. A végítéletet a korabeli írásbeli (ügynevezett ünnepélyes) perek gyakorlata szerint a fenti eljárás után a perjegyzőkönyvek alapján - a felek meghallgatása nélkül - hozta meg a bíróság. Ezt szóban kihírdették, majd bemásolták a jegyzőkönyvbe. Jelen esetben az ítélelhozzatalra valószínűleg még a törvényszék 1796. decemberi ülészakán sor került.³⁵

A révhajó-szerencsétlenség következményei

Érdekes utalást találunk az ítélet szövegében a hasonló események megelőzésére hozandó rendelkezés szükségességéről. Eddig is köztudott volt, hogy az ezidáig pontosan nem datált balatoni vízitragédia hatására Zala és Somogy vármegye a kettős - avagy összekötött - hajók alkalmazását megtiltotta a révhajózásban, s csakis a sajkával, illetve az egy hajótestből készült vízijárművek használatát engedélyezte.³⁶ Mivel az ítélet valószínűleg legkorábban a megyei törvényszék decemberi ülészakán született, a „jövő Gyülekezet”-re utalás a megyei közgyűlés következő 1797. éveleji ülészakára vonatkozhatott. Azaz a balatoni révhajózás eszközeiben változást hozó rendelet megszületését az 1797-es esztendő elejére tehetjük!

A fülöp-boglári révközlekedés utóélete

A tragédiát követő új rendelkezés miatt a Bárány család anyagi okokból nem tudta folytatni révhajózását. Újból csak 1818-ban léptek színre amikor is Bárány Pál egy kereskedő hajlamú boglári birtokossal, Körmendy Ferencsel közösen hajót építtetett, s azzal az utóbbi rendszeresen hajózott is 1821-ig.³⁷

Ezzel párhuzamosan a Jankovich család is erősítette pozícióit. Először Jankovich József előnyös, révkikötőjéhez közel eső birtokcserét hajtott végre Bárány Pállal, majd megvette Sághváry György fülöpi révházát a hozzátartozó hajóval együtt. 1822-ben újból Bárány Pál lépett, aki vásárolt egy halászhajót, melyet révhajóvá alakíttatott, s egy új révátkelőhelyet is nyitott. Ezzel a lépéssel ismét kieleződött a viszály a Jankovich családdal. Méghozzá olyannyira, hogy 1822. szeptember 29-én a Jankovich család szomszédos „ábrahámí vizeiről” indult rablócsoportjai „tengeri tolvaj módra raboltatták el éjszakának idején” Bárány Pál hajóját s a rajta levő terményt.³⁸ Természetesen az összetűzésből hosszan tartó pereskedés lett.

Hrabovszky Dávid az 1820-as évek közepén jegyzi fel, hogy „Tengerre emlékeztető vitorlás hajók viszik itt az utast Somogyba” s tudósít a Jankovich család nagy granáriumjáról,³⁹ a gabona és borkereskedelemről.⁴⁰ 1837-ben ifj. Bárány Pál hat évre bérbé adta Vámosi János kasznárnak a közeli ecséri révházat egy nagy és egy kisebb hajóval egyetemben.⁴¹

³⁵ A korabeli büntetőgyakorlatról lásd bővebben: *Hajdú Lajos*: Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp. 1985. 45-111. old.

³⁶ Pl. *Sági Károly*: Révfülöp és a balatoni fürdőkultúra fejlődéstörténete. 2. r. Révfülöpi Képek, 1993. 3. sz. 3. old.

³⁷ *Zákonyi Ferenc* i.m. 1985. 20. old.

³⁸ *Zákonyi Ferenc* i.m. 1985. 18-20. old.

³⁹ Granárium=magtár.

⁴⁰ *Hrabovszky Dávid* i.m. 1878. 268. old.

⁴¹ *Zákonyi Ferenc* i.m. 1985. 21. old.

Később a Széchenyi István által életre hívott Balatoni Gőzhajózási Társaság „Kisfaludy” gőzöse kötött ki 1846 és 1861 között rendszeresen a Jankovich család egykori – e célra rendelkezésre bocsátott és átalakított- révkikötőjében. 1858-ban az első telekkönyvezéskor illetve az ezévi kataszteri térkép szerint a 21 méter hosszú 17 méter széles kőmóló kikötő már a helyi közbirtokosság tulajdonában volt.⁴²

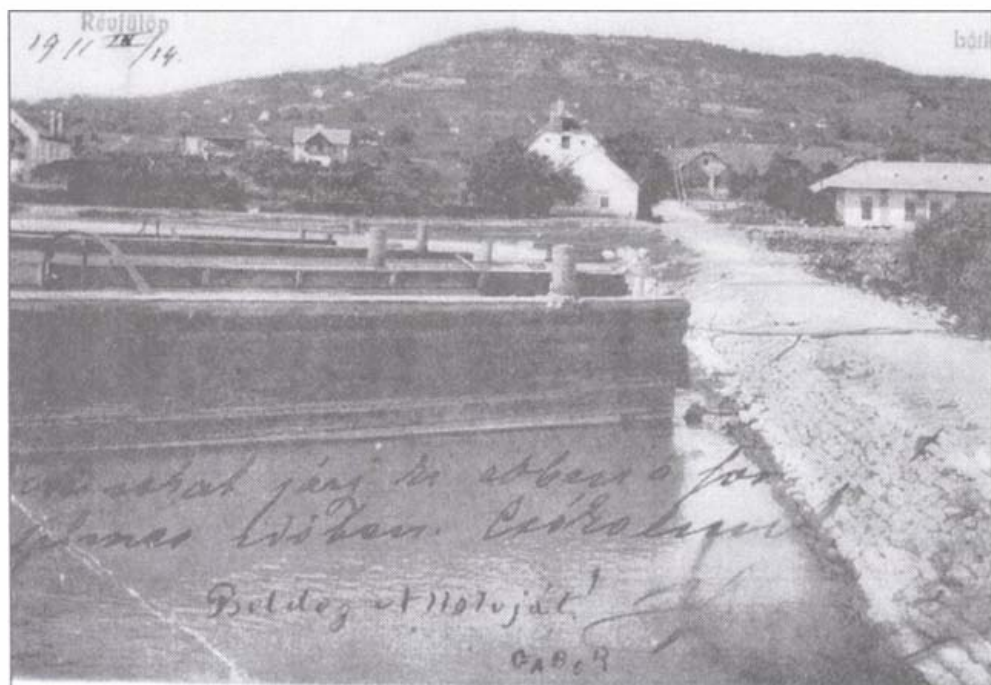
1861-1872 között Révfülöp és Boglár között továbbra is a hagyományos komp, majd 1872 és 1877 között a Zala-Somogyi Gőzhajózási Társaság csavargőzöse a „Balaton” közlekedett.

A Társaság csődbejutásától egészen 1910-ig a régi hagyományos vitorlás komp szállította a két part között az árut, s gyakran az utasokat is. E mellett 1890 májusától az akkoriban alakult Balatontavi Gőzhajózási Rt. csavargőzöse, a Rohan is „besegített” az utasszállításba.⁴³ A vitorlás kompközlekedés megszűnéséhez végeredményben a Balaton északi vasútvonalának megépülése, az olcsó szállítási lehetőségek megteremtődése vezetett.⁴⁴ Az idényjellegű utasforgalmat már a gyors, biztonságos és nagyobb kényelmet nyújtó tavi gőz, majd motoros hajók bonyolították.

A század eleji révészéletbe enged bepillantani a Révfülöpi Honismereti Egyesület és a helyi Önkormányzat közös kiadásban megjelent válogatás az írói vénájú Nagy Lajos, utolsó révészlegény korabeli visszaemlékezéseiből, történeteiből.

Ugyanakkor az Egyesületünk kezdeményezi az 1796-os tragédia névtelen áldozatainak emlékét megőrkítő tábla állítását a révfülöpi hajó kikötőben.

P. Miklós Tamás – Müller Márton

⁴² A balatoni gőzhajózás 125 éve. (szerk. *Kopár István*). Kecskemét, 1971. 25. old.

⁴³ U.o. 1971. 91. old.

⁴⁴ 1909. július 8-i átadásáról lásd Tapolezai Lapok, 1909. 28. sz. 3. old.

A csongrádi kubikosság

Ha a Kárpát-medence egész Európa, sőt bizonyos mértékig Eurázsia is kicsinyben, úgy Csongrád városa szinte az Alföld „sűrítőménye”. E nagy tájon belül városunknak természetesen egyedi vonásai is vannak, többek között az etnikai-vallási egyöntetűség ellenére feltűnően éles a társadalmi tagoltság; vízrajzi helyzete is rendkívül exponált. Így amikor a múlt század közepe táján fellendült a folyószabályozás, út- és vasútépítés, ott alakult ki legkorábban és maradt fenn legtovább a félig hivatásos kubikosság, ahol a legádázabb küzdelem folyt a vízzel és bővében voltak a munkáskezeknek is: elsősorban Békés és Csongrád megyében, az utóbbin belül természetesen városunkban is. A földmunkák mintegy fél évszázados konjunktúrája némileg pótolta az ipart, a kubikosság pedig a munkásságot. E foglalkozásra való szakosodás azonban nem jelentett távlati megoldást, a munkaalkalmak rohamos csökkenésével állandósult egyrészt a válság,

másrészt a szakosodás, az elvándorlás és a mezőgazdasághoz való kényszerű visszatérés is, mindez legalább oly hosszan tartott, mint az első konjunktúra.

A kubikolás minden kezdeti formája előbb helybeli, majd idővel ingázó vándormunkát jelentett: a bányászokéhoz hasonlóan nehéz foglalkozást elsősorban felnőtt férfiak űzték, csak elvétve segítettek nők és erősebb gyermekek ún. *csikókként* pl. a talicska vontatásában. A kubikosok inkább paraszti eredetű szerszámaik tökéletesítésével könnyítették és gyorsították munkájukon. Így kézbeli szállítóeszközüket, a paraszti ládás talicskát úgy alakították át, hogy a végén a teher kétharmada a kerékre esett, sőt még a kezek terhelésén is tudtak ún. hámmal vagy nyaklóval könnyíteni. Az újításban a szentesiek és a csongrádiak jártak az élen, a többi helység kubikosai kisebb-nagyobb késéssel követték őket. E talicskatípust 1945 után szabványosították, és a magyar mérnökök még Koreában és másutt is megismertették a földhordó munkásokkal. Bár az itáliai Pó folyó völgyében is kialakult a *sterratore*-nak nevezett kubikosság, talicskáik messze elmaradtak a szentesi-csongrádi típus mögött, hasonló a helyzet a munkaeszközökkel is.

Tóth Béla kubikus szobra. 1979.

Ha nem is ilyen gyökeresen, de az ásó, a lapát, és a csákány is átalakult a kubikosok kezén. A csongrádiak szerint az egyéni természetnek megfelelő ásó a hegyére állítva az állig ér, maga a nyél egyenes és egyenletesen hengeres. Ugyancsak szerintük a jó csákány nyelének vége egy olyan képzeletbeli kör középpontjáiig ér, amelynek kerülete egybeesik a csákányfej görbületével: a hosszabb nyelű csákány ugyanis visszarág, a rövid pedig előre rántja gazdáját. A lapát nyele hosszabb a többi szerszámnál, néhány szögnyi görbülete van, különben lendítés közben könnyen elfordulna.

Jó szerszám: fele munka, a másik fele már az egyénektől függ, ügyesség és erő kérdése. A talicska megrakása rendszerint oldalról történik, és a talaj összetételétől függ, mennyire rakható: esetleg az amúgy is magas végdeszkákon kívül még oldalmagasítást is tesznek rá. A terhes talicskát tolják, a keréken átbuktatva egyetlen mozdulattal ürítik ki, majd kezet váltva húzzák maguk után.

Tömött talajból nem érdemes széles ásónyomot venni, mert mozgás közben a vasról le hull. A mélyebbre való rúgást jobb vagy ballábás ún. rugó, vagyis kengyelféle segíti. Ha annyira tömött a talaj, hogy a lemélyesztett ásót nehéz földestül kiemelni, a csongrádiak szerint az emelés előtt egy-két centit kell az ásónyélen fordítani, és az ásó hegyénél lent máris enged a föld. A nagyon kemény, esetleg köves, kavicsos talajt a csákány megfelelő végével lazítják, a lapátolás számára mintegy felaprítják. Ez utóbbi munkafázissal van a legkevesebb probléma, kivéve ha a talaj sáros és egyben tapadós is, ilyenkor hiába lódtítják meg nagyobb lendülettel a lapátot, a föld egy része rajta marad, esetleg maga a lapát is kicsúszik a kézről. Más helységek kubikosai az ilyen munkát el sem vállalták, vagy ott hagyták, nem úgy a csongrádiak: ki-ki fateknőben vagy dézsában vizet készítettek, belemártotta az ásó vagy a lapát vasát, utána emelte ki a földet, mely a vizes vasról játszi könnyedséggel csúszott le. Mivel a „nehéz” munkálatú talajt jobban megfizették, a csongrádiak egyre jobban megkedvelték az ún. vizes munkákat. Idővel ők lettek a vizes csatornamunkák elismert szakértői. Míg a szentesiek idővel az útmunkákra, a dorozsmaiak a téglakészítésre, a szegediek az építőmunkákra szakosodtak, a csongrádiak ásták a vízelvezető csatornákat, élükön a munkavezető ún. *vezérárkossal*; ők dolgoztak a mederkotrás során megrakott ún. *sárhajók*on, vállalták az uszályokban szállított ömlesztett áru kirakását stb. E munkák még szorosabb együttműködést kívántak, mint pl. a töltésepítés és hasonló tömegmunkák. Mindezek híján továbbra is igyekeztek „vízközben” maradni, pl. télen főként ők vállalták az ártéri fűzfák gallyazását. Az árvíz elleni védekezésnek ők voltak az utólérhetetlen mesterei, *Tömörkény István* állított nekik legszebb szépirodalmi emléket.

A kubikmunkákat éppúgy nem gépesítették, mint az aratást sem, de a földszállítás azért valamelyest változott: nagyobb távolságra történő fuvarozás esetén olasz példára mind nagyobb számban jelentek meg a lóvontatta kétkerekű *kordék*, ismét csak Csongrádon és Szentesen fuvaroztak a legnagyobb számban. A kubikosok azonban ezt a munkát nem nagyon szerették: alig rakta meg két ember kétfelől a kordét, máris ott volt a következő; míg az üres talicskával visszafelé ballagva kissé kifújhatták magukat, kordémunkán erre nem volt mód. Még nagyobb távolságra ún. *kubisko*cit használtak, a néprajz ezt *ladaszékér* néven ismeri; kevés helyen használták, Csongrádon viszont széles körben el volt terjedve. Míg a kétkerekű kordét a ló kifogása nélkül hátrafelé billentve ürítették ki, a négykerekű, két ló vontatta székérnek a vég-, oldal- és fenékdeszkáit – ebben a sorrendben – mind kiszedték, vagy inkább szétszedték, majd a székér odább állt, a lehullott földet pedig elegyengették. A kubikosok 1945 után fokozatosan tanultak bele a gépesített földmunkába: átmenetileg pl. a kordé és a dömper egymással párhuzamosan volt használatban, legfeljebb a kordét tréfából szőrös dömpernek „keresztelték”. A kubikmunkák zöme gépesítés nélkül folyt, az eredmények felülműlják mind az olasz, mind a holland vízimunkálatokat: csak a Tiszának 100-nál több kanyarját vágták át, a gátak hossza Magyarországtól az Egyesült Államokig érme.

A múltban a kubikosok rendszerint maguk gondoskodtak szállásról és élelemről. Lakott helytől távol néhány személyes kunyhókat építettek, közösen főztek bográcsban. Ételeik parasztiak (tarhonya, lebbencs stb.); szélében használták pl. a „mindenes” subát. Munkán nem sok különbség volt az egyes helységek viselete között, de azért azt megfigyelték, hogy míg pl. a szentesiek a báránybőr-kucsmát hegyesen viselték, a csongrádiak körben betűrték a tetejét. Az otthoni ünnepi viselet természetesen már egyes helységek szerint sokkal jobban eltért.

Az említett *kunyhótársaságoknál* és *szakácsspartiknál* sokkal fontosabbak voltak a *bandáknak* nevezett, 5-6 főnyi vagy még népesebb munkacsoportok. Egyenrangú felekből állottak: nem nagyon tűrtek külső beleszólást, és mivel teljesítményben dolgoztak, nem kellett őket ellenőrizni, mint pl. a summásokot és a napszámosokat. A bandák közösen kerestek, egyenlően osztozkodtak. Volt ugyan *bandagazda*, de ő is csak tárgyalt a munkaadóval vagy megbízottjával, ő sem kereshetett többet. Aki nem tudott alkalmazkodni, azt kizárták a bandából, de egyénileg mindig kevesebbet lehetett keresni, mint együtt. A közös munka nemcsak mennyiségi, hanem időbeli és minőségi teljesítménytöbbletet is jelentett. Azok az 1945 utáni *normások*, akik a munkateljesítményeket megszabták, aligha ismerhették a kubikosok korábbi teljesítményeit, mert átlagosan 120-150, némelyikük 200 %-ot ért el. Korábban 6-8-10 m³ föld volt a napi átlag, kisebb távolságra esetleg még több, nagyobbra kevesebb, és függött a talaj összetételétől, minőségétől is. Mindkét szomszédos városban volt egy-egy olyan elszánt kubikos, aki teliholdnál is dolgozott, róluk nevezték el tréfásan a csongrádiak a holdat *Náfrádi*, a szentesiek pedig *Csanádi napjának*.

Egyébként az egymás mellett dolgozó csoportok helységenként elkülönültek, és ugratták is egymást, a csongrádiak gúnyneve volt a *bicskás* (a dorozsmaiakkal együtt hírhedt verekedők voltak), a „*retkes*” (ún. hónapos retket vittek magukkal): az említett vizes munkák miatt *kecskebékák*, *békatrappolatók*, és a valóban gyakori, másutt azonban ritka Rókus keresztnév miatt *rókusok*. Természetesen a csongrádiak sem maradtak adósok, pl., ebben a szólásban is megbúvik némi gúny: – *Átesett, mint szentesi ember a talicskán*” – *Azt kapták amit a bugyiak a tapasztásért*” (semmit), stb.

A tréfás ugratásoknál jellemzőbbek a saját életükre vonatkoztatott szólásfélék. A csongrádiaktól hallottam pl.: *Élünk, lépünk, nincsen semmi baj...*”, mondták kényszerű gyalogos vándorlásaik során: – *A kubikos görbe háttal szerzett, de görbe háttal nem...*”... summázták életüket: az állandó munkakeresés időszakából való: – *Minden voltam már, csak akasztott ember nem:*” – *A kubikos mindenre jó, mint a szalonnaszír:*” – *Nyáron hopp, télen kopp*” (éhkopp) stb. Vallási közömbösségüket így fogalmazták meg: *Tőlünk kiadhatták a templomot árendába*”. Baloldaliságuk szólásbeli kifejezése, amikor munka után letették a szerszámokat: *Na, itt érjen benneteket a forradalom!*” – mondták.

Az uralkodó osztály rémületére, a válságok elhúzódásával a kubikosok tömegei balra tolódtak és radikalizálódtak. Nemcsak a baloldali pártokban és mozgalmakban vállaltak tevékeny szerepet, hanem az 1919-es vörös hadseregben is. Utólag is azt tartották, hogy hazájukat védték az idegen betolakodókkal szemben. 1920 után *Steuer Györgyék* megpróbálták őket jobboldali érdekvédelmi szervezetekbe tömöríteni, több-kevesebb sikerrel. Épp a csongrádi *Szabados Mihály* tanulmányozta a helyszínen az olasz ún. korporatív szervezeteket, és próbálták ezeket hazai talajba átültetni. A kubikosok zöme azonban szociáldemokrata érzelmű maradt, ezt épp a csongrádi 1931-es nagy kubikosüntetés bizonyította, melyet a januári hidegben tüzoltófecskendővel és rendőri kardlappal zavartak szét. Csak a háborús konjunktúra eredményezett némi átmeneti javulást, és 1945-től a csongrádi kubikosok voltak a változtatások úttörői: egy részük megmaradt hagyományos munkakörben, és azon belül szakosodott, mások a tsz-szervezés élére álltak, az öntudatosabbak pedig a két baloldali párt, a helyi köz-

igazgatás és az államapparátus szolgálatába állottak. Másfél-két évtized alatt a gépesítés lényegében kiiktatta a hagyományos kubikolást. Ma már inkább a szakirodalom és a múzeumi tárgyak emlékeztetnek a munka hőseire, maradandó munkájuk és alkotásaik pedig lehetővé tettek egy újkori harmadik honfoglalást: 6 millió hold földet ármentesítettek.

Három róluk szóló írás emelhető ki a kiterjedt szakirodalomból: a vízmérnök *Kvassay Jenő* 1879-es rövid ismertetése (A kubikos, megjelent a korabeli Vasárnapi Újság január 26-i számában), a vásárhelyi néprajzi kutató remek kubikosportréja (*Kiss Lajos*: A kubikos, A szegény ember élete című évszám nélkül megjelent kötetben, 113-128. old.) és végül, de nem utolsósorban a csongrádi *Oláh Mihály* könyve (A kubikos néposztály kialakulása és életsorsa. Pécs, 1936), a szerző maga is kubikos volt. Utóléphetetlen remek pillanatsfelvételeket készített róluk *Tömörkény István* szakmai hitelű szépirodalmi írásaiban; több regényes életrajzban is szól róluk *Veres Péter*, *Hunya István*, *Kamjén István* és még sokan mások. Az otthon tartózkodó kubikosfeleségek közül csak két csongrádi asszony számolt be életéről (Csongrádi szegényasszonyok címmel a két életrajz együtt jelent meg előbb a Népszavánál, majd kibővítve 1945 után a Szépirodalmi Kiadónál). Legszébben mégis *Jókai Mór* írt róluk: „Minden munkás előtt tisztelettel hajtom meg a fejem, de a tiszamenti kubikosok előtt levett kalappal haladok végig...”

Igy maradtak meg emlékeztünkben.

Katona Imre

„Jó kiszolgálás, jó bor volt.”

Csongrádi vendéglők, kocsmák és a társadalom rétegződése

80 éve született apám, Szűcs Imre emlékére, akitől a szentesi vendéglők, kocsmák életéről és Csongrád városáról az első ismereteket kaptam.

A néprajzi irodalomban egy-egy település, falu vagy város vendéglőinek, kocsmáinak önálló vizsgálata ritka. Ennek egyik oka lehet, hogy a vendéglátás nem volt céhes ipar, pontosabban a fogadósságnak az egész országban nem volt céhszabályzata. Másik oka, hogy nem tartozott a paraszti gazdaságot közvetlenül kiszolgáló, működését biztosító iparok közé.¹ De készültek a csárdák és a feudális kori kocsmáltatás vizsgálatával foglalkozó feldolgozások. Emellett az irodalomban a vásárt és a kereskedelmet tárgyaló fejezetekben találunk a vendéglátóhelyekre utalást.²

¹ *Ballai Károly*: Magyar kocsmák és fogadók a XIII-XVIII. században. Bp. 1927. 96., 123-135. old.

² *Bellon Tibor*: Adalékok a karcagi csárdák keletkezéséhez. Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. 1973. 127-136. old. – *Nagy Gyula*: Parasztlelet a vásárhelyi pusztán. Békéscsaba, 1975. 168-169., 368., 408-410. old. – *Bárth János (szerk.)*: Kereskedő és vendéglátó tevékenység. In: Kecel története és néprajza. Kecel, 1984. 285-295. old. – *Szabó László*: A társadalmi rétegek egymáshoz való viszonya és szerepük a közösségben. In: Báránd története és néprajza. Szerk: *Balassa Iván*. Báránd, 1985. 260-266. old. – *Dankó Imre*: A bárándi közlekedés és árucseré néprajza. Boltok, kocsmák, kereskedelem. Ugyanott 1985. 388-389., 405-410. old. – *Dobrossy István*: Vendégfogadók, vásárolás és üzletkötés a XVIII-XIX. századi Borsod vármegyében. In: Kultúra és tradíció. Szerk: *Viga Gyula*. Miskolc, 1992. 571-577. old.

A vendéglők, a kocsmák és a csárdák megegyeztek abban, hogy működésüket ipar-engedélyhez kötötték. (Ez már az ipartestületek kialakulása utáni állapot.) Különbözték a vendéglátás körülményeiben határozható meg. A vendéglőben asztalnál szolgáltak (és szolgálnak) fel. Itt ételt is lehet(ett) kapni. Állva kiszolgálás az étteremhez csatlakozó esetleg különálló ívóban történt. A kocsmában is voltak székek, asztalok, de legtöbb helyen a vendéget állva szolgálták ki és utána ülhetett le. (Az értelmező szótár, a két hely között csak nagyságban tesz különbséget.) A *csárda* a város szélén és a város határában található italmérő helyet jelentette. (A vendéglő és kocsmá fogalmának elkülönítésében adatközlőim szóhasználata segített, bár ez nem tűnt elég következetesnek. A két fogalom elkülönítését a vendéglátóhelyeket apja és férje révén ismerő Csépai Jánosné segített.)

A helyi vendéglátóhelyek történetéhez néhány adat a teljesség igénye nélkül. Csongrádon a szentesi út elején a XVIII. században már működött a Károlyiak építette Kaparós csárda. A Fejérló vagy Fehér ló fogadó a Gazdaszövetkezet központi épülete helyén, a Zöldállás kocsmá a Sági, a mai nevén a Jegenye utcában állt. Mindkettő szerepel a Károlyi család 1814. évi inventáriumában. Szintén ebből a forrásból tudjuk meg, hogy a Szarvas kocsmát 1807-ben teljesen felújították. A Lebuki csárda a XIX. század második felében a Kis-Tiszán a Serházzugi szigetre vivő kompnál működött.³

Csongrádon is voltak kurta kocsmák, engedély nélküli italmérő helyek. 1862-ben Beliczay Tamás főszolgabíró a kurta kocsmák „meggátlását” kéri, ekkor bízzák meg Bánhídi László kapitányt az ezek feletti, szigorú felügyelettel.⁴ A feltehetően évenként ismétlődő és 1875-ben is meghozott rendelkezés annak a feudális kori szokásnak a továbbélését jelzi, mely szerint Szent Mihálytól Szent Györgyig minden tizedben meghatározott számú, esetünkben 2 kocsmá nyitását engedték meg. Az I. és az V. tized 80 forint, a többi 50 forint adót fizet a városnak!⁵ Ezen rendelkezés mellett érthető a kurta kocsmák tiltása. E tiltás célja, hogy meghatározott számú, ellenőrizhető és a városnak adózó italmérő hely legyen. Az illegális helyek olcsóságuk miatt lehetnek kedveltek. (Az adófizetés kikerülése tette lehetővé az itál olcsóbban adását.)

A város tizedbeosztásának ismerete segít értelmezni a legálisan működő kocsmák adójának különbségét. Az I. tized a Szentháromság tér nyugati végétől a Szent János térig tartott és a város központját foglalta magában. Az V. tizedbe a Tiszagát és a hajóállomás melletti utcák tartoztak. Itt érkeztek a hajók és az uszályok Szolnok felől a városba. Az I. tizedben működő kocsmák a hétköznap piacra és hivatalba érkezőket, vásárnap és ünnepnap a mise után ide látogatókat fogadták. Az V. tizedben a vízen járó hajósok és az őket fogadó, velük tárgyaló városiak találkozó helye lehetett. E két tized kocsmáiban számolhattak a többenél nagyobb forgalommal, több bevétellel, melyből adót vonhattak le.

A XIX. század második fele szolgabírói irataiban szereplő engedélyek jelzik a bálók alkalmait. Ezek voltak a *farsang* – 1-1 vendéglős 3-5 alkalomra kért engedélyt januárban és februárban –, majd május végén – ez pünkösöd lehetett. Augusztus közepén 2 napra is kérték, ez az időpont a Boldogasszonyi búcsú idejére esett. Előfordult, hogy Kisasszony napjára is kérték.⁶ Érdemes kiemelni Fülöp Gáspár kaszinói vendéglős 1866. évi, augusztusi kérelmét, melyben az urak mellett – az ő szóhasználatában – a polgároknak kérésükre, szeretne „tánc vigalmat” rendezni.⁷ A polgárok a mezővárosi

³ Dudás Lajos: A Dózsa György és a Hunyadi tér története. In: Mozaikok Csongrád város történetéből 1982. Szerk: *Bálint Gyula György*. Csongrád, 1982. 362-378.

⁴ *Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fiók Levéltára* (a továbbiakban CsML. SzFL) Csongrád tanácsulési jegyzőkönyv 1862. II. 12.

⁵ CsML. SzFL. Csongrád tanácsi iratok 1875. X. 2.

⁶ CsML. SzFL. Csongrádi szolgabírói iratok 1860., 1865., 1866., 1868.

⁷ Ugyanott 1866. VIII. 17.

társadalomban, figyelembe véve, hogy az urak másik csoportot jelentenek, a gazdák és az iparosok lehetnek. Ők is igényelték – mégha sátorban is (ahogy a kérelemben szerepel) – azt, hogy az urakkal azonos helyen szórakozzanak.

A következőkben a címben jelzett témát, a vendéglátóhelyekhez (jelzésszerűen a családi élethez, az otthonhoz) kötött társas ital- és ételfogyasztási kultúrát és a társadalmi rétegződés összefüggését vizsgálom az első világháború után, főként az 1930-1940-es évek időszakában.

A tanyán, a városból 5-10-12 kilométerre fekvő saját földjén vagy/és bérleten gazdálkodó, földjét megtartani, gyarapítani akaró parasztember - főként a mindennapos és egész napos elfoglaltságot jelentő állattartás miatt - nem ért rá naponta kocsmába vagy vendéglőbe járni. Az alkalmankénti szórakozásnak, italfogyasztásnak rendje volt. Vasárnaponként nagymise után ittak egyet. Hosszabban egyházi ünnepeken: karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor, úrnapkor és Nagyboldogasszonykor (az augusztus 15-i alkalomhoz kötött búcsú idején) időztek a városban. Ilyenkor mentek el inni, beszélgetni, rokonokkal, iskolatársakkal, gazdatársakkal találkozni, a fiatalabbak udvarolni. A távoli tanyákon élő gazdák időnként behozták feleségüket a piacra, hogy eladhassák a felgyült tejhasznat. A férfiember dolga ilyenkor az volt, hogy elmenjen egyet inni, beszélgetni, tájékozódni. A piac és a kocsmá mellett ilyenkor a műhelyek (például kovács, borbély műhelyek) és a malom adott alkalmat a parasztiparos társaséleteknek.⁸ A csongrádiak piacra, vásárba Szentesre, Félégyházára és Orosházára, ha földjük oda esett közel, akkor Tömörkény falu vásárára, piacára, valamint az útbaeső kocsmákba és csárdákba is betértek.

A magára adó parasztember és iparos, aki műhelyét, vevőkörét meg akarta tartani, inasa, segédje előtt például akart szolgálni, nem kocsmázott, esetleg rövid időt töltött, és keveset fogyasztott ilyen helyen. A gazdaságát tervezetten működtető, az adásvételt előkészítő gazda elsősorban tájékozódni ment a kocsmába. Ahogy Szepesi Istvánné idézte apja szavait, szokásait: „Édesapám is beszélt, kocsmába azért kell menni, hogy egy-két pohár bor mellett kipuhathassa, kinek miért kell valamit eladni. Volt őneki a pincében bora. Cserélt búzáért mustot. Ő azt megkezelte (ti. a mustból maga készített bort.) Ha vendége volt, levitte a pincébe. Ünnepen a családnak egy üveg bort felhozott.”

Szölleje párszáz négyszögöltől 1-5-10 holdig a csongrádiak többségének volt. (Az 5 holdas tulajdonos vagy szőlősgazda volt; ekkora terület 100 holdas gazda birtokához tartozhatott. 10 hold szőlő egy tulajdonban ritka volt.) Az otthon, a városi háznál vagy a tanyán fogadott névnap vendégek, a rokonok, a szomszédok és a valamikori iskolatársak közül kerültek ki. A gazda esetenként a vele kapcsolatban álló iparosokat, hivatalnokokat hívta meg a tanyára vasárnap délutánra. Ilyenkor kínálta borát is.

Akinek bora volt, az adott is el. Az engedély nélküli borkimérőt, ahol az italt nem üvegben elvitelre, hanem pohárban, bögrében helyben fogyasztásra mérték, bögre-csárdának hívták. Ilyenek a városban és a tanyán is voltak. A legények a tanyán ilyen helyekre el-eljártak.

Tehát a társaságra vágyók a városi háznál és a tanyán is találkozhattak, megihattak egy-egy, vagy néhány pohár italt. A munkák közül a disznótor és a kukoricafosztás, a messzire halló énekszó, a citerások játéka meghívott és hívatlan vendéget egyaránt vonzott. A cséplés befejezésére főzött ételre, paprikáshúsrá és a hozzá adott italra, borra helyenként sörre a munkában résztvevőkön kívül városi vendégeket is hívtak.

A béres (éves alkalmazott) hónapszámos és részes életrendje és szórakozása a hasonló munkaszervezettség (és hasonló gondolkodásmód, magatartásmód) mellett

⁸ *Szűcs Judit*: Molnárok és örölőseik. In: A 100 éves csongrádi gőzmalom. 1985. 59-65. old.

megegyező lehetett akkor is, ha felváltva mentek el a tanyából, akkor is ha a kocsmában, csárdában másik asztalnál ültek, illetve nem ugyanarra a helyre jártak.

Tíz-tizenhét kilométerre fekvő tanyából, földről nem jöttek be minden vasárnap a városba. Ilyenkor délután társaságot keresve a legközelebbi csárdába, kocsmába, esetleg tanyai bögrecsárdába mentek. De a találkozóhely a tanyai iskolában vagy mellette kialakított gazdakört, annak rendezvényét is jelentette. (A rendezvény meghívott előadóval tartott előadás is lehetett.)

A városba érkező parasztember hozhatott otthonról italt. (A városi házába a pincébe tárolták.) Ilyen alkalom volt, ha a malomba ment. Ha sietett, a molnár rákérdezett – „Hazulról jött?” Ez délelőtt azt jelentette, hogy hozott-e pálinkát, délután, hogy hozott-e bort. (Ez 1-1 üveg ital lehetett.) A ritkábban nagy mennyiséget örlető gazdák 1-1 kishordó borral érkeztek.⁹

A tanyai parasztember a két világháború között (ez a mai legidősebbek szüleinek generációját jelenti) a városba érve vendéglátó helyen bort, kis vagy nagyfröccsöt ivott. Az alkoholt kevésbé kívánó vendég hosszúlépést ivott. (Ebben a bor és szóda aránya a fröccsnek fordítottja volt a szóda javára.) A bor mellett nemcsak megszokásból tartottak ki, hanem azért is, mert olcsóbb volt. A pengő forgalomba kerülése után 50 fillérrel be lehetett ülni a kocsmába. 1 liter bor 20 fillérbe került, 2 litert rendelve még 10 fillér borralót is adott a vendég. (Ormos Lajos közölte adat.)

A Kaszanitzky István vendéglőjébe betérő polgár bort, sört, röviditalokat (pálinkát, likőrt, rumot, kevertet) ihatott. Nem kocsmás vendég este elment vacsorázni, sültet vagy pörköltet rendelhetett, mellé fröccsöt, hosszúlépést vagy sört ivott. Este csak bort és sört volt szokás inni. Kaszanitzky Zoltán így fogalmazott: „A középosztály sörözött.” A középosztályhoz tartozott szerinte az orvos, jogász, ügyvéd, tanár, birtokos.

A harmincas évek végén, a negyvenes évek elején a katona parasztfiatalok cimborájuk, lányismerősük társaságában apjuk generációjával ellentétben már leültek Ausländernél sörözni (Lantos Sándorné). A sörivás alakulásában az ízlés változását rögzíthettem. Bálók tánc közti szüneteiben a lányokat és édesanyjukat francia fröccsre hívták meg. Ez az ital szódával hígított likőrt jelentett.

A gazdalegények egy része anyjától a piacozásból származó bevételből „dugeszban”, titokban (a családfő tudta nélkül) kapott szórakozásra, mások 1-1 zsák búzát vittek el a kereskedőknek eladni, az is előfordult, hogy a legény a molnárral beszélte meg, hogy a malomba vitt gabonából neki is juttasson, fizessen.¹⁰ Így vasárnap, ünnepnap tudtak miből fizetni a kocsmában vagy a bálban „szünórakor”, a bál szünetében. Ezt adatközlőim mellékesen elmondják, de rákérdezésre nemigen vállalták. Tehát morálisan elítélendő cselekedetnek, de más anyagi forrás hiányában szükségyszerű megoldásnak tartják. (Mindszenten hasonló helyzetben azt mondták a sajátját vitte.)

A szórakozás, az italfogyasztás szélsőséges, ritka változatát jelentette, ha a gazda behozott egy kocsi gabonát, búzát, eladta a kereskedőnek, leggyakrabban „Fehér Pistának”, a legnagyobb gabonakereskedőnek, utána elment a városi házhoz kifogni a lovakat, majd gyalog ment a kocsmába inni, mulatni. Jól hangzó fordulattal úgy fogalmazott a történetet elmondó, hogy nem ment haza addig, legalább két-három napig, amíg el nem mulatta a kocsi búza árát. Ezt követően kialudta magát a városi háznál, utána ment ki a tanyára. Az Ormos Lajostól kapott adatok alapján a harmincas évek közepén 1 q búzáért 6 pengőt, egy kocsi, 15 mázsa búzáért 90 pengőt fizettek. Egy liter bort 10 fillérért adtak a vendéglőben. Nem kívánok (nem is tartom feladatomnak) a kártyázásra, nőkre költhető pénz korabeli lehetőségeinek vizsgálatában elmerülni,

⁹ Ugyanott 62. old.

¹⁰ Ugyanott 66. old.

de Ormos Lajos adatait, véleményét figyelembe véve az egy kocsi búza, más változatban egy ökor ára elmulatásának történetét a városi folklór termékének tartom, vagyis ennyi pénzt nem lehetett elkölteni a fenti módon. Megjegyzem, hogy a hosszabb, költségteljes mulatozásokat, a gazdaság megrendülése nélkül csak 30-50, de inkább az 50-70 hold tulajdonosai bírták ki.

A gazdakörben vagy gazdasági egyesületben (mindkét néven emlegették a gazdák, parasztemberek érdekvédelmi szervezetét.) Ormos Lajos, pontosabban dr. Ormos Lajos a paraszti származású, jogot végzett egyesületi titkár a következő „asztaltársaságokat” figyelte meg: „...a terembe béméntem, kártyáztak. Ott a tízholdasok, amott az ötvenholdasok, másik asztalnál a száz holdasok játszottak. Mindégyik gazdasági egyesületi tag volt, de osztályozódott. A vagyoni határok láthatóak voltak, de nem volt gyűlölködés.” A vagyoni-társadalmi rétegek tagjai asztalonként elkülönülve fogyasztottak, szórakoztak. Az ülésrend nemcsak a templomban, hanem a vendéglátóhelyeken is kialakult. Létrejött törvényszerű, de nem tervezetten tudatos. Vendéglátóhelyenként más réteg képviselőinek megjelenésétől, annak számától függően különbözőképpen érvényesült. Például a piachoz közeli kocsmában, Ansländernél, az iparosok is, gazdák is leültek. A gazdasági egyesületbe járók, azok közül is az igényesen gazdálkodni akarók elsősorban nem az italfogyasztás és kártyázás kedvéért mentek. Akik ezt akarták, a közeli kocsmák valamelyikében ültek le. Atkári György lánya, Csépai Jánosné Atkári Anna apjára emlékezve mondja: „Nem múlt el egy vasárnap, hogy el nē mēnt volna (ti. a gazdakörbe) a hozzá hasonlókkal. Voltak ott előadások, de kevesen fogadták el (ti. keveseket érdekelt, kevesen hallgatták meg). Volt a közelben egy kocsmá, inkább odajártak.” Így érthető, hogy a gazdaköri vendéglátóhely számára nem a mindennapi és a vasárnapi forgalom jelentett bevételt, hanem a bálók. Ezeknek a rendezvényeknek volt számottevő fogyasztóközönsége. A tárgyalt időszakban leghosszabb ideig Gut Lajos működtette.

A település társadalmában többségében városiakoként és a különböző rétegeket kiszolgálóként az iparosság (mesterek és segédek) is a magára adó gazda értékrendje szerint élt, a kocsmázást elítélte. A paraszti származású, kereskedőnek tanult Fekete Ferenc a következőképpen forgalmazott: „Az iparosság és a kereskedők egy része át nem lépte a kocsmá küszöbét. Volt szölleje, bora, amit családi körben fogyasztott el. Vasárnap délután egymást meglátogatták, és a saját borukat itták.” Az ő mestere, Kallai boltos „mégvütte, mégvettette az inasával a sört, rumot Kaszanitzky Gyulánál.” De „volt olyan iparos, aki pénteken lētette a munkát, elmēnt a kocsmába, hétfőn onnan mēnt munkába. Jó iparos volt, de nem gyarapított, mindig a más házánál lakott. Sēm mire sēm vitte.”

Az iparosok egyik találkozóhelye az ipartestület volt. Itt kártyázhattak, biliárdozhattak, megbeszélhették közös dolgaikat, az ipar(ok) működtetésének pillanatnyi és változó helyzetét. Itt rendeztek bálákat. A második világháború előtt „Bori bácsiék” bérelték. Itt, a gazdasági egyesülethez hasonlóan nem az elfogyasztott ital mennyisége, hanem a társas együttlēt számított. A közelben, a Kaszanitzky Gyula tulajdonában lévő vendéglőbe is jártak. De ide, legalábbis piacos napon a parasztemberek is bejöttek, és Ausländerhez, az első sört kiszolgáló helyre is szívesen jártak iparosok. Hiszen egy-egy pohár ital elfogyasztása nem jelentett kocsmázást.

Szepesi Istvánt fiatalemberként érdekelte a hangszeres zene, meg akart tanulni hangszeren játszani. A vendéglátóhelyeket eszerint tartotta számon és látogatta. Az Aranypatkóban a tulajdonos tamburán játszott, ahogy Sz. I. mondta: „Mindíg azt petyégtette.” A Pacsirta utcai Vadász kocsmában a tulajdonos fia játszott hegedűn alkalomszerűen. Sz. I. ide szeretett bemenni, egy kisfröccs mellett hallgatta az itt rendszeresen játszó citerazenekart. Tőlük tanult meg citerázni. Tehát ebben az időben

a zene iránt érdeklődő fiatalok nem a zeneiskolában, hanem a kocsmában tanultak meg hangszeren játszani.

Egy-egy vendéglátóhely fogyasztóinak foglalkozásbeli, társadalmi hovatartozása függött annak (ti. kocsmának és vendéglőnek) földrajzi helyzetétől, vagyis a városi közintézményektől (városháza, templom, iskola), piactól, üzletektől és a városból kivezető utaktól mért távolságtól, figyelembe véve, hogy a törvény szerint a templomtól és az iskolától kétszáz méter távolságon kívül lehetett vendéglátóhelyet működtetni. Függött a berendezés és a kiszolgálás színvonalától, a kimért italok minőségétől és fajtájától. Függhetett a tulajdonos és/vagy a bérlő magatartásától és ismeretségi körétől. Csak abba a kocsmába lehetett például bemenni vagy más virtuskodást végrehajtani, amelyiknek a bérlője, tulajdonosa ezt megengedte. Éjszakai vendéget például a Magyar Király fogadott. Ahogy Kaszanitzky Zoltán fogalmazott: „A Magyar Királyba azok szerettek járni, akik későn akartak szórakozni. Nálunk (ti. a Kaszanitzky vendéglőbe) nem maradtak későre.”

A két világháború között működő vendéglátóhelyek számát az iparfejlesztés alapján pontosan nem lehet összeállítani, mert az ott szereplő engedélyezett helyek egy része rövid ideig tartó próbálkozásnak számított.¹¹ Ugyanúgy nem következetes egy-egy kocsmá, vendéglő megnyitásának jelölése sem. Szóbeli emlékezet alapján a harmincas években 65 vendéglőbe és kocsmába járhattak a csongrádiak. Csépai Jánosné emlékezett rá, hogy férje évtizedekkel ezelőtt ennyit számolt össze. Nincs jogom kételkedni a szám helyességében, de nem célozom mindet feltérképezni. Vázlatosan a legismertebb, leglátogatottabb helyek bemutatására vállalkozom. Többségük a város központjában és az onnan kivezető utak mentén vagy a szomszédos utcákban állt. Egy részük máig megmaradt, illetve helyükön 1989 után újból hasonló szolgáltatást nyújtó vendéglátóegység nyílt.

A város központjában a szórakozóhelyek és a társadalmi fogyasztói réteg kapcsolatában az elkülönülés és egymás mellettség egyformán jellemző volt. *Kaszanitzky István és családja* (a férj halála után az özvegy nevében szerepelt az iparendelő, a kiszolgálásban alkalmanként a fiuk, István és Zoltán is résztvett) a két világháború között kialakított állandó és alkalmi vendéglátó, ételt és italt áruló helyei jó példák erre. A városházához, a templomhoz, a két legnagyobb iskolához legközelebbi vendéglőt és többfunkciós báltermet a huszas évektől ez a család működtette. A Kossuth tér 17. számú házban elegáns faborításos, thonet-székekkel és aranyozott tükrökkel berendezett éttermet alakított ki. Itt a város (1923-tól újra város) intelligenciája avagy középosztálya: orvosok, jogászok, ügyvédek, tanárok, tisztviselők, vállalkozók és birtokosok ültek le egy-egy (vagy több) pohár italra beszélgetni, alkalmanként kártyázni, ebédelni vagy vacsorázni. Ebédelni a rendőrkapitányságról jöttek, illetve pár tanár járt ide. Időnként vidéki utazó érkezett. Este sültet vagy pörköltet kértek, kérhettek az itt étkező vendégek. Egy időben divatba jött a zónázás, a vasárnap délelőtti, déli - az otthoni ebéd előtti - kisadag pörkölt fogyasztása. Viszonylag kevés, főként idősebb vendég városias-polgáris szokásává lett a fogyasztásnak ez a módja. Ritkán lakodalmat is rendeztek itt, de az „bajjal járt, haszonnal nem”, ahogy Kaszanitzky Zoltán fogalmazott.

Kaszanitzky Istvánék a vendéglő melletti nagytermet tánciskolának, bálteremnek adták ki a kubikos, munkásréteg számára. Sportrendezvényeket, esetenként párbajt is itt tartottak, bár az utóbbi tiltott volt. Ezen események a város módosabb, polgárosultabb rétegét vonzották. Politikai bankettet is rendeztek itt. Az jöhetett el rá, aki meg tudta fizetni a jegy árát. Ilyenkor ebédet szolgáltak föl, amely tyúkhús levesből, marhapörköltből és rétesből állt. Az évenkénti cselédfogadásnak is itt adtak helyet. (A piac

¹¹ CsML. Csongrád városi részlege iparfejlesztés 1924-1949.

korábban a terem mellett volt. Feltehetően a piac szélén tárgyaló gazdákat és cselédeket a tulajdonos behívta az éppen kihasználatlanul álló terembe.)

A vendéglő és a nagyterem mellett ivó vagy söntés is tartozott ehhez az „együtteshez”. Ebben a helyiségben két-három asztal is állt. A 6 óraker nyitó söntésbe érkezők, főleg munkások töményt: pálinkát, rumot, kevertet (császárkörte és rum keverékét) ittak. A napközben betérő gazdákat és a báli szünetben fogyasztókat is itt szolgálták ki. A báli „gardedám”, a bálozó lányt kísérő anya és a fiatalok szünóra alatt az étteremben vacsoráztak, pörköltet, sültet ettek, ittak. Ebből lett haszna a vendéglősnek.

Az évente négyszer tartott állatvásárban megéhezőket és megszemjázókat nagy sátorban asztaloknál - 20 asztalt is felállítottak - étellel és ittallal (télen forralt borral) fogadták.

A család a vendéglő és az ivó folyamatos, a bálterem alkalmakhoz kötött, a népkert tavasztól ősziig történő működtetésével, a vásári sátor felállításával a középosztályt, az iparosokat, a parasztembereket és munkásokat is, tehát a város minden rétegét fogyasztóként fogadta, kiszolgált. Közismerten nem a mindenáron meggazdagodás, hanem a vendég kiszolgálása vezette őket munkájuk során. Egy-egy bál, vásár, búcsú után poharakat, evőeszközöket kellett nagyobb tételben vásárolni, mert a vendégek virtusból, játékból elvették azokat. K. I. a csongrádi tanyavilágban vadászaton járva poharait dísz tárgyként látta viszont, de sosem tette szóvá. (Kaszaniczky Zoltán, Kaszanizky Gyula, Ormos Lajos)

A népkertet, mint nyári szórakozóhelyet feltétlenül külön is meg kell említeni. A korabeli helyi sajtóban olvashatjuk, hogy 1862 májusában annyira megnöttek a nyárfa és akáccsemeték, hogy 3000-4000 négyszögölnyi térségen (későbbi nevükön a Szivák tér és a Dob utca között) megnyitották a népkertet, ahol minden vásár- és ünnepnapon zenét szolgáltattak és fagyalaltot árultak.¹² Még ezen a nyáron, augusztus 15-én Szelhoffer Antal csongrádi kávé vette át.¹³ Ezután folyamatosan találunk adatokat a nyári szórakozóhely bérlőinek változására, a terület karbantartására, táncvigalmak engedélyeztetésére és hirdetésére. 1883-ban például özv. Vovák Józsefné szinkört állít fel.¹⁴ Ez már a korábbinál igényesebbé váló szórakozást jelent, bár hasonló kezdeményezés korábban is előfordulhatott. A századfordulón, a század első évtizedeiben folyamatosan foglalkoznak a város vezetői a népkert felújításával, népköri színház újjáépítésével és a terület újrafásításával.¹⁵ 1926-ban nem engedélyezik a Széchenyi liget (a népkert) beépítését.¹⁶ Fontosnak tartják a város lakossága számára közös nyári találkozó- és szórakozóhely fenntartását.

Kaszaniczky István a népkertet kezdetben bérelte, majd miután felújította, annak fejében egy ideig - több mint 15 évig - ingyen működtethette. A harmincas években „sétakert” volt. Középen virágoskert, körül sövénykerítés. Kugli- és tenispályája, szökőkútja, később szabadtéri színháza volt. A gesztenyefák alatt tánchelyet alakítottak ki, ahol a parasztság csárdást járt. A zenekar és az asztalnál italt fogyasztók feje fölé tetőt húztak. Kiss nevű cukrász bódéjában fagyalaltot és süteményt lehetett vásárolni. Később szabadtéri színpad került ide. (Kaszaniczky Zoltán, Csépai Jánosné)

A lányok és legények tavasztól ősziig nagymise után elsétáltak ideig, itt kettő-háromat fordultak ebéd előtt. Majd ebéd után visszajöttek udvarolni, udvaroltatni, táncolni. (Szepesi Istvánné, Ormos Lajos) A népkertbe járó ifjúság társadalmi hovatartozását Lantos Sándorné így összegezte: „Oda minden réteg járt. Paraszt, gazda, iparos,

¹² Idők Tanuja 1892. VII. 5.; 19.; Csongrád 1862. VII. 3.

¹³ CSML. SzFL. Csongrád tanácsülési jegyzőkönyv 1862. VIII. 7.

¹⁴ CsML. SzFL. Csongrád közgyűlési jegyzőkönyv 1883.

¹⁵ Tiszavidék 1911. XI. 19.; Csongrádi Újság 1909. V. 2.

¹⁶ Csongrádi Újság 1926. II. 26.

kubis. Ott nem vót kivétel.” Éjfélig szólt a zene. Legtöbben - főként a földműves réteg – augusztus 15-én, nagyboldogasszonyi búcsúkor jöttek a bálba. Ilyen alkalmakkor belépődíjat szedtek, ami a bérlő bevétele lett. Ilyenkor - az itt felszolgáló, besegítő családtag K. Zoltán szerint - 25 pincér szolgált föl. A virtuskodó legények egy-egy asztalnál (negyedes) hordó sört rendeltek, az asztalukra tették úgy ittak. Mire elfogyott, megmelegedett, meg se itták, olyan rossz volt, de mindenki láthatta mennyit rendeltek, illetve fogyasztottak. Este a Kaszanitzky család abroszba kötve vitte haza a bevételt, a sok aprópénzt. Hétköznap és vasárnap délelőtt járt ki a középosztály ifjúsága. Zene hét közben is szólt.

A legforgalmasabb és leghosszabb útirány és útszakasz a város központjából a Felsőföldre és Kiskunfélegyháza felé vezet. Ez az adott időszakban Kossuth Ferenc utca névre hallgatató főutca és a folytatását jelentő hivatalosan Széchenyi út nevet viselő félegyházi út volt. Ezen az útszakaszon a vendéglátóhelyek száma a központtól távolodva fokozatosan csökkent.

A már bemutatott Kaszanitzky vendéglő a Kossuth téren, de a Szentháromság térrel határosan állt. Testvére, *Gyula kocsmája* az utóbbi téren a vendéglőtől 50-100 méterre volt. Ez főként italmérő helyként működött, egy rövid időszakban lehetett ételt is kapni. K. Gy. főként italkereskedéssel, tárolással, gyártással foglalkozott, vendéglőre elsősorban az ipartestületből átlátogatókból és gazdákból tevődött össze.

A főutca és az Úri utca sarkán (baloldalán), valójában a Szentháromság tér túlsó felén (megközelítőleg K. Gy. kocsmájával szemben) állt az a vendéglő, amelyet korábban K. I., majd *Zentai Boldizsár Bódi bácsi* működtetett. A harmincas években itt este zenekar játszott, vacsorázni és biliárdozni lehetett. Családostól szórakozni akaró középparasztok vendéglőreinek meghatározó rétegét jelentették. Az Úri utca túlsó oldalán, ugyanazon a helyen először a *Polgári Kör*, utána a *Keresztény Kaszinó* majd a *Tiszti Kaszinó* várta neve által jelzett közönségét. Ezekben csak italmérés volt és kártyázni lehetett. A város központjában tehát 100-150 méteres sugarú körben 5-6, különböző fogyasztási, szórakozási igényt kiszolgáló vendéglátóhely tudott folyamatosan működni.

Továbbhaladva a főutca és Csemegi utca sarkán állt a *Magyar Király*. Ez kétszintes, városképi jelentőségű épület, melynek földszintjén kocsmák és üzletek működtek. Az emeleten vendégszobák jelentették a szállodát. A szintén itt található színházteremben tartották a bálakat is. A Magyar Király mindenkorai bérlőitől a rendezvény szervezői az ún. középosztály, a Zsidó Nőegylet, a kereskedők és lakodalom számára tehát egy-egy alkalomra tovább bérelték. A báli „szünórakor” vacsorához a bálterembe tolták be az asztalokat. Itt tudtak teríteni a vendégeknek. A középosztály női ifjai is itt rendeztek bált „kőbor legények bálja” néven. Ide hívták vissza az őket házi társas összejövetelekre korábban meghívó családokat. Zenekart fogadtak, meghívót készítettek. Zártkörű polgári rendezvénynek számított. A középosztály már felsorolt tagjai, rétegei mellett a tisztikart is meghívták, „hogy legyen frissítés a nőknek” (Kaszanitzky Zoltán). Egy-egy rendezvény a vendéglő forgalmát is fellendítette, amelynek állandó közönsége nem volt. Emiatt gyakran változott a bérlő személye.

A táncot tanuló, báli szórakozásra, udvarlásra készülő ifjúság apái nemzedékéhez hasonlóan elkülönült. A parasztgazdák és iparosok gyermekei a Magyar Királyba, a „kubisok”, munkások fiai, lányai a Kaszanitzky-féle nagyterembe jártak tánciskolába. A középosztály tánciskolája a kaszinóban volt. Ugyanott rendezték a tánciskolát záró bálakat is. Az első és a második világháború után az Erzsébetben is tartottak tánciskolát. Ha a bérlési díj és az ifjúság fogyasztása nem is lehetett jelentős, később a bálózók felnőtt vendégként visszatérésére számíhattak.

A következő sarkon két utcára szólóan állt (és áll ma is) a szintén kétszintes, téglával kirakott épület az *Erzsébet szálloda* és szórakozóhely. Itt cigányzenészek játszottak,

kártyázni lehetett, női kiszolgáló személyzet volt. E hely bérlői is sűrűn változtak. A szálloda nem volt kifizetődő, kevés szállóvendéggel számolhattak. A szórakozó italozó vendégek sem jelentettek egységes, állandó fogyasztói kört.

A főutcán továbbmenve a bal oldalon, Hopp pék mellett állt a *Mencser kocsmá*. Ez, ahogy Fekete László fogalmazott, a duhajkodók kocsmája volt. Az ide járókat tehát nem társadalmi hovatartozásuk, hanem viselkedésük alapján lehetett megkülönböztetni. A Kossuth utca túlsó oldalán a Fövényi és a Pacsirta utca között állt *Vadász Sándor vendéglője*. Közismert helynek számított, parasztemberek szívesen jártak ide. A tanyai fiatalok nagyobb számban vasárnap, ünnepnap látogatták. Hétköznap nyáron Vadász Sándor magyaros ruhában kiállt hegedülni a vendéglő elé, így csalogatta a vendégeket (Hajdú József). Jó kiszolgálás volt. Pacalt, pörköltet, gulyáslevest lehetett kapni. „Saját konyhájuk volt. Nem vágták nagyon a vendéget” (Fekete László). Vadászék zsidók voltak, miután elvitték őket, Meggyesi Jánosék vették át a vendéglőt.

A Vadász vendéglőről beszélgetve kaptam adalékot a nők ital fogyasztásához. Lantos Sándorné mondta el, hogy lánykorában a tanyáról hordta a tejhasznat zsidó családokhoz, így Vadászékhoz is. Édesanyja ilyenkor küldött vele egy kis üveget, hogy a nehezen beszerezhető gyógyszerül szolgáló unicumot kérjen bele Vadászékknál. Ez az adat jelzi, hogy ezt az italt a két világháború között a tanyavilágban is ismerték, fogyasztása előfordult.

A városból kifelé haladva kisebb kocsmák következtek. Ilyenek voltak a Sugár utca és az Új utca közötti kis „házi vendéglő”, a Szép utcának által, rövid ideig működő, kétes hírű *Papp kocsmá*.

A főutca folytatását jelentő Széchenyi vagy félegyházi úton két nagyobb vendéglátóhelyet tartottak számon. A *Rácz kocsmá* éjjel-nappal működött, „szerelemlányok” álltak a vendégek, kupeczek, gyümölcs-, baromfikereskedők szolgálatára. A város szélén, a vámházzal szemben állt az *Aranypatkó csárda*. Itt, ahogy mondták „Mariska néni ült a kasszában”. A tanyavilágból érkezők egy pálinkát, a visszatérők egy fröccsöt ittak meg. Tehát a „parasztemberek kocsmája” volt (Csépai Jánosné). A piacra, majd onnan haza igyekvők, rövid időre betérő, keveset fogyasztó vendégek mellett mulató nagygazdák is bejöttek, napokig maradtak az Aranypatkóban. Az alkalmankénti főzés ilyen eseményekhez kapcsolódhatott. Fekete László a hosszúra nyúlt szórakozás számlájának kiegyenlítését idézi: „Két-három napig is mulattak. Nem volt pénz, hazahozattak egy hízőt, avval fizették ki a kocsmárost.”

A piactértől a szentesi úton a város határáig tartó 700-800 méteren viszonylag sok kocsmá találta meg vendéggörét, fogyasztóját. Ebbe (ti. hogy kis területen több kocsmá megélt) besegített a piac, a téli gazdasági iskola és egy bolt is. Mindegyik a maga látogatóját, diákját és vevőjét, illetve az utóbbi esetben a boltban vásárló feleségek házastársát „továbbadta” a kocsmáknak.

Ausländer Jenő (már többször említett) kocsmája a Szívák tér 18. szám alatt állt. Itt mértek a városban először sört, ezt adatközlőim egybehangozón így tartják számon. Vagonban hozták az alapanyagot, melyből helyben főzték a barna sört. Ide iparosok és piacrajárók jöttek be. Az iparosok mint első sörfogyasztók megjelenése összefüggött vidéki tanulásukkal, vándorlásukkal, az újra nyitottságukkal. A harmincas évek végén, a negyvenes évek elején a fiatalok a belső kerthelyiségben söröztek. Itt zenekar is játszott, de táncolni és ételt fogyasztani nem lehetett.

Itt említem meg a *Gyöngyvirág* nevű hírhedt kocsmát, amely sem nem a főutcán, sem nem a városból közvetlenül kivezető út mentén, hanem a pálinkafőzővel szemben a Kereszt utcában állt. Feltehetően hátrányos földrajzi helyzetét ellensúlyozandó vált hírhedtté, vagyis tett engedményeket vendégeinek. Auszlandertől egy kis átjárón lehetett megközelíteni.

A Szivák tértől Szentes felé haladva a *gazdasági egyesület italmérő helye* következik, ahová a gazdák jártak. A szentesi úton a *Szőgi kocsmába* a gazdalegények jártak át a téli gazdasági iskolából. A Szentesi út és a Dohány sor sarkán álló *Hattyú kocsmába* a szentesi fuvarosok, a kilencese és a patikai határrész gazdája ülték le. Az asszonyok közben a kocma melletti Bartucz boltban vásároltak be.

A Szentesi útról leágazó, Felgyőre vezető úton (a mai kenyérgyár helyén) állt „János bácsi”, *Papp János csárdája*, mely a határrész gazdáit, a felgyői uradalomba tartókat szolgálta ki. Szentes fele a város szélén, a vasúti átjáró közelében *Kádár Laci bácsi kocsmájába* térhetett be az erre járó.

A Szőlőhegyi út elején az utca elágazott északra, a tiszai „fahídon” erre vezetett az út a Nagyrétre, Csépara és a tiszazugi falukba. A hídra vezető úton állt a *Gőzshajó, Báró*, későbbi nevén *Rácz kocma*. (Brindzáként államosították.) Ide elsősorban a Nagyrétre tartók, illetve onnan érkezők, cigányok, kupecok jártak.

A *Lantos kocma*, „Lantos Tóni bácsi” kocsmája a Szőlőhegyi út és a Sugár utca sarkán állt. Helyzeténél fogva vendégként a környékben lakókra, a szőlőbe és a Nagyrétre indulókra, illetve onnan hazatérőkre számíthatott. De mindkét irányból több italmérő hely között oszlott meg a vendégek. „Jó kiszolgálás, jó bor volt. A pálinka is házifőzésű volt.” (Fekete László). Saját termésű bort árultak. Rendszeres étkeztetés nem volt, időnként pacalt főztek. A betérők egy-egy fröccsöt, féldeci pálinkát ittak. A hosszabb időt töltők pár pohár fröccs mellett dominóztak, kártyáztak. A kocsmát jelentő négy és félszer öt méteres helyiségben a berendezést négy asztal, a falnál padok, a másik oldalon székek, kályha, a kimérő helyet pult és polc jelentette. Az udvaron nyáron a szőlőlugasban két asztalhoz ülhetek le a vendégek.¹⁷

A betlehemezés volt, lehetett egy(ik) olyan alkalom, amikor a gyerekek - egyik részük a játék szereplőiként, másik része nézőként - bemehettek a kocsmába. A Lantos kocsmába beengedték a betlehemező gyerekeket és behívták a lányunokát is, hogy megnézhesse őket. „Subába félöltözött fiúk hozták a kis betlehemet, énekeltek, ugráltak, pénzét kaptak érte.” (Somogyiné Deák M. Klára).

A Szőlőhegyi úton kifelé haladva az Attila utca sarkán a kubikosok és a fuvarosok a *Felföldi kocsmánál* álltak meg. A tanyai kocsma, csárdák közül legismertebb, leglátogatottabb a Bokrosra a csurgói csárda vagy más néven a *Maloschik kocma* volt. Mellette bolt is működött. A gazdák tavasztól őszig állataik egy részét, növendékmarhát, csikót a bokrosi pusztán pásztorokkal legeltették. Ki-kijártak az állatokat megnézni, kaszálni, gyűjteni. A csárdába is benéztek, leültek inni, beszélgetni.

Összefoglalva: megvizsgáltam egy alföldi mezőváros, Csongrád társadalmának, főként a paraszt és iparos rétegek fogyasztói kultúráját az év alkalmi, az italok és az ételek fajtái, a vendéglátóhelyek jellege, földrajzi elhelyezkedése függvényében. Érdekes lenne az Alföld és a többi tájegység azonos és más településtípusaiban is elvégezni hasonló vizsgálatot. Ezek összevetése mondhatna a vendéglátás, és az otthoni társas összejövetelek fogyasztói kultúrájáról érdemlegeset, vagyis hogy a

¹⁷ Lantos Antalné született Fodor Viktória hagyatéka ügyében 1941-ben készült Hagyaték-átadó-végzés részlete, amely az unokával egyeztetve a valamikori kocma berendezését és bútorait jelentette: 5 drb asztal 12 P 50., 15 drb szék 5 P, 3 drb pad 7 P 50, egy drb kimérő asztal 5 P, 1 drb állvány 4 P, 1 drb kályha 7 P 50. Továbbiakban a borkészítés tárgyai: 1 drb borprés 20 P, 5 drb félfenekű hordó 15 P, 1 drb nagy kád 10 P, 2 drb kármentő 4 P, 2 drb csőbőr 4 P, 20 drb összesen 80 hl hordó (szűrő) 280 P., Ezután következnek a kiszolgáláshoz szükséges poharak és üvegek: 20 drb 2 dcl. pohár 6 P, 10 drb 3 dcl. pohár 6 P, 10 drb literes üveg 5 P, 5 drb félliteres üveg 1 P 50, 4 drb 5 literes üveg 3 P, 4 drb bogrács 3 P, 4 drb 30 literes üveg 10 P. Emellett az unoka, dr. Somogyiné Deák M. Klára szerint az alkalmankénti pacalfőzészor a felszolgálásnál fehér porcelántányérokat és fehér gránítálatkat használtak. Ehhez evőeszköznek is kellett lenni.

fogyasztás módja hol, mikor azonos, hasonló, illetve eltérő, és az milyen gazdasági-társadalmi, illetve földrajzi-termelési esetleg ízlésbeli okokra¹⁸ vezethető vissza.

Adatközlőim: Csépai Jánosné Atkari Anna sz. 1924., Fái László sz. 1921., Fekete Ferenc sz. 1923., Fekete László sz. 1920., Hajdú József sz. 1923., Kaszanitzky Gyula sz. 1927., dr. Kaszanitzky Zoltán sz. 1909-1995., Lantos Sándorné Pitrik Margit sz. 1920., Mencser Ida sz. 1916., Sági Ferenc sz. 1932., dr. Ormos (Ornyik) Lajos sz. 1908., dr. Somogyi Árpádné Deák Magdolna Klára sz. 1943., Szepesi István sz. 1918., Szepesi Istvánné Szántai Erzsébet sz. 1927. A tized beosztás közlését, a történeti rész elkészítéséhez átadott cédulákat ezúton köszönöm Dudás Lajosnak.

Dr. Szűcs Judit

Népfőiskola Zsombón

Ez a népfőiskola úgy indult, hogy folytatódott.

Zsombó és Szatymaz, két szomszédos falu Szeged hóna alatt. A kettő között, körülbelül félúton van a Zsombóhoz tartozó Wesselényi iskola. Tanyai iskola volt, csakúgy mint majdnem száz társa Csongrád megyében, de lényeges különbséggel. Szinte az összes többit elsodorta az iskolarendszer állítólagos modernizálása érdekében végrehajtott kivégzés, a környéken élő parasztemberek azonban fölnyújtották a kezüket: ők még tudnának kezdeni vele valamit. Kertbarátkör működött falai között – negyedszázada szerveződött –, de amikor már ki merték mondani a gazda szót, Gazdakör lett. Sípós Mihály, a népfőiskola „rektora” ma is így köszönti a hallgatókat: Kedves Gazdatársak!

Amikor ide is elért az iskolákat elsodró forgószél, elővette nagy szívét a megyei tanács, belenyúlt a zsebébe, és háromszázezer forintot adott, hogy az iskolapadok helyett fotelok és kis asztalok szolgálják az ide járókat, és gázzal fűtsenek. Akkor még hatalmas szó volt ez: gázfűtés, tanyára?

Miről volt szó minden télen Zsombón? Arról, mikor kell szántani, vetni, milyen műtrágya a legjobb, melyik fajta őszibarack a legpiacosabb. És hol a legjobb a piac? Lássuk, halljuk, miből élünk!

Vész hírre érkeztem a nyolcvanas évek legelején. Azt mondta valaki, két évenként is elég lenne már gazdakört tartani, mert a tudomány nem tud annyi újat mondani, amit ők be ne fogadtak volna már. Az Istenért, csak azt ne! A töltött káposzta ugyan akkor a legjobb, ha fölmelegítik, de két év múlva az is tönkremegy. Értettem ugyan: a növényvédő állomás szakemberei jártak ide minden télen, és valóban alig akadt olyan téma, amiről szó ne lett volna már.

Kerek kilenc évig ettem újságíróskodásom előtt a népművelés kenyerét, hetvenhét új módszert próbáltunk már ki, sorra szerveztünk egymásra épülő tanfolyamokat és ismeretterjesztő sorozatokat, és ez az igyekezetünk szépen behálózta a tanyavilágot is. Volt azonban egy pont, egy szegletkő, amelyen gellert kapott minden igyekezet. *Aki a húszcentis fűből legalább öt centire kiemelkedett, és fölolvadni jól tudott, „tanyára ez is jó” jelszóval már előadó lehetett.* Régi rigolyám volt: *ha a tanya egész főnnállása alatt mindenből a rövidebbet húzta, akkor tanyára a legjobbat szabad vinni!* Mondtam tehát profétai hevülettel, elérhető körből – hogy az utazási és szállásköltségek ne szóljanak bele – a *legkitalapáltabb fejű* embereket kellene ide hívni. Akadémikusokat, professzorokat, naghírű kutatókat.

¹⁸ *Viga Gyula* (Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen-Miskolc 1990. 100. old.) a bor árucseréjében veti fel az ízlésbeli tényezők szerepét. Ugyanez a tényező esetünkben az ital fajtáját, minőségét és a szórakozás módját jelenti.

– Tanyára?

– Tanyára!

– Meg is bukna azonnal. Azt már mi is tudjuk, a tudósok mind unalmasak. Ha űk jönnek, nem menne el senki.

– Meg kéne próbálni.

– De a tudósok se jönnének el! Megérzik rajtunk a tanyaszag.

– Ugyanaz a próba ebben is dönthet.

Ahogy lenni szokott, a hosszas győzködés oda vezetett, szervezzem meg én a próbát. De csak egyet. Ha befut, folytatjuk, ha bukik, bukik. Ezer más dolgom lett volna, de akkor fussak el, amikor saját elméletemet kellene bizonyítanom?

Szépemlékű Barabás Zoltánhoz mentem először. Halála után kimondhatom, talán az ország legjobb búzanesemítője volt, áldott más tulajdonságokkal tetejéve. Ő is azt mondta, nem jön.

– Mit tudnék én mondani? Búzanesemítő vagyok, űk meg őszibarackot termelnek.

– Menjünk el mégis! Ha látnak egy embert, aki úgy nyúl bele a búzába, hogy másik búza lesz belőle, hátha meghallgatnák.

Sokszor mentem a nyakára, mire igent mondott.

A prófétai hevületnek azonban másik ága is volt. Mit tud a tudós ember a tanyákról? Mire fölér Pestre, akár ezer mellett is elmegy, de belülről talán egyet se látott. Könyvből igyekszik megismerni? A legfrissebb is legalább húsz-harminc éves késésben van. Ha már liften hozzuk ide a tudományt, csináljunk a liftből páternosztert. Visszaútban is szolgáljon. Ha este hatkor kezdődik az előadás, menjünk be háromkor az egyik tanyába – a buszmenetrend szabta ki az időt –, és beszélgessünk kezdésig. Ne hazulról hozott mondanivalóval álljon elő a kedves vendég, mert vagy nagyon alant röpül, vagy elszáll fölöttük.

Mentünk tehát busszal, és háromkor már ott voltunk Síposéknál.

Aggódva figyeltem kézfogások közben, tud-e szót érteni egymással a tanyai meg a tudós. Mintha mindig ismerték volna egymást, úgy beszéltek, mire beértünk a házba. Keresztkérdéssel állt elő az asszony: mennyi a szelén a búzában? Zoltán akár el is szégyellhette volna magát, mert mindent tudott ugyan a búzáról, a szeléntartalmát azonban csak papirosról ismerte. Inkább örült neki mégis. Ha itt, tanyán szorítják sarokba saját tudományában, akkor ide érdemes eljönnie! Kérdésre kérdés: minek kell az aguknak? Csirkét neveltek, és a szelén fontos tényező a takarmányozásban.

Este hatkor elkezdődött az előadás, és a kilenc óra előtt két perccel visszainduló utolsó buszhoz úgy kellett kilopnom az érdeklődők gyűrűjéből.

Szabad János volt a következő, a Szegedi Biológiai Központ fiatal kutatója. Mustaróvara a muslinca, azt bizonygatta, ha a nyüveit rákkeltő anyaggal eteti – falánk jószágok, mindent megesznek –, a kikelő legyecské szárnyának mozaikjából göndör szőrök nőnek ki. Ha nem rákkeltő, akkor minden szőr egyenes. A leggyorsabb módszer a veszedelmek kimutatására. Mikroszkópon be is mutatta. De csak tíz körül vehette elő a mikroszkópot, addig beszélnie kellett arról, rákkeltő anyagok mekkora özönével lát el bennünket a modern vegyipar. (A busz már nem jelentett kötöttséget, kocsival jöttünk.)

És a páternosztter másik ága? Nagy fölfedezést tett János. Azt az almát, amit ő tizenöt forintért vett meg a boltban, innen háromötvenért viszi el a kereskedelem. Nem a paraszt bűne tehát, hogy a városi ember mindent drágán kap! (Hol vannak már ezek az árak is!) Azt is mondta, kukacos almát vesz mindig a piacon, mert ha a kukac megél benne, akkor nincsen méreg.

– Ilyen ember kellene nekünk, de sok!

A kocka el volt vetve, és mindjárt hatosra fordult. Tizenötödik éve minden télen, minden héten népfőiskola van Zsombón.

Kilenc éve múlt, hogy kisbusszal elmentünk Bogyiszlóra. Azt hallottuk, ott működik a legjobb népfőiskola. Hátha azok vagyunk már mi is, csak nem tudunk róla. Nagyszerű dolgokról hallottunk, fővárosi előadók jártak oda, a hallgatók pedig batyuval érkeztek. Pogácsát, süteményt és üvegeket hoztak, előadás, beszélgetés közben szíves szóval kínálgatták egymást. Mi csak annyiban követtük, hogy attól kezdve nevezük magunkat is népfőiskolának. Kétszer-háromszor ugyan hívtunk fővárosi előadót is, de nem ők képviselték a csúcsot, a pogácsászás pedig körülményeink között elképzelhetetlen lett volna.

Ami hiányérzetünk támadt, az is Bogyiszlón jutott azonban eszünkbe. Jönnek sorozatba a nagyhírű előadók, és sorozatban nem tudják, ki volt előttük, és ki lesz utánuk. Póriasan szólva: nem tudják, kivel muzsikálnak egy bandában. Saját szakterületük embereit ugyan jól ismerik, de más tudományok művelőit legföljebb hírből. Kilenc évvel ezelőtt hívták meg az előadókat először évfárra. Tételről tételre visszaidézik az előadásokat, és megkínálják őket bográcsos pörkölttel, jó borral, rétesel. A bogyiszlói batyuzás egyetlen napra zsugorodik tehát, de haszna fölmérhetetlen. Akik azelőtt attól félték, hogy a tudós ember megérzi rajtuk a tanyaszagot, pörkölt mellett azt is látja, jólesik neki. Éjfélékig elkvaterkázna egymással, és mind azt mondja, együtt lenni jó.

Az első évfárron mondta talán Németh Bandi: rangot jelent Zsombóra jönni. Mindenki Bandiként ismeri dr. Németh Andrást, kiváló urológust, aki először szerkesztett hazánkban művészt, és az első veseátültetést is ő végezte. Hogy rangot jelent neki Angliában vagy Amerikában tudományos előadást tartani, azt értették volna, de Zsombóra eljönni? Kegyes túlzás. Talán a ZSTA rövidítés is tőle származik: Zsombói Tudományos Akadémia. Ez már bor mellett.

A klasszikus népfőiskola azonban nem ilyen volt. Ott az ismeretek hivatalos továbbadása mellett legalább akkora szerepe volt az együttlakásból eredő összereszelődésnek is. Gondoltam, mivel ezt Zsombón meg nem tehetjük, legalább egy héti, netán kettőig, mindennap kellene találkozoznunk. Erre is azt mondták, nem lehet. Inkább vállalják, hogy egész évben hetenként kétszer jöjjünk össze. Ilyen is volt. Mindig megkérdeztem kezdéskor: bírják még? Mindig nevettek: bírjuk.

Híre ment itt-ott, mi történik Zsombón, máshol is akartak hasonlót szervezni. Ha van Sípos Miskához fogható „rektorotok”, akkor vágjatok bele, különben nem megy, mondtam mindig. Zseniális szervezőképessége naponta megmutatkozik.

Hasonlóról tudunk, ilyenről nem.

Előfordult az is, hogy egy-egy előadónkat máshová is meghívták. Ott is volt érdeklődő közönség, ott is voltak kérdések, de azok inkább politikai gyűlések előre fölkkért hozzászólásaira hasonlítottak. Zsombón minden előadó azt érzi, valóban kíváncsi, aki kérdez. Van úgy, hogy az első két mondat után már kérdeznek.

Ha most elkezdéném sorolni, milyen előadások történtek a tizenöt év háromezáz-húsz alkalmával, akkor a folyóirat külön számára lenne szükség. Agysebészet például. Bodosi professzor legalább tízszer volt már vendégünk, és volt úgy, hogy fél 11-kor fejeződött be a beszélgetés. Vagy: relativitás-elmélet. Tanyán! Csákány Béla találásában. A legkiválóbb orvosprofesszorok testünk legrejtettebb titkaiba avatnak be bennünket, de jönnek az irodalom, a társadalomtudományok és reáliák legjobbjai is, az elérhető körből.

Egyszer se volt viszont se talpmasszázs, se ufójárás.

Ellenvetést is tudnék mondani: mindenhol nem lehetne ezt megcsinálni. Valóban nem, de ha csak minden második megszűnt tanyai iskolában folyna hasonló a folyó bor, a sör és a pálinka helyett – mert sok iskolából lett kocsmá, hogy alkoholelles korábbi múltját végleg felejtse –, már többre jutnánk.

De nem futószalagon! Egy-egy jó „rektor” kellene csak mindenahová.

Horváth Dezső

A transzylvanizmus, mint politikai koncepció¹

Kós Károly egyetlen gondolatban fogalmazta meg e koncepció lényegét: hogy tí. „az erdélyi kérdést erdélyiekkel, hagyományos erdélyi módon”, azaz autonómiával lehet és kell megoldani.

Lehet, hogy Rómából, Párizsból, Washingtonból, vagy Moszkvából elhanyagolható kérdés, hogy a 103 ezer km² területű, 1920-ban öt és félmillió, napjainkban hét és félmillió lakosú Erdély (70-71%-a román, 22%-a magyar, 4%-a német), ez a másnak alig ország, – nekünk magyaroknak tündérkert, románoknak híd Európa felé, s legalább tucat nemzet közös hazája –, Romániához, Magyarországhoz tartozik-e, vagy független állam. Nem úgy ezen régió népeinek!

Az erdélyi kérdés csapdája, hogy:

1) 1920-ig Erdélyben sohasem volt román állam;

2) az évszázadok során román többség alakult ki: 1300 körül 1000 erdélyi helységből 6-ban jegyeztek fel román nevet; Mátyás király korában Erdély fél millió lakosa közül százezer volt román; a demográfiai robbanás – román szempontból – a XVII. század végén következett be, amikor 25 év alatt 650 %-kal nőtt meg a számuk.

Sokakat foglalkoztatott: helyes volt-e egyáltalán 1848-ban az Unió helyreállítása Magyarországgal? És ezt nemcsak románok tették fel, hanem magyarok is, főleg az országrész szülőttei. Az *unió-pártiak* érve: Erdély mindig a magyar korona része volt; ezzel szembe az *autonomisták* a külön út, az erdélyi történelem, kultúra, az erdélyi ember és lélek másságát hangsúlyozták. Ezen koncepcióhoz kapcsolódva: rövid történeti áttekintést adunk arról: 1) hogyan változott Erdély statusa; 2) mi a megyei, székely és román önkormányzat; 3) ismertettünk néhány Erdély autonómiájára vonatkozó tervezetet.

Magyarország és Erdély viszonya

1. *A vajdák korában*, ahogyan Mester Miklós 1936-ban megjelent nagysikerű monográfiájában írta – Iuliu Maniu, *akkor*, Romániában Maniu Gyula aláírással, magyarul köszönte meg a tiszteletpéldányt –, Erdély önkormányzata „tipikus középkori jellegű autonómia volt.” Az erdélyi vajda kormányozta, de hatásköre csak a hét királyi vármegyére korlátozódott. A székely és szász törvényhatósági területekre csak katonailag terjedt ki, ha az ország védelme megkívánta.

2. *A fejedelemség korában*, Magyarország három részre szakadása után, a magyar királyi hatalom Erdélybe tette át székhelyét – *Erdély a magyar államiség, a nemzeti egység képviselője lett.* A fejedelmet az országgyűlés választotta, saját diplomáciája és hadserege volt, a törvényeket magyar és latin nyelven hozták. Csak azért nem mondhatjuk, hogy független volt, mert évi 10-40 ezer aranyforint adót kellett a Portának fizetnie.

3. 1691-ben kiadott *Diploma Leopoldium* szerint Erdély *autonóm* állam volt, *de nem szuverén.* A fejedelmi jogkört a Habsburgok, mint magyar királyok gyakorolták. Saját országgyűlése volt, ennek javaslatára nevezte ki a király a kormány élére a gubernátort. Az erdélyi kancellária azonban Bécsben volt. Belső igazgatásában önállósága fokozatosan kopott: jogköréből kivették a függetlenséget jelentő külügyet, had-

¹ Elhangzott 1995. december 5-én, a 75 esztendeje kisebbségbe került magyarság sorskérdéseiről a Honismereti Szövetség által szervezett tanácskozáson. (Szerk.)

ügyet és pénzügyet. A kormányzó helyét a megszálló német generális foglalta el; az országgyűlés is háttérbe szorult.

4. Az *unionista mozgalom* 1790-től követhető jól nyomon, II. Rákóczi Ferencet már foglalkoztatta Magyarország és az önálló Erdély konföderációja. Az 1834/35-ös erdélyi diétán, majd az 1837/38-as országgyűlésen az erdélyiek azért foglaltak állást az Unió mellett, hogy így az országrész bekapcsolódjon a polgári fejlődésbe, és az erdélyi román többség Magyarországon kisebbség legyen.

5. 1848-ban az *Unióval* megszűnt Erdély különállósága. Ismertek a tragikus események, amelyek a két nép között ezután történtek. Az 1849-es júliusi Kossuth-Bálcescu-féle nemzetiségi kiegyezési tervezet megkésett volt, de kiindulási alap lehetett volna. Az emigrációban mindketten tovább dolgoztak konföderációs tervezeiken, s még álláspontjuk is közeledett. Kossuth Magyarország és Erdély kapcsolatában elment a perszónálunióig.

6. A szabadságharc leverése után Erdélyt ismét közvetlenül Bécsből igazgatták, 1860-ban, az osztrák abszolutizmus mérséklésére az *Októberi Diploma* visszaadta Erdély „autonómiáját”. 1862-ben jelent meg a Kossuthnak tulajdonított *Dunai konföderációs tervezet*. Az 1863/64-es szebeni országgyűlésen az erdélyi románok Erdély autonómiáját követelték, azonban *ekkor és később is részükről az autonómia mindig az (Magyarország és Erdély) Unióval szemben merült fel!*

7. Az erdélyi Román Nemzeti Párt 1905-ös szebeni határozatában az *erdélyi autonómia* helyére a nyelvhatárok szerint kiigazítandó *közigazgatási önkormányzat*, a román nép államalkotó mivoltának elismerése került. További, 1910-1914 között megfogalmazott követeléseik: román vidékeken román nyelvű közigazgatás és bírászkodás, egyházak autonómiája, 3 új püspökség, román hivatalnokok, főispánok, államtitkárok kinevezése, a képviselői mandátumoknak a nemzetiségi arányszám szerinti elosztása, 50 román választói kerület, 3 állami gimnázium.

8. 1918. december 1-én Gyulafehérváron megjelent 1228 erdélyi román Nemzetgyűlés keretében még a béketárgyalások előtt kimondta Erdély egyesülését Romániával. Ők is Wilson önrendelkezési elvére hivatkoztak, akárcsak a kolozsvári ellenemzetgyűlésen megjelent 50 000, főleg magyar és néhány román és szász, akik december 22-én a Magyarországhoz tartozása mellett voksoltak.

9. Erdély az 1920 június 4-i trianoni békeszerződés óta – a második bécsi döntést (1940. augusztus 30) követő négy évtől eltekintve – Romániához tartozik.

Az erdélyi megyei, székely és szász önkormányzat

Az Erdély belső életét a XIII. századtól a *központi hatalom helyett* elsősorban a *társadalmi autonómiák* működése jellemezte, és ez a jövő szempontjából igen fontos tényező. Ezek az önkormányzati egységek a következők voltak: 1. a magyar nemesi vármegyék (szabad királyi városok); 2. székely székek; 3. szász székek. (A középkori román kenézség intézménye fokozatosan módosult, illetve tűnt el.) Mindhárom önkormányzati szervezet *törvényhozói, végrehajtói, közigazgatási joggal, vallási, kulturális téren, katonai kérdésekben* autonómiával rendelkezett. Mindhárom közösség tagjainak *kollektív jogai és kötelezettségei voltak, saját nemzetgyűlésük* működött és tisztségviselőik, felépítésük is hasonlóképpen alakult.

1. A *vármegyei önkormányzat* a XIII-XIV. században jött létre. Hatáskörébe tartozott a helyhatósági törvények meghozatala és végrehajtása, az igazságszolgáltatás, a tized szedése. A fejedelemség korában tovább fejlődött a magyar nemesi vármegyék önkormányzata: a közigazgatásban (állami és közrendészet, utak, építkezések, közérkölc, a harmincadszedő helyek felügyelete), a pénzügyi adminisztráció (adóbehajtás, pénzforgalom, állami monopóliumok ellenőrzése), a hadügy (nemesség és telekkato-

naság hadbaállítása) terén. 1691-1848 között még érvényben voltak a helyhatósági törvények. Az osztrák önkényuralom 1849-ben eltörölte, majd az októberi diploma visszaadta a belső autonómiát. 1867-ben a kiegyezéssel, a vármegye rendszer bevezetése a helyi önkormányzat rovására történt.

2. A székeli rendszer (Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó-, Kászoni-, Sepsiszigeti-, Kézdi-, Orbai-, és Aranyosszék) a XIV. században alakult ki. A közigazgatási szabályokat a statútumok és községi szabályrendeletek rögzítették. Megalkotásukban a közösség valamennyi tagja résztvett, törvényhozásukat a legmesszebbmenően tiszteletben tartották. Az első székely jogrendszer 1555-ben 88 szakaszban foglalta össze a perekkel, birtok-, büntető-, magán-, kereskedelmi joggal, hadügyi és közigazgatási kérdésekkel kapcsolatos törvényeket. Évi *nemzetgyűléseit* az udvarhelyi kapitány hívta egybe. A székely autonómia Bethlen Gábor korában – többek között a jobbágyság megjelenésével – indult felbomlásnak. Mária Terézia új adótörvénye, a határőrség megszervezése mind a székelység sérelmére történt. A kiegyezés után a székelység *intézményrendszere* kiépítésével, megerősítésével védekezett a központosítási törekvésekkel szemben. Ezek jelentős részét egészen 1947-ig fenn tudta tartani.

3. A *szász universitas* önkormányzati rendszerének letéteményesei 1359-től a választott tisztségviselők voltak. Vámmenteséget élveztek. Az autonómia a városaikra és az egyházra is vonatkozott. 1609 után jelképesen, 2000 porta után fizettek adót. 1651 után a fejedelemség javára jogi függetlenségük némi csorbát szenvedett. Például megengedték, hogy a szász városokban mások is vásároljanak házat. Ennek ellenére 1848-ig a helyhatósági törvényeket a szász nemzet minden egyes tagjára érvényesíteni tudták.

Az autonómia eszméje Erdélyben a XIV-XIX. században búvópatakként állandóan jelen volt. Ekkorra datálódik a *transylvánizmus*, az erdélyiség születése. Hívei abból indultak ki, hogy Erdély földrajzilag, történelmileg, kulturálisan különálló egység volt, s ezt a jövőben is őrizni kell. A dualizmus korszakában a magyar, a székely, a román, a szász és a német – legalábbis e népek többsége – egyaránt ezt vallotta. 1920 után az erdélyi német nemzet számára az 1930-as évekig *kisebbségi ideológia* és *irodalmi irányzat volt, a transylvánizmus*, a románság számára azonban legfeljebb az utóbbi, ugyanis nagyobb volt bennük a többi románnal való összetartás tudata, mint a transzilván gondolat.

1918. december 1-én az erdélyi románok képviselőinek határozata kimondta Magyarország 26 megyéjének csatlakozását Romániához, majd 11-én a román király Bukarestben szentesítette mindezt. Felemás döntés volt, például a gyulafehérvári határozat teljes nemzeti szabadságot ígért Erdély népeinek, s a terület önkormányzatát helyezte kilátásba az alkotmányozó nemzetgyűlésig, de az kimaradt belőle, hogy Erdély önkormányzata ügyében a végleges döntés a magyarok és németek részvételével hozzák meg.

Kelet-Magyarország, azaz Erdély és a Partium kormányzásával Maniuval az élen a 12 erdélyi román politikusból álló Kormányzótanácsot bízták meg. Bukarest azonban kivonva a külügyet, hadügyet, pénzügyet, a posta, vám, vasút ügyét, azonnal korlátozta a jogkörét.

Valóságos kettős hatalom alakult ki. Az ütöképes székely hadosztályt szélnek eresztette Magyarország kommunista kormánya, és az óromániai román hadsereg igazi megszállóként viselkedett Erdélyben. Bevezette az ostromállapotot, cenzúrát, gyülekezési tilalmat, katonai rekvirálást, internálást, sőt: a botütést, a derest.

A Kormányzótanács 1919. január 23-i 1. számú dekrétuma kimondotta ugyan, hogy a hivatalos nyelv a román, de biztosította a többi nyelv szabad használatát az élet minden területén, így a helységneveken is. Igaz, csak addig, amíg elkészül a román helységnévtár. Azt is ígérte: nem nyúlnak hozzá a magyar intézményekhez. Ez az első

néhány hónapban így is volt, azután még abban az évben kártérítés nélkül elfoglalták a kolozsvári egyetemet, 50 épületével együtt. Szeptember 30-a után kiparancsolták a magyar színházat is az épületéből, amely a nyári színpadra volt kénytelen átköltözni.

A Kormányzótanács azt az álláspontot képviselte: az egyházi iskolák legyenek az anyanyelvű oktatás szinterei, de a tanács felosztása után azonnal hozzákezdtek az egyházi iskolák államosításához. A megszállás első hónapjaiban – 1919. március 24-én – megszületett a 12. pontos *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei* című, eredetileg Maniunak szánt memorandum. Ennek legfontosabb mondandói:

[...] Erdély három nemzetének: a magyar, a román és a szász nemzetnek közös nagy érdeke: a közrend, személy- és vagyónbiztonság, a vallás- és lelkiismereti szabadság, a nyugodt kulturális és gazdasági fejlődés, a valódi szabadság és demokrácia védelme s Erdély vérről szentelt földjének jövő boldogsága érdekébe szoros, fölbonthatatlan unió és szövetség.

[...] Külpolitikai kérdésnek tekintik, hogy mely területek tartozzanak Erdélyországhoz.

[...] A három nemzet 24 tagból álló kormányzótanácsot alkot, mely 10 román, 10 magyar és 4 szász tagból áll.

[...] A kormányzótanács tagjai töltik be részben miniszteri, részben államtitkári minőségben a szervezendő 12 tárcát, melyből 5 a román, 5 a magyar és 2 a szász nemzetnek jut.

[...] Mindazon szentesített törvények és egyéb jogszabályok, melyek Erdély területén 1918. október 31-én érvényben voltak, továbbra is teljes változatlansággal érvényben maradnak, azzal az egyetlen eltéréssel, hogy mindazok a jogok, funkciók és hatáskörök, melyek a tételes törvények értelmében eddig a királyt és a magyar kormányt illették meg, a törvényhozás további intézkedéséig a kormányzótanácsra szállanak át.

[...] A kormányzótanács megalakulásától számított 15 napon belül egybehívja az erdélyi országgyűlést akként, hogy az legkésőbb három hónapon belül összeüljön. Az országgyűlésre a választott képviselőkön kívül ülési és szavazati joggal meghívhatnak az erdélyi egyházak püspökei és egyházmegyéenként egy-egy világi főemberük.

[...] A kormányzótanács a következő törvényjavaslatokat terjeszti az országgyűlés elé: a) Erdély törvényhozó szerveinek organizációjáról és Erdély címerének, színeinek, valamint a három nemzet jelvényeinek használatáról; b) az általános választójogról; c) az agrárreformról; d) a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló 1868. évi törvény megváltoztatásáról, mely az unióban szövetkezett három nemzet jogainak és méltóságának megfelel; e) a vármegyéknek a nyelvhatárokkal lehető összhangban való kikerekítéséről, ezzel kapcsolatban a közigazgatási és igazságszolgáltatási területek és választókerületek szoros összefüggésbe hozataláról.

[...] Erdélyi állampolgárok, azok, akik a) 1918. október 31-e előtt Erdély területén születtek, vagy itt közhivatalt viseltek; b) akiket a törvényhozás honfíúsít; c) az a) és b) alattiak törvényes leszármazói; Erdély területén csak az erdélyi állampolgárok viselhetnek közhivatalt, gyakorolhatnak politikai jogokat, bírhatnak ingatlant, lehetnek törvény által alkotott testületek és társadalmi egyesületek tagjai, valamint nyilvános számadásra kötelezett vállalatok igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjai s tisztviselői.

Jászi Oszkár 1918-ban jól látta: az Osztrák-Magyar Monarchia területén nem lehet homogén nemzeti államokat kialakítani. Ezért a Monarchiát, de csakis a Monarchiát kell föderalizálni. Erdély Magyarország része lenne, ahol az egyes nemzetiségek kantonális autonómiával rendelkeznének. 1944-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre *Magyarország föderatív* átszervezéséről készített politikai iratot: Szlovákia társországgént egyesülhetne Magyarországgal, Délvidék, Kárpátalja és Erdély autonóm területként. Az erdélyi országgyűlésen paritási alapon vennének részt a 2 román, az 1 magyar-székely és az 1 szász kanton képviselői. Bajcsy-Zsilinszky a német és a szovjet veszélyt egy közép-európai laza államszövetséggel szerette volna elhárítani.

Az erdélyi autonómia és a föderáció (konföderáció) összekapcsolása másoknál is fellelhető. Az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez, Wilsonhoz közelálló Chaerles Seymour 1918-as tervezetében Erdély önálló államként csatlakozott volna a Magyarországból, Ausztriából, a Szerb-Horvát-Szlovéniából, Erdélyből, Csehországból, Oroszországból, és Lengyelország-Ruthéniából összetevődő szövetséghez. Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István *Kiáltó Szó* című politikai röpirata három évvel később egy közeli és egy távoli programot tartalmazott: 1. A Gyulafehérvári Határozatok és a nemzetközi kisebbségi szerződés érvényesítése Romániában (mindkettő biztosította a magyar nyelvhasználatot a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban, a kulturális és egyházi autonómiát és a számarányuknak megfelelő részvételt a kormányban); 2. az Európai Egyesült Államok keretei között *Erdély* föderalizálása.

Ennek a még reményekre jogosító átmeneti állapotnak vetett véget 1920. június 4-én a trianoni békeszerződés. Ezzel Erdélyben az állampolgárságot cserélt, de nem szülőföldet.

Először nyilvánosan 1921. január 23-án Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád fogalmazta meg a *Kiáltó Szó* című röpiratukban, hogy: *Elég a passzivitásból! Kós Károly lírai szavai látéletet adtak, de gyógymódot is. „...Az imádkozás ideje letelt, és el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége, és a sírásnak is... dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk...Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára... Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája.”*

Zágoni István jogász és hírlapíró arra a kérdésre, hogy *Mit kíván az erdélyi magyar nemzet?* szintén azt felelte: nemzeti autonómiát magának és Erdély többi nemzetének. A magyar nemzeti élet irányítását a demokratikus úton megválasztott kolozsvári nemzetgyűlésre bízta.

A nemzeti autonómia hatáskörbe tartozna: 1) a nemzeti vagyon gyarapítása, védelme – tehát a gazdasági önállóság, 2) az anyanyelvű iskolák fenntartásának kizárólagos joga – már 20 tanuló esetén iskolatartás, 3) a rendfenntartás, tehát saját csendőrség, katonaság.

Az erdélyi Iuliu Maniu kormányzása idején (1928-1932) enyhült a nemzetiségellenes román politika. Magyar politikusok és jogügyi szakemberek ekkor dolgozták ki, szintén a már említett határozatra hivatkozva a „székely közületi autonómiá”-t.

A két világháború között számtalan, a térség átalakítására, föderalizálására, szövetségi rendszerek létrehozására vonatkozó hazai, magyar illetve francia, angol stb. tervezet született: elkerülendő a rossz békekötés következményeként fenyegető új világháborút. Az 1930-as évek végén a megelénkülő titkos diplomáciában többek között Habsburg Ottó vázolt fel ilyen tervezetett; majd Churchill próbálkozott a háború alatt megrajzolni a régió új térképét, új államszövetségekkel.

A II. világháború idején Bajcsy-Zsilinszky Endre Magyarország föderatív átszervezéséről készített politikai iratot: Szlovákia társországgént egyesülne Magyarországgal, Délvidék, Kárpátalja és Erdély pedig autonóm területként. A magyarországi föderáció területén a nemzetiségeknek kollektív jogokat biztosítanának. Az erdélyi országgyűlésen paritási alapon vennének részt a 2 román, 1 székely és 1 magyar kanton képviselői. A magyarországi parlamentbe választott képviselőiket küldenék el a közös ügyek intézésére. Jászi és Bajcsy-Zsilinszky „Keleti Svájc”, azaz Erdély, a magyar állam keretén belül maximális közigazgatási önállósággal rendelkezett volna, majdnem ugyanúgy, mint Kossuth idején.

1944-1946 között többször is kapott biztatást ez az irányzat. Biztatott a Szovjetunió, hogy ti. az 1944. november 14-én Észak-Erdélybe bevezetett, szovjet katonai irányítás alatt álló román-magyar kormányzati formát egész Erdélyre kiterjesztik. Biztatott a Román Kommunista Párt is: Magyarország ugyebár mint „utolsó csatlós” az etnikai

viszonyoknak megfelelő határkiigazításokra nem számíthat, de a párt Erdély önkormányzatára törekszik. Könnyen kitalálható: mindenekelőtt a párizsi béketárgyalások idejére kellett meggyőzni a Nyugatot, Magyarországot, a romániai magyarságot: nem a határmódosítás, hanem a legteljesebb egyenjogúságot garantáló politika oldja meg a nemzetiségi kérdést. Az ígéretekkel megnyert – becsapott – Magyar Népi Szövetség pedig népszerűsítette a Groza-i vámuiót, és kidolgozta 1946-ban a kimondatlanul Erdély közigazgatási autonómiáját biztosító nemzetiségi törvénytervezetet. Ez például a 65%-ban nemzetiség által lakott vidékeken lehetővé tette volna nemzetiségi körzetek kialakítását, és azt, hogy az ugyancsak ilyen arányú népességgel bíró szomszédos megyék közös vezető szövet hozzanak létre.

1945-ben erdélyi szociáldemokraták készítették el az alábbi, az autonóm Erdélyre vonatkozó tervezetet, akik erre közvetlen biztatást 1944 őszén kaptak a szovjet katonai parancsnokságtól. Ekkor ugyanis – lásd azt a dokumentumot, amelyet ugyanezen év nyarán készített el a Litvinov vezette munkacsoport – elképzelhetőnek találták, hogy Magyarország és Románia között létrejöjjön egy önálló erdélyi állam, természetesen a szovjet befolyási övezet részeként, s a balkáni politika hídfőállásaként. Ezt hangsúlyozták egyébként az amerikai elemzések is, amelyekből kitetszik: a Szovjetunió kártyalapjai között szerepelt egy autonóm, vagy önálló Erdély is. Ami az erdélyi magyar és román szociáldemokraták tervezetét illeti, az autonómiát rugalmasan kezelték – számításba véve a nemzetközi tényezőket is –, amint annak utolsó fejezete is mutatja. Részletezve:

Erdély, mint független állam csak föderatív, szövetséges köztársaság lehet: „Erdély Szövetséges Köztársaság” elnevezéssel. A szövetséget három egyenrangú fél: a román, a magyar és a német alkotja. A szövetségi alkotmányba bele kell foglalni, hogy a három erdélyi nép egymással teljes egyenjogú nemzetet alkot. Tehát minden nép nemzeti szabadságot élvez, és saját maga intézi belső ügyeit. Kizárólag a közös központi állami igazgatást intézi együttesen a három nép, illetőleg annak központi alkotmányos képviselője.

Erdélynek évszázadokon keresztül országgyűlése volt. Az országgyűlés az Erdélyi Szövetséges Köztársaságban is fenntartandó.

Az államfő a köztársasági elnök. Az államigazgatás központi igazgatási szerve a szövetségi tanács. Az Erdélyi Szövetséges Köztársaság elnöke egyúttal a szövetségi tanács elnöke is. Vagyis más szóval az államfő és a kormány feje azonos személy.

Az Erdélyi Szövetséges Köztársaság elnökét az országgyűlés választja. Ugyancsak az országgyűlés választja a szövetségi tanács tagjait is. Az Erdélyi Szövetséges Köztársaság alkotmányában ki kell nyilatkoztatni, hogy a három nyelv: a román, a magyar, és a német teljesen egyenlő jogú a közhivatali érintkezésben. Részletesen, alaptörvénnyel kell szabályozni a nyelvhasználat kérdését. Majdnem szóról-szóra át kell venni az 1863-1864 évi nagyszabeni országgyűlésen megszavazott, és I. Ferenc József által szentesített erdélyi nyelvtörvényt.

Külön alaptörvénnyel kell rendezni a független Erdély területének közigazgatási, törvényhozási felosztását. Itt szintén irányadóak lehetnek az 1863-1864. évi erdélyi országgyűlés munkálatai. Az erdélyi törvényhozási rendszer sok tekintetben hasonlít a svájci kantonrendszerhez. A cél az, hogy az adott helyzetnek megfelelően, az egy nemzetiségűek kisebb vagy nagyobb törvényhatóságaiiban a kisebbség védelmét intézményesen biztosítani lehessen. Az Erdélyi Szövetséges Köztársaság semlegességét az új Nemzetközi Biztonsági Szervezet és annak tagállamai külön-külön is garantálják. Éppen ezért általános hadkötelezettsége az Erdélyi Szövetséges Köztársaság állampolgárainak nincs. Fegyveres polgárőrség biztosítja az állam belső rendjét és békéjét.

A Szövetségi Tanács székhelye Kolozsvár.

A Független Erdély zászlójának színei: kék és arany. E mellett az állami zászló mellett minden nép szabadon használhatja saját nemzeti zászlaját.

Az Erdélyi Szövetséges Köztársaság területe azonos a régi történelmi Erdély területével.

Az autonóm Erdély Magyarország keretén belül

Erdély autonómiája megvalósítható a demokratikus Magyarország keretében is. Erdély Magyarországhoz való tartozása esetén, nem autonóm tartománya, hanem társországa lenne a demokratikus Magyarországnak. Az erdélyi románság és németség, amennyiben ez utóbbiról külön nemzetközi egyezmény nem történik, társnemzetei lesznek a magyar nemzetnek a teljes egyenjogúság alapján. A két ország kapcsolatát szerződés határozza meg, amely szerződést az új Nemzetközi Biztonsági Szervezet és annak tagállamai is garantálják. Magyarországnak és Erdélynek azonos az államfője. Közös ügyek: hadügy, pénzügy, külügy. Mindkét országnak külön országgyűlése és külön kormányja lesz. A két állam közös ügyeitől eltekintve – a Független Erdéllyel kapcsolatban az előző fejezetben kidolgozott alkotmányjogi alapelvek – ebben az esetben is irányadók lesznek.

Az autonóm (önálló) Erdély Románia keretében

Itt is csak az lehet az álláspont, mint Magyarországgal kapcsolatban. Romániában ne autonómiát kapjon Erdély, hanem mint független állam, „reálunióba” kerüljön Romániával. Románia jelenlegi államformája alkotmányos királyság. Ha ez az államforma megmarad, akkor a független Erdély államfője is a román király. A történelmi múlt kedvéért a román király felveszi az „Erdélyi fejedelme” címet. Szerződés szabályozza Románia és Erdély viszonyát, amelyet az új Nemzetközi Biztonsági Szervezet és annak államai külön-külön garantálnak. Mindkét országnak külön országgyűlése és kormánya lesz. Általában ugyanaz lesz a helyzet, mintha Erdély Magyarországgal lenne reálunióban.

Az önálló (autonóm) Erdély egy harmadik állam keretében

Ebben az esetben még fokozottabban kell hangsúlyoznunk, mint az előző két fejezetben, hogy Erdély ne autonóm tartományként, hanem független államként kezeltesék. Erdélyt történelmi múltja, földrajzi fekvése, népességének kultúrája és arányszáma egyaránt predesztinálja arra, hogy ne autonóm tartomány, hanem mint külön, önálló állam szerepeljen egy harmadik állammal kapcsolatban. Akár a Szovjetunióról, akár egy délszláv államról van szó, ez kell, hogy legyen az álláspont. Erdély a Szovjetunióban csakis tagállam, a délszláv államban csakis szövetséges állam lehet.

Napjainkban, ha nem is a két világháború közötti időszakra jellemző meglehetősen erőteljes mozgalomként, de értelmiségiek, politikusok ismét foglalkoznak a kérdéssel. Álláspontjuk: Erdély ide vagy oda csatolása, megosztása, lakosságcsere nem megoldás. A közös Európa, az európai integráció bármilyen formája elképzelhetetlen az erdélyi kérdésnek, mint potenciális válságócának rendezése nélkül.

Lipcsey Ildikó

„Mert Magyarországon mindenki haragszik ideiglenesen a képviselőkre így ciklus közben – lévén az összes kabátos lakosság két válfajra osztható. Olyanok, akik bent vannak a parlamentben s olyanok, akik kiszorultak a parlamentből...”

Mikszáth Kálmán

A HONISMERET FORRÁSAI

Plohn József munkássága

A fényképezés történetének komolyabb kutatásával csak az utóbbi néhány évtizedben találkozunk. Csak a legutóbbi időben kezdte meg működését Kecskeméten a Fotótörténeti Múzeum. Mindezek miatt érthető, hogy olyan, a maga nemében egyedülálló művelődéstörténeti vállalkozás, amilyenre a Hódmezővásárhelyen élt Plohn József a századfordulón vállalkozott, mindmáig kevésbé ismert. (Elég itt arra utalnom, hogy a több ezer, túlnyomórészt néprajzi felvételt készítő, tragikus sorsú fotográfus nem került bele szócikként az öt kötetes Néprajzi Lexikonba sem.) Ezt a helyzetet részben magyarázza, hogy Plohn József vidéken élt és részben az is, hogy életében kevés publikációs lehetőséghez jutott.

A Plohn műterem levélpapírjának nyomtatott fejrésze *Fényképészeti és festészeti műintézet és a négy nyelvű szöveg első pillanatra amolyan provinciális túlzásnak tűnhet. Ha azonban megnézzük az alapítás dátumát, 1868,*

akkor már nyilvánvalóan érzékelnünk kell, hogy a magyar vidéki fényképészet egyik első műhelyével találkoztunk. Ezt az apa, Plohn Illés eredetileg Makón alapította, de már 1870-ben Hódmezővásárhelyre telepedett át az akkor egy éves József fiával, aki egészen az 1944-es deportálásig ott is élt és működött. Az apa maga is kezdeményezőként fényképész volt: Készített felvételeket a bécsi világkiállításról, az idős Kossuthról stb. Bár 1911-ben halt meg, az 1890-es évek elejétől nevével már alig találkozunk, fia, József vette át a műterem vezetését. Plohn József eredetileg a képzőművészet vonzásában indult pályájára, egy évig ez irányú főiskolai tanulmányokat végzett Budapesten. A fényképezés mesterségbeli ismereteit Bécsben, Koller tanár *festő és udvari fényképész* műtermében sajátította el. Ezt hosszabb, szinte egész Európára kiterjedő tanulmányút követte. A magas szinten elsajátított ismeretek már a millenniumi kiállításon nagydíjat hoztak a fiatal fényképésznek. Ugyanerre az időre esik nagy vállalkozásának, a néprajzi fotózásnak az elkezdése is. Ebben nagy szerepe volt annak a baráti társaságnak, amelyik ez irányban ösztönözte és bátorította a fiatal fotográfust. A Hódmezővásárhelyen, a mai Andrássy utca 8. sz. alatti bérház helyén állott műterem az itt élt Tornyai János és Endre Béla festőművészek és Kiss Lajos, a későbbi Kossuth díjas etnográfus állandó találkozóhelyévé vált. Szívesen látott vendég

Molnár Bálint 48-as honvéd

volt itt az említettekén kívül Kallós Ede, Pásztor János szobrászművész, a szomszédos Szentesről átlátogató Koszta József festőművész és a városban szintén többször megfordult Iványi-Grünwald Béla festőművész is. A műteremnek van még egy, a magyar, sőt az egyetemes képzőművészet szempontjából is említésre érdemes szerepe: László Fülöp, az angol királyi udvar és arisztokrácia által kedvelt kiváló portré-festő a Plohn műteremben fényképszínezéssel kezdte pályafutását. Tornyai János maga is gyűjtött néprajzi, első sorban népművészeti tárgyakat, Endre Béla festőművész azonban nemcsak gyűjtő, hanem szenvedélyes amatőr fényképész is volt. Az ő biztatásukra értette meg és érezte át a néprajzi fotózás jelentőségét Plohn József és több mint két évtizedes fáradhatatlan tevékenysége eredményeként csaknem 3000 darabra gyarapította felvételeit. A nagy méretű (13x18, 18x24 cm) üveg lemezek beszerzése komoly befektetést jelentett és a nagy terjedelmű és súlyos masina tanyákra szállítása igen komoly megterhelést jelentett. Ezek ismeretében még inkább elismeréssel kell adóznunk a végzett munka iránt. Az elkészült felvételek egy töredékét Szeremlei Sámuel a Hódmezővásárhely története című öt kötetes munkájában publikálta először a századelőn. Jellemző azonban a fényképezés alkotó munkakénti meg nem becsülésére, hogy sem ő, sem utána még jó néhányan még csak meg sem említették a fényképek készítőjének nevét.

Plohn József az I. világháború után jórész azért, mert hazafias cselekedetként jegyzett jelentős értékű hadi kölcsönei teljesen elértéktelenedtek, nehéz anyagi helyzetbe került. Érthető, hogy igyekezett az addig befektetett szellemi és anyagi tőkéjéből valamit hasznosítani. A Vallás- és Közoktatási Miniszterhez először 1922-ben fordult levélben, melyben néprajzi felvételeinek albumban való megjelenítéséhez kért segílyt. Tervezete szerint 6 sorozatban mezőgazdasági épületeket, szobabelsőket, munkálatokat, mesterségeket és régi magyar díszítményeket kívánt közreadni. A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya azonban nem támogatta a kérelmet. Sajátos, hogy még ebben az időben sem értékeltetett igazán a fotográfusi tevékenység. Az előterjesztés ugyanis a következőt tartalmazza: *A szellemi munka, szigorúan véve a szellemi tulajdon, legelőbb is a képek jó részére vonatkozólag az illető uraké, akik annak idején kikötötték maguknak a publikáció jogát is.* Az illető urak a vásárhelyi festőművészek és Kiss Lajos, akik felhívták a figyelmet – a szakvélemény szerint – a fényképek készítésére! Az elutasítás után Plohn József végül saját költségére összeállított egy, a *Képek a magyar alföldi népeletről* című, 125 fényképlapot magába foglaló albumot, mely túlnyomó részt népművészeti (hímzés, bútór) felvételeket tartalmazott. A siker érdekében látványos lépésre szánta magát. A Horthy kabinettirodában dolgozó vásárhelyi rokonságú tábornok, név szerint Hainiss Győző befolyását kihasználva a kormányzónak is bemutatta felvételeit. Az eseményt a sajtó is publikálta szokásos protokolláris szinten (*melegen érdeklődött, elragadtatással szemlélte, sőt legmagasabb pártfogásról biztosította* stb.). A lapokban még az is olvasható volt, hogy a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 2 millió koronával támogatja a *pótolhatatlan remek néprajzi felvételek* kiadását. Történni azonban ezek után sem történt semmi.

Plohn József azonban még mindig nem csüggedt el teljesen, mert öt év múlva újra előterjeszti kérelmét. Ekkor már egészségének romlása, munkaképességének csökkenése is szerepel az indokolásban. Meg kell jegyezni, hogy a kérelmet Móra Ferenc mellett Banner János, Imre Sándor és Kogutowicz Manó professzorok is támogatták. Mindezek ellenére nem valósult meg Plohn József dédelgetett álma. Az 1930-as évek végén már betegeskedő Plohn József rezignáltan nyugodott bele a kiadás ügyének zátonyra futásába. 1944 júniusában deportálták. Az idős ember nem bírta az embertelen vagonírozás körülményeit, útközben, Ausztriában fejezte be életét. Élettársa és örököse hét éven át őrizte az akkor már a háborús események folytán 1615 darabra csökkent gyűjteményt, majd 1952-ben 1500 forintért inkább át-, mint eladta a Tornyai János Múzeumnak. Azóta egyre többen használják fel a nagy értékű gyűjtemény

darabjait. Budapesten a Nemzeti Galériában és az ország számos városában, sőt Jugoszláviában és Olaszországban is önálló kiállításokon mutatta be a múzeum a válogatott felvételeket. A lemezek legnagyobb része 13x18 cm-es, van azonban ennél nagyobb (18x24) és kisebb (9x12) méretű is. (Ezek a méretek megközelítőek, mert az időben az inch szerinti lemeznagyság volt általánosan elterjedt és az néhány milliméterrel eltért a cm-es mérettől.) A lemezek döntő része ép, ma is használható. Egy kisebb töredék azonban gomba-károsodást szenvedett, néhánynak a széléről pedig levált az emulzió. Több mint 200 felvételen találunk épületeket (tanya, gazdasági épület, paraszt ház, stb.). Szigorúan vett néprajzi tudományos szempontból hiányosság a teljes annotáció (helyrajzi szám, tulajdonos, illetve használó neve, a felvétel készítés ideje). Ezekkel kapcsolatban egyetlen bizonyosság a vásárhelyi helyszín. (Fotótörténeti és fotóesztétikai szempontból az annotáció hiánya nem jelent értékelési gondot.) Plohn József csaknem 100 felvételen követte és rögzítette lemezeire a fazekas munkát. Ennek a mennyiségnek a dupláján pedig a mezőgazdasági munkát és az állattartást örökítette meg. Igen jelentős részén szerepel a lemezeknek a népművészet (subadisz, hímzés, fazekas edény, stb.) Mintegy 100 a temetői fejfák felvétele. Művelődés- és művészettörténeti szempontból érdekesek a Tornyai János festményeinek (Juss, Csizmahúzás) életkép beállításáról készült felvételek.

A mintegy 400 portréból ki kell emelni azt a 154 db lemezt, amelyen Plohn József a századforduló idején Hódmezővásárhelyen élt, egykori 48-as honvédeket örökítette meg. Közülük 77-nek a neve tussal felírtan az üveglemez szélén szerepel. Plohn József tehetsége, fotóművészi alkotóereje ezekben a felvételekben jutott a legmagasabb fokra. Ezeket a portrékat minden trükk, különleges megvilágítás nélkül, a legegyszerűbb eszközökkel örökítette meg. Vállalkozásához az indítást a kolozsvári Történeti és Ereklje Múzeum Kossuth Lajos születésének 100 éves évfordulója alkalmából, 1902-ben kibocsájtott felhívása adta. A felhívás Hódmezővásárhelyen, ahol igen erős volt a szabadságharcos hagyomány és a Kossuth kultusz is érthetően kedvező fogadtatásra talált. A honvédeket Plohn József sajtó útján invitálta fényképezőgépe elé, kilátásba helyezve a szegény sorsúak ingyenes fotózását. A 70 év körül járó 48-as honvédek közül sokan egészen biztosan először ültek fényképezőgép elé, mert foltos, foszlott, daróc ruháik arról tanúskodnak, hogy nem fényképezésre, de mindennapi kenyérré is alig tellett némelyiküknek. A porték gondbarázdált, szántott vonású sorsról, a cserzett munkás kezek társadalmi helyzetéről adnak megrázó üzenetet, vallomást. Egy részük határozottan, öntudatosan nézett a lencsébe, mások tétován, riadtan. Mennyire nem illenek ezek a jobbára földműves, napszámos kisemberek a műterem faragott, aranyozott asztala és rojtozott plüss székeinek környezetébe. Lelkük mélyén azonban, s ez tartásukból, tekintetükből egyként sugárzik, áthatja őket annak a tudata, hogy vállalásuk a szabadságért és jobbéletért érdemes, méltó és magaslatos volt. Plohn József a közkatonák, a történelem igazi formálójának halhatatlanságát örökítette meg számunkra. A Zrínyi Kiadó gondozásában 1992-ben végre, ha nem is az általa tervezett néprajzi felvételekkel, de publikációt nyert Plohn József értékes munkásságának a 48-as honvédeket reprezentáló része.

A Tornyai János Múzeum a millicentenáriumi év egyik rendezvényeként hét teremben mutatta be Plohn József munkásságát. Szerepel a kiállításban természetesen a 154 honvédportré 100x70 cm-es nagyításban, továbbá a néprajzi felvételek válogatása, a városképek és az életkép beállítások is. Ezen kívül természetesen a korabeli dokumentáció és az eddigi kiállítások publikációi, valamint a honvéd portrék által ihletett képzőművészeti alkotások, festmények és szobrok szintén szerepelnek a kiállításban. A Tornyai János Múzeum ezzel is igyekszik Plohn József elszigeteltségben végzett értékes munkásságát minél szélesebb körben közkinccsé tenni.

Dömötör János

Csanád megye ébresztése

Manapság ritkán hallunk a mai Magyarország délkeleti sarkában alig ötven éve még élő, virágzó, hagyományai által a jövőbe vetett hittől duzzadó, de villámcsapásként kétfelé vágott, Békés és Csongrád megye között felosztott Csanád vármegyéről, amelynek lakóit szülőmegyéjük nevének használatától is megfosztották, elzárva a továbbélés lehetőségétől, pedig négy faluja kivételével, a trianoni diktátum is nálunk hagyta.

A legutóbbi évek változásai lehetővé tették, hogy fél, negyed, vagy még kisebb töredék megyék nevüket használva, ismét közkincsünké legyenek. A kevésbé szűkkeblű megyei önkormányzatok nem zárkóztak el attól, hogy többek között Esztergom, Moson, vagy Bereg megyék nevei, mégha másokkal kapcsolódva is, újra be ne kerüljenek a mindennapi életünkbe, élesztve a megtartó erőként nélkülözhetetlen honszeretet, a lokálpatriotizmust.

Csanád vármegye neve és történetének kezdete első királyunk Szent István korába vezet vissza bennünket. 1000 körül azt a hatalmas területet mely az Al-Dunáig Erdély és a Tisza között feküdt az I. Istvánnal szembenálló önállóságra törekvő nagyhatalmú Ajtony uralta. A görög építómesterek által épített templommal, monostorral, palotával a Maros bal partján fekvő Marosvár, Ajtony székhelye, a görög rítusú egyház egyik előretolt bástyája. Ajtony növekvő tartományúri hatalmának és a görög befolyás letörésére István király 1027-1028 körül küldte unokaöccsét Csanád vezért. Ajtony a nagy-őrszi síkon legyőzetvén életét vesztette. A király a győztes vezért az alakítandó új várispánság élére nevezte ki, innen számíthatjuk Csanád vármegye megalakulását, s lett ezáltal a Szent István korában kialakuló, akkor mintegy 25-30 ispánságból álló megyerendszer egyik tagja. A római rítusú egyház elsődlegességének biztosítása érdekében István király megalapította a marosvári püspökséget, amelynek kiterjedése egyezett az Ajtony uralta területtel. A püspökség és a megye neve a kezdeti idők után már csak csanádi, illetve Csanád néven ismert. Azonban míg a püspökség területe változatlan maradt, addig újabb vármegyék kialakulása folytán a XII. század közepére már csak a Maros két partján, a mellékelt vázlaton bemutatott területre szorult Csanád vármegye, a török hódítás beköszöntéig. Ez még mindig kétszerese volt a XVIII. század elején újjászületett és a Marostól délre eső területeit elvesztett Csanád megyének. Első püspökként a velencei születésű Gellértet látjuk, aki jeruzsálemi útjából hazafelé tartva hazánkban először Imre herceg nevelője lett. Szent István alapos ismeretsége folytán alkalmasnak tartotta őt az új püspökség megszervezésére. 1035-ben már mint „Ecclesiae Morosenae Episcopus”-t Marosváron, azaz a ma Nagycsanádként (Cenad) ismert – átellenben Magyarcsanáddal –, a Maros déli partján Romániában levő településen találjuk. Gellért püspök Olaszországból hozatott kézműveseket, nagyszabású építkezései kivételére. Felépíttette a székesegyházat, a püspöki palotát, a káptalant és az először Szent Györgyről nevezett apátságot, arra emlékezve, hogy Csanád vezér Ajtony elleni harcát segítve Szent György oroszlánként jelent meg. A Gellért legenda szerint, a sárkányölő motívumot átvévén, Csanád levágva Ajtony fejét, a nyelvét kimetszette, ezzel bizonyítva a királynak, hogy ő ölte meg, nem pedig a levágott fővel jelentkező Gyula vezér. A felépült Szent György kolostor egyházának Szent István királyunk a boldogságos Szűz tiszteletére gazdagon ékesített oltárt állított,

ezáltal az apátságot később a boldogságos Szent Szűzről nevezték. Innen származik ősapáink, a magyar nemzet világszerte példás kegyelete a Szent Szűz, a magyarok Nagyasszonya iránt. A régi Marosvár helyére pedig felépítették Csanád várát, benne kényelmes lakosztállyal Csanád vezér számára. Aba Sámuel 1041-ben itt koronázták királlyá, s 1043-ban ide hívta össze az országgyűlést, ahol a pártoskodók közül negyven egyházi és világi főrendű nyerte halálát. A rendek 1045-ben pedig már Péter ellen szövetkeztek ugyanitt és hívták haza a száműzött Andrást. Szent Gellért a Lengyelországból hazatérő András elé mentében Vata lázadói kezébe került, kik 1047 szeptember 24-én Kelenföld hegyéről a Dunába taszították, e hegyet tiszteletére azóta nevezük Gellért-hegynek. Gellértet előbb a pesti Boldog Asszony szentegyházban, majd 1054-ben Csanádon temették el, végül 1400-ban szülőhelyére Velencébe vitték, s helyezték el a Szent Donát egyházába. A későbbiekben pedig napjainkig Csanád vármegye címerébe foglalva láthattuk a szentté avatott Gellért püspököt. Anonymus korában már a várat és a várost is Csanádnak nevezték.

1241 tavaszán a Maros mentén Erdély felől érkező tatárok elfoglalták a várat és a várost feldúlták. Hasonló sorsra jutottak a megyebéli kerített városok, mint Pereg és Nagylak, ez utóbbiban az oda menekült 70 falu népét is felkoncolták, két szép hölgy kivételével, akik a tatárok szívét is meglágyították. A visszatért Bulcsu püspök építtette újjá a várost. 1278-ban IV. Kun László tartózkodott a falai között. 1322-ben Róbert Károly, 1366-ban Nagy Lajos, Zsigmond király kétszer is, 1394-ben és 1406-ban időzött itt. 1400-ban, mikor Gellért tetemeit Velencébe vitték, még több apátság és prépostság létezett Csanádban, Hunyadi János Csanád megye főispánjaként 1443-1451 között gyakran időzött a városban. 1455-ben itt látjuk Kapisztrán Jánost, 1456-ban pedig V. László tartózkodik a falai között. 1462-ben Mátyás király a török elé Havasalföldre mentében szállt meg a városban, a délvidékre ekkor már gyakran beütő török miatt sáncok és várfalak övezték. Ez idő tájt kapta Mátyás főajtónálló mestere, Kállay Pál a kaszaperegi pusztát, melyet a közelmúltig bírt a miniszterelnököt is adó familia.

1495-ben Ulászló fordul meg Csanádon. 1498-ban a fenyegető török nyomás miatt a megyét minden huszonnégy porta után egy huszár kiállítására kötelezték. 1514-ben Dózsa György hadai bevették és felégették a várost, a csatában Csáky Miklós püspök is elesett. A következő püspöke Csanádnak, Csaholyi Ferenc, 1526-ban a mohácsi csatán vesztette életét, ő építtette újjá a Dózsa felkelésben elpusztult várost, ahol 1528-1529-ben János király tartózkodott. 1530-ban rövid időre Habsburg kézre került. 1536-1539 között a szerencsétlen sorsú Martinuzzi Fráter György a csanádi püspök. 1551-ig e terület gyakorta a két magyar király közötti testvérharc színtere, ez évben először a török is elfoglalta. 1552-ben az újból Habsburg kézen levő Csanád megyében elismerik János király adományait. Ez év Temesvár elestét hozta, mely végleg, legalábbis hosszú időre a török kezére került, a vidéket Debrecenig felprédálták a dúló törökök és Csanád megye lakosságát rabszíjra fűzték. E tájon hamar gyökeret vert a reformáció, a környék főurai közül többen már 1523-ban az új hitet vallották. Leghatalmasabb támogatója Petrovics Péter, ki 1541-től már mint Dél-Magyarország kormányzója nagy tevékenységet fejtett ki a reformáció terjesztése érdekében, őt tartották a főurak között az első kálvinistának. Éppen ezidőtájt érkezett haza Wittenbergből Szegedi Kiss István, a magyarországi reformáció egyik kiemelkedő alakja, helyi barátai azonnal meghívták Csanádra, hol 1548-ban megalapította a református egyházat. Még a káptalan tagjai is szívesen hallgatták a hitújító szónoklatait, míg Martinuzzi utasítására Perusics Gáspár várparancsnok elvette Szegedi Kiss István több mint kétszáz könyvét, őt magát agyafőbe verte. Temesvár eleste utáni évtizedekben azonban megindult a magyarság fokozatos pusztulása, amely azzal járt, furcsa és gonosz fintoraként a sorsnak – végetvetvén a testvérharcnak –, hogy e vidéken a katolikus és a reformált hit követői egyaránt kivesztek. 1573-ban Csanádot a megye székvárosát elfoglalva várát földig

lerontotta a török, s Csanádot szandzsák székhelyévé tette. 1595-1598 közt ismét változó gazdái voltak a vidéknek, még egyszer 1613-ban is elfoglalták a törököktől, s magát a csanádi béget is Bethlen Gábor udvarába vitték, aki azonban kénytelen volt a területekről a török javára végleg lemondani. Csak 1685-ben, Arad felszabadulásának hírére hagyták oda a törökök a tájat és a várost. 1693-ban sikertelenül ostromolták ismét a tatárok, majd az 1699. január 26-án megkötött karlócai béke elrendelte a vár lerombolását – ez 1701-ben megtörtént –, mely azonban a Marostól délre eső úgyszemint Temesi Bánságban továbbra is a töröké maradt. Ez lett a kiinduló pontja annak, hogy Csanád vármegye a későbbiekben elvesztette a Maros bal partján lévő területeit, ahová a teljesen kipusztult magyarság helyére rácok települtek.

A felszabadult területen, átellenben a csanádi romokkal 1700-ban alapították Újcsanádot, melyet ma Magyarcsanádnak hívunk, míg a túlsáron levőt Ráccsanádnak kezdték nevezni, a bánság felszabadulása után mellételepült községet pedig Németcsanádnak, majd az 1900-as évek elején az Országos Törzskönyvi Bizottság az előbbi nevét Nagycsanád, az utóbbiét pedig Ócsanád néven állapította meg. A török szomszédság miatt a megye felszabadult területe katonai végvidékké vált, lakosai fegyveresen védték a határt, s kötelesek voltak 75 huszárt kiállítani. 1704-ben már a Rákóczi szabadságharc ellen vonuló rácok dúlják a vidéket. Az 1715. évi 92. törvénycikk végre több más megyével együtt Csanád vármegyét is bekebelezte az országba, azonban olyan csekély kiterjedéssel, hogy még az 1743. évi adókimutatás szerint is csak Makó, Battonya, Tornya és Földeák állottak megyei igazgatás alatt, Nagylak, Csanád, Apátfalva, Sajtény katonai véghelyek voltak. Északon érzékeny veszteségeket szenvedett, Hódmezővásárhely környékét Csongrád, Tótkomlós környékét pedig Békés megyének volt kénytelen átengedni. Ez utóbbit ugyan egy 1840-es nádori ítélettel visszacsatoltatni rendelték Csanád vármegyéhez, de a következő évtizedek eseményei folytán ez nem valósult meg.

Az 1716 évi eredményes hadjárattal a temesvári pasalikot visszafoglalták a törököktől, s 1718. július 21-én a pozsareváci béke a területet a császár kezébe hagyta, s itt Temesi Bánság néven új tartományt alakítottak. A rendek ugyan az 1722. évi országgyűlésen erősen sürgették a Maroson túli részek visszakebelezését Csanád megyéhez, de a hadi kincstár olyan magas összeget követelt költségei fejében, hogy a rendek az ország ínséges voltára tekintettel a kérdést függőben hagyták. Ám még a katonai véghelyek bekebelezését is csak az 1741. évi 18. törvénycikk rendelte el. Csanád vármegye ezt követő száz éve is a megye török uralom előtti határai visszaállításáért való küzdelem jegyében telt el. Hasztalan, 1790-ben Temes és Torontál vármegyék újbóli megszervezése, Csanád vármegye Marostól délre eső részeinek végleges elvesztésével járt. Az 1790-es országgyűlésen igényei érvényesítésére a nádori bíróság elé utasították, 1793-ban ez alapján perelte Torontál, Temes és Arad megyéket, visszakövetelve mindazokat a területeket melyek hajdan Csanád vármegyéhez tartoztak, de 1790-ben e három megye területébe olvasztottak, nagyjából a Tisza, Béga, Temes folyók, a Szárazér és a pillanatnyi csanádmegyei határ közé eső területet. A sok igazoló irat közül érdemes megismernünk az 1556 évi dikális összeírást, mely az első török pusztítás után négy évvel még 76 Csanád megyében fekvő településről tesz bizonyosságot.

„Perceptio secundae subsidii medii floreni ad festum Purificationis Mariae per joannem Levka de Comitatu Chanád: Zegegyház, Komlós, Komlósfecskés, Ráros, Fyperegh, Majmoth, Kis- és Nagysereny, Zemlak, Nagyzeles, Kuthyna, Kiszeeles, Zentmiklós, Abon, Latorján, Basarágh, Kyngéd, Thorny, Soppron, Nagyiratos, Dombegyháza, Kupa, Kwnagata, Kowáchháza, Chatokamarás, Thornya, Pabár, Naghlak, Belex, Bozzás, Mezőhegyes, Pytvaros, Királyhegyes, Palota, Peczk, Weremath, Saythy, Réthkerth, Bekenfalva, Thod, Chenk, Denyngh, Chyka, Töwiskes, Salánk, Terged, Bathyda, Magoch, Ujuváros, Pereskuthas, Monyaros, Fecskés, Féduvár, Mezenzeleus,

Tóthkuthas, Chokás, Igás, Apátfalva, Zeche, Thárnok, Zenlerinch, Makó, Tempes, Zenmiklós, Lele, Gersa, Zenkirály, Wasarhely, Kektoraxos, Sámson, Mezeukopanch, Däl-egyház, Chomorkány, Kazaperegh, Fyldeák."

A németesítő jozefinista államrendnek nem volt érdeke egy a magyar történeti tudattól telt szentistváni vármegye erősítése, különösen nem, ha az az éppen a németesítést szolgáló, főleg német és rác telepítésekkel teli megyékkel szemben lett volna megvalósítandó, sőt éppen a vármegyék önállóságának a korlátozását szorgalmazta. A napóleoni háborúk kora nem kedvezett a megye törekvéseinek, így a per érdemleges ítélet nélkül, az ország csaknem valamennyi hiteleshelyéről összeszedett régi iratok nyomán, hiteles formában a feleknek kiadatott 1804-ben. A vármegye közgyűlési jegyzőkönyveit 1731 óta vezették és 1805-ben Csanád vármegye közgyűlése határozatban kimondta, hogy az eddigi latin helyett továbbá magyarul vezetik a jegyzőkönyveket és intézik a közigazgatást. Az 1840-es nádori ítéletről már szóltunk. 1848 júliusában a délvidéki rác felkelés ellen a szomszédos Torontál vármegye többek között Csanád megyétől is fegyveres segítséget kér a nagy veszély ellhárítására. A szabadságharc utolsó szomorú eseményei kapcsolódnak vidékünkhez, a szőregi csatában Schlik csapatai Makóról támadják Lenkey magyar katonáit, majd a végzetes temesvári csata után, a szomszédos Aradon tetőzik a magyarok tragédiája. Az önkényuralom átmenetileg Békésmegyéhez csatolta Csanádot megszüntetve önállóságát, ezt megelőzően már II. József próbálta a megyét Csongrád és Békés között felosztani. Az újabb félévszázad, jobbra a kiegyezés után Magyarország egyik legsűrűbb vasúthálózatú megyéjévé tette Csanádot. Az egykori kertészközségek is önálló közigazgatási egységgé váltak. Az első világháborút követő Trianoni béke, majdnem az egész újkori megyét megtartotta Magyarországnak, csak Nagylak, Sajtény, Tornya és Kisiratos kerültek román fennhatóság alá. Az új közigazgatási rendezés a nálunk maradt Arad és Torontál megyei töredékeket egyesítette Csanád-Arad-Torontál vármegye néven. 1944 őszén itt lépték át a Trianoni Magyarország határát először a szovjet csapatok. A megyének ezután már csak öt év adatott, a szentistváni Magyarországra emlékeztető megyének, más töredék megyék ellenében még a nevében is el kellett tűnnie a szocializmus útjára lépett Magyarországon, hagyományaira nem volt szükség. Meglepő, hogy a rendszerváltás sem hozta meg e területnek legalább a nevében való feltámadását. Történeti tudatunkba való visszatérése éppen olyan kívánatos, mint a területének felében itt maradt Esztergom vármegyéé, hiszen nélküle a múltunkat rövidítjük meg. A hazai kultúrában vitt szerepét éppen csak érintettük, ám a millicentenárium évében, az 1100 éves magyar oktatásra emlékezve rüt hálátlanság volna elfeledkezni a Gellért püspök által Csanádon alkotott középtanodáról ahol Valter mester oktatta a szabadművészetekre, a grammatikai és muzsikai tanulmányokra a tanulókat, akiket oly gondosan tanítottak, hogy az éj is nappallá tétetnék. „Látjuk azon buzgóságot, mellyel a nép a magyar tanítás után sóvárgott, azt a hevet, mellyel az üzetett.” Befejezven e lelkiismeretet ébresztő replikát Losonczi Hányoki István Hármás Kis Tükörének versével:

*Tsanád Vármegye néz a Maros vizére,
Keskeny határa van, de hasznos földére,
Itt mehetsz Tsanádra, a Püspök helyére.
Egres, Kis-Kanizsa, s Makó mezejére
Tsanádon temettetett el Kun László Király.
Kis-Kanizsa, Rátz hely. Egres Apátúrság.
Makó kövér földű Magyar Város.*

Karacs Zsigmond

Kanyar József köszöntése¹

Kétszeresen is *jeles* ez az alkalom, melyre itt összesereglettünk: *jeles* személyiséget, egy igazi *somogyi patriótát*, Kanyar József Állami-díjas történészt köszöntjük életének jeles fordulója, 80. születésnapja alkalmából. A Somogyi Honismereti Egyesület tagjai úgy gondolták, hogy Ünnepeztünk talán annak örülne legjobban, ha őt „munkával ünnepeznék”, ezért hívtunk össze tiszteletére tudományos tanácskozást a honismeret – helytörténet témakörében.

Amikor mostanában állandóan az Európához való csatlakozásról hallunk szónokolni, egyre nagyobb szükségünk van arra, hogy megkapaszkodjunk gyökereinkben. Ha nem ismerjük lakóhelyünk múltját, ha nem tudjuk, kik vagyunk, honnan jöttünk, már a jelenben is bizonytalanul mozgunk, kétségessé válhat a jövőnk is. A somogyi szülőföld, – Kanyar József szavaival a *szülőmegye* – biztonságot, tartást ad a polgárainak, ha az itt élők azonosulnak vele, megmentheti őket a gyökértelesen kozmopolita, törekvésektől. Ismét csak Kanyart idézem, hiszen az ő kifejezése már szállóigévé vált: a honismereti munka *hiányzó nemzet tudatunk környezetvédelme*.

Kanyar József, a történettudományok doktora, nemcsak kiváló történész, hanem a honismereti mozgalom lelkes munkása is. A tudományos tanácskozás előadói megemlékeznek majd helytörténeti, művelődéstörténeti, levéltári-igazgatói tevékenységéről. Magam inkább most a *honismeretes* Kanyar Józsefről szólok, arról, miért említetem az előbb igazi somogyi patriótaként.

A fiatalabb korosztály tagjai talán csodálkozva hallják, hogy én középiskolás koromban kanyarként ismertem meg őt: a Somogyi Népi Együttest vezényelte a Csíky Gergely Színházban. Igen nagy sikert arattak Bárdos Lajos Somogyi kalászosok című művének bemutatásával. Amikor 1960 táján bontakozni kezdett a honismereti mozgalom, Kanyar József és a Levéltár felkarolta a lelkes amatőrök falukrónika-író, helytörténeti gyűjtőmunkáját. Szükség is volt erre a támogatásra, mert a szakma egyes képviselői féltették tőlünk tudományuk színvonalát, a hatalom képviselői pedig állandóan a nacionalizmus veszélyeire figyelmeztettek bennünket. Emlékezetes számomra a somogyi helynévgyűjtéshez nyújtott segítsége, neki is köszönhető, hogy Somogy megye földrajzi neveinek akadémiai kiadványa országosan követett minta lett.

A somogyi honismereti mozgalomnak 1970-től van folyóirata, a Somogyi Honismereti Híradó, újabb nevén a Somogyi Honismeret. Megindításában, szerkesztésében Kanyar Józsefnek kiemelkedő szerepe volt, ma is a szerkesztőbizottság elnöke. Csak

¹ Elhangzott 1996. április 30-án Kaposvárott, *Kanyar József* Állami-díjas történész, akadémiai doktor tiszteletére rendezett tudományos tanácskozáson. (Szerk.)

mellékmondatban jegyzem meg, hogy szomorú lenne, ha az anyagi okok ezt a nélkülözhetetlen kiadványt elnémulásra ítélnék. A több mint 25 év termése, a mintegy 60-70 kötet ma már a helytörténeti, néprajzi kutatások nélkülözhetetlen adatbázisa.

Kanyar József a Somogyi Honismereti Bizottság elnökeként valamennyi szülőföldkutatással kapcsolatos tudományterületet pártfogóan támogatta. Számon tartotta a néprajzi gyűjtők tevékenységét, országosan is jelentős esemény volt, mikor a Somogyi Almanachban megjelentette Erdélyi Zsuzsanna gyűjtését az archaikus népi imádságokról (Hegyet hágék, lőtöt lépek). Érdeklődött a somogyi nyelvjáráskutatás, a névtudományi vizsgálódások kérdései iránt, helyet adott az általa szerkesztett kötetekben a régészeti, irodalomtörténeti, műemlékvédelmi írásoknak. Egyszóval méltán szólnak a mai előadók Ünnepeltünk szerteágazó honismereti tevékenységéről.

Kívánom, hogy a most következő tanácskozás a honismeret igazi ünnepnapja legyen, és szívből remélem, hogy Kanyar Jóska bátyánk még sok, hasonlóan szép ünnepet él meg velünk, erőben, egészségben.

Király Lajos

Nagy Jenő 80 éves

Hatvan évvel ezelőtt léptem át először a debreceni Tisza István Tudományos Egyetem küszöbét és *Végh József* jóvoltából mindjárt *Csűrű Bálint* (1886-1941) környezetébe kerülhettem. Itt egy magas, szálfatermetű, mindig gondozott megjelenésű, választékosan öltözött hallgató tűnt fel, akit barátai *Fenyő* néven szólítottak. Csakhamar közelebb kerültem hozzá és sokat segített a „golyá”-nak kisebb-nagyobb botladozásaim kijavításában. A magyar nyelvtudományban, de a németben is már akkor szaktekintélynek számított. Később az is erősítette barátságunkat, hogy mindketten egy életen át *Csűrűt* és *Szabó T. Attilát* (1906-1987) tartottuk példaképünknek és mesterünknek. Segítőkészsége sem apadt el, hiszen csak nemrégiben kértem, hogy Szabó T. Attiláról írott könyvem kéziratát nézze át és olyan hasznos tanácsokat adott, amelyet senki mástól nem kaphattam volna.

Kolozsvárt született 1916. július 17-én tanári családban, de már Pápán nevelkedett és annak nagy múltú Református Kollégiumában érettségizett, majd a debreceni egyetemen magyar-német szakra iratkozott, hiszen édesapja Csűrű Bálint erdélyi tanártársa és barátja volt. Csűrű nemcsak Magyarország trianoni területén újította meg a néprajzkutatást, hanem Erdélybe, Szlavóniába és Burgenlandba is küldött, többnyire onnan származó hallgatókat. Így *Nagy Jenő* a kalotaszegi Magyarvalkóval kötött egy életre szóló kapcsolatot, barátságot. 1938-ban nyújtotta be Debrecenben doktori disszertációját: *A népi kendermunka műszókincse*

Erdős J. Péter felvétele

Magyarvalkón (Kalotaszeg). A munka általános elismerést aratott, nemcsak nyelvészeti, de néprajzi körökben is. *Gyöney Sándor* így írt róla: „A munka kiváló példa arra, hogy az alapos néprajzi megfigyelésnek a tárgyi és szellemi néprajzzal párhuzamosan kell haladnia, mert így mindkét tudomány hasznát veszi az ilyen természetű tanulmányoknak.” (Erhnographia 1940. 268.). Ettől kezdve Kalotaszegről, elsősorban Magyarvalkóról sorban jelentek meg kisebb-nagyobb tanulmányai. A szokások (lakodalom, halál, temetkezés), a mesterségek (fafeldolgozás, zindely készítés, orsófaragás, általában ács- és kerekese-mesterség). Foglalkozott a hímzéssel és egy könyvet írt *A kalotaszegi magyar népi öltözet-ről* (1958), amely románul is napvilágot látott.

De térjünk vissza életútjához, amely többször akadályozta, hogy megkezdett munkáját be tudja fejezni. Az egyetem bevégezése után Humboldt ösztöndíjjal Marburgban és Lipcsében a német nyelvjárási, illetve a szász tájszótári munkálatokat tanulmányozta. Úgy látszott, hogy ilyen ismereteinek Erdélyben nagy hasznát veheti, hiszen Csúry nyomán Szabó T. Attila nagy jelentőséget tulajdonított a nyelvatlasz munkálatoknak. 1943-1944-ben az Erdélyi Tudományos Intézet tanára; 1945-1949 között a kolozsvári Bolyai Egyetem docense, majd 1956-1959-ben a Román Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének kolozsvári részlegében tudományos főmunkatárs. Itt Szabó T. Attila vezetésével *Gazda Ferenc*cel együtt azt a feladatot kapta, hogy a *Romániai Magyar Nyelvatlasz* munkálatait készítsék elő és indítsák meg. Gazda Ferencet politikai vádakkal hamar elengedték és ez lett a sorsa Nagy Jenőnek is. Az egyik vád szerint egy több szerzős műben nem vette észre, hogy a bolond és szócsaládja után a bolsevik következik (mellesleg megjegyzem, hogy a Hadrovics László – Gáldi László: Magyar-orosz szótár Bp. 1952. esetébe ugyanez a helyzet, de ezt senki sem kifogásolta). Ezután adminisztratív beosztásban dolgozhatott egy iskolában és sem nyelvtudományi, sem néprajzi kutatói beosztásba nem kerülhetett egészen nyugdíjazásáig (1978). Akkor újra talpra állt és más irányba kezdett el dolgozni: „Ha nem is adatott meg nekem, hogy mindvégig részt vehessek az országos nyelvatlasz gyűjtő és feldolgozó munkájában, hogy a romániai magyar tájszólásokat beszélők nyelvjárása mögött rejlő tárgyi világot a gyűjtőmunka során megismerhessem, kárpótolt ezért valamelyest azzal, hogy bekapcsolódhattam ugyancsak az Akadémia keretében végzett néprajzi-népművészeti gyűjtőmunkába, és munkatársként 1949-1955 között bejárhattam hazánk legjelentősebb magyar etnikai csoportjait és összegyűjthettem a kalotaszegi, a székely (kászoni), a moldvai, a szilágysági, a torockói és a Kis-Küküllő vidéki magyarság népviseletének anyagát.” (*Néprajzi és nyelvjárás tanulmányok*. Bukarest, 1984. 9. old. E könyvben lásd 1938-1980 közötti irodalmi munkásságát 339-341. old.)

Így a kiszámíthatatlan, körülmények okozták, hogy Nagy Jenő neve, különösen a néprajz területén, elsősorban a népviselet kutatással függ össze. A terepen gyűjtött adatait mindig kiegészítette a történetiekkel. Az etimológia, a régi ábrázolások és feljegyzések, széleskörű összehasonlító anyag segítségével tisztázta a székely *harisnya* fejlődéstörténetét. Összehasonlító vizsgálatai példamutatóak (pl. *Az erdélyi magyar felsőruha és a szász Fälsche*. Ethnographia 1984. 242-245.). *Szó történet – viselettörténet* (Uo. 152-157.) című tanulmányában kifejti munkamódszerét, melynek segítségével a szavak jelentésének változásával egyes viseletdarabok átalakulásait is nyomon tudja kíséni. Az ilyen jellegű munkában kiváló támaszt talál *Szabó T. Attila: Erdélyi magyar szótörténeti tárának* (SZT) köteteiben. A történeti-összehasonlító népviseletkutatás legkiválóbb szakemberének őt tekinthetjük Erdélyben és annak határain túl is.

A népviselet gyűjtése csak egy szélesebb körű népművészeti vállalkozáson belül vált lehetségessé, de a kiadásnak a lehetősége mégis nagyon bizonytalannak látszott. Példa erre a *Szilágyság magyar népművészete* című kötet, melynek fejezeteit *Dr. Kós Károly, Szentimrei Judit, Dr. Nagy Jenő* írta. A gyűjtést ezen a néprajzi szempontból alig ismert tájon 1954 tavaszán kezdték meg és 1955 őszére a teljesen megírt könyv

készen várta a kiadást. Erre először a Román Akadémiai Kiadó vállalkozott, majd annak megszűnésével 1957-ben a Tudományos Kiadó kolozsvári fiókja tett ígéretet, de ezt az intézményt is felszámolták. Csak, amikor a Kriterion Könyvkiadó megalakult, akkor jelenthetett meg végre 1974-ben. Ennek a *Domokos Géza* által vezetett Kiadónak az erdélyi magyar könyvkiadás nagyon sokat köszönhet és többek között az erdélyi néprajzi irodalom is sokkal szegényebb lenne nélküle. A három szerző összesen négy kötetet jelentetett meg, melyek időrendi sorrendjében első a kászoni, ezt követi a szilágysági, majd a Kis-Küküllő vidéki és legutoljára a csángó kötet. Ezek valamennyiében Nagy Jenő írta a népviseletet bemutató fejezeteket. Ezeknek a területeknek a viseletéről ha rendelkezünk is bizonyos ismeretekkel, ilyen széleskörű feltárást még senki sem végzett. Érdemes meghallgatni a magyar népviseletek egyik legjobb szakértőjét *Kresz Máriát*: „A csángók öltözete ma megkülönböztető jelnek számít ('port ungurese'), de ez a viselettípus valamikor kelet-európai volt, hasonló román, bolgár, ukrán öltözet létezett, feltehetően volt hasonló XVII-XVIII. századi székely ruházat is. *Nagy Jenő* egy évszázad változásait követi nyomon, a legkorábbi 1868-as ábrázolástól kezdve. Az archaikus öltözetet jelen könyv ezernyi változatban-alakulásban mutatja be, az anyag, forma, díszítés variálódását, kor és alkalom, falvak és 'divat' szerint.” (Ethn. 1982. 638.).

A fentiekben kívül írt még kisebb-nagyobb tanulmányokat a székely, a torockói népviseletről, a köröstárkányi magyar népi öltözetről, a Fekete-Körös völgyének ruházatáról. Megkezdte a romániai magyar öltözetjegyzék kidolgozását. Társ szerzőkkel (*Faragó József, Vámszer Géza*) 1949-1950 között gyűjtött adatok alapján megjelentette: *Kalotaszeg magyar népviselete* (Bukarest 1977.) című könyvet. Ennek forrásértékét az is emeli, hogy a gyűjtés és feldolgozás után három évtized telt el, míg az olvasó-kutató kézbe vehette a könyvet. Mivel a kalotaszegi viselet rendkívül gyorsan változott, ezért e munka ilyen szempontból is figyelmet érdemel. Az 52 településre kiterjedő gyűjtés, a 261 rajz, a 117 fehér fekete és 18 színes fénykép, 29 térképvázlat sokkal többet nyújt minden korábbi felmérésnél.

Ha Nagy Jenő romániai magyar népviseletekről írt tanulmányait, könyveit egymás mellé tennénk és kötet sorozatban kiadnánk, olyan áttekintést kapnánk az egész keleti magyar nyelvterületről, amilyennel egyetlen más magyar vidékről sem rendelkezünk. Ehhez még számítsuk hozzá azokat a gyűjtéseit, feldolgozásait, amelyek eddig még nem jelentek meg. Rendkívül fontosak azok a tanulmányai, melyekben történeti adatok segítségével az együttélő magyar, román, szász viselet fejlődését hasonlítja össze. Az ilyen jellegű munkásságának, a már fentebb említetten kívül, szinte példaképe lehet: *Mente. Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz*. Ethn. 1993. 11-56. old. Ez a ruhadarab Erdélyben a XVI. század elején jelent meg, és a keleties (török) és nyugatias elemeket egyaránt magába foglalta. Hatalmas, jól értékelt történeti adatmennyiséget sorakoztat fel, majd ennek segítségével megállapítja, hogy a magyar és szász felső osztályok ilyen jellegű ruhadarabja teljesen megegyezett. A mente a magyarból került át a szászba a főtisztséget viselők révén, majd a városi polgárság és a falusi lakosság ünnepi viseletében maradt fenn. Hasonlóképpen feldolgozta a *dolmányhoz* kapcsolódó viselettörténeti adatokat. Az ilyen tanulmányaival olyan kutatási irányt mutatott meg, mely több évszázadon keresztül nyomon követi egy-egy magyar ruhadarab változását. Eredményeit németül és románul is közreadta, amivel nagymértékben elősegítette eredményeinek bekapcsolódását a tudomány nemzetközi vérkeringésébe (pl. *Beiträge zu den ungarischen trachtengeschichtlichen Forschungen in Rumänien im Lichte der Wortgeschichte*. In: Die ung. Sprache und Kultur im Donauraum I. 349-355. old. Bp.-Wien).

Az erdélyi szász nyelv és néprajz kérdése nagymértékben érdekelte, különösen munkásságának korai szakaszában, és számos olyan munkája jelent meg, mely az

adott területen alapvető és egyben a magyar kutatás számára is hasznos ismereteket szolgáltat. Összefoglalta a szász eredet- és nyelvjáráskutatás eredményeit, vizsgálta a szász helynévkutatás módszerét. A Beszterce vidéki szász tájszólás magyar elemeinek történeti rétegét tárta fel. Mivel a kérdésnek Erdélyben egyik legjobb ismerője azért egy tanulmányában a jövő feladatait is felvázolta. Több alkalommal foglalkozott a magyar-román nyelvi, néprajzi érintkezés kérdéseivel is.

Az utóbbi három évtizedben munkásságának legnagyobb részét a Szabó T. Attila által összegyűjtött hatalmas *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* sajtó alá történő rendezése töltötte ki, melyben kezdettől kezdve résztvett. Már az első kötet (1975) elején olvasható: „A szócikketeket románul Kelemen Béla, németül Nagy Jenő értelmezte”. A Kriterion és annak igazgatója Domokos Géza vállalta a beláthatatlan értékű és terjedelmű munka kiadását (most úgy látszik, hogy 12-13 kötet lesz, kötetenként 1200-1300 oldal). A IV. kötet után, mely a Kriterion 2500. könyve volt, elakadt a kiadás, mert az államhatalom cenzúrája megkövetelte, hogy a földrajzi neveket románul közöljék, még akkor is, ha a XVI-XVII. században ilyet senki sem ismert. Ezért a munka kiadása abba maradt (1984) és Szabó T. Attila, aki munkatársaival a szerkesztést tovább folytatta, abban a tudatban halt meg (1987), hogy élete nagy vállalkozása félbemarad. Szerencsére nem így történt, mert *Benkő Loránd* a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének szorgalmazására, csaknem egy évtizedes szünet után a budapesti Akadémiai Kiadó és a bukaresti Kriterion gondozásában 1993-ban megjelent az V. kötet és abban is a szócikketeket németül Nagy Jenő értelmezte, de ezen túl még számos szócikk megszerkesztése is feladata lett és résztvesz a kötetek gondozásának sok elfoglaltságot adó tevékenységében is. 1996-ban már a VIII. kötetet is kezünkbe vehetjük. Rendkívüli igényessége, pontossága nagyon fontos eleme a sorra megjelenő köteteknek, a német értelmezés nagyon nehéz munkáját pedig széleskörű ismerete nélkül aligha tudná más ellátni.

Nagy Jenő történeti kutatásainak legfontosabb alapját a Szótörténeti Tár kötetei és ki nem adott cédulái jelentik (ebből magam is kaptam Szabó T. Attilától pl. a kukoricával, ekével kapcsolatban), ami lehetővé teszi, hogy megállapításait biztos alapokra építse. Munkamódszerét többször ismertette, amivel nagy szolgálatot tett történeti néprajzi kutatás kialakításának (pl. *Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár jelentősége az összehasonlító viselettörténeti kutatások szempontjából*. A Dunamenti népek hagyományos műveltsége Bp. 1991).

Számos tudományos dolgozatát nemcsak magyarul, hanem románul és németül is megjelentette, hogy ha őt ritkán engedték is ki a határon, legalább ezek vigyék el eredményeinek hírért más országok szakemberei számára is. Foglalkozott többek között a magyar etnikai csoportok jellegzetességeinek meghatározásával is és ezeket az eredményeket Finnországban is közreadta (*Ung. ethnographische Gruppen und Forschungen in der Soz. Republik Rumänien*, Finnisch-ungarische Forschungen 1984. 189-205. old.).

Még folytathatnám azt a sok-sok munkát és eredményt, amit sokszor embertelen körülmények között ért el Nagy Jenő, de mindig megtartotta és tovább fejlesztette azokat a kutatási módszereket, melyeket szeretett professzorunktól: Csűry Bálinttól tanultunk. Az általa alapított iskolából már alig vagyunk néhányan, akik előadásait, szemináriumait még hallgattuk. Most ezek nevében is kívánom, hogy jó egészséggel és az eddigi eredményességgel folytassa tovább nélkülözhetetlen munkáját.

Balassa Iván

Egyházi néprajzi konferencia és kiállítás Mátraházán

A Református Theológiai Doktorok (DK) Egyházi Néprajzi Szekciója az OTKA és az OKTK anyagi támogatásával több éve foglalkozik a határon túl élő magyarság vallási néprajzával. Ezen belül megpróbáltunk fényt deríteni a mindennapi vallásosság, az etnikus identitás, valamint az anyanyelvi kultúra bonyolult összefüggéseire. Recens vizsgálatainkat a lehetőségek szerint történeti, egyház-, gyülekezet-, és kegyességtörténeti adatokkal egészítettük ki. A kalendáris ünnepekhez, az emberi élet fordulóihoz és a történelmi emléknapokhoz kapcsolódó lokális ünnepekről, szokásokról a hagyományos néprajzi interjúk mellett, videofilmeket és fényképfelvételeket is készítettünk. Évek óta kapcsolatban állunk az edinburgh-i egyetem Néprajzi Intézetével, személy szerint Dr. Margaret Mackay professzor-asszonnyal, akinek az irányításával Skóciában - a mi vizsgálatainkkal párhuzamosan - az általunk szerkesztett (*Útmutató a vallásos értékrend méréséhez egy falun belül, a különböző felekezetekhez tartozó egyének között* című) - kérdőív alapján vizsgálatokat kezdtek a *Vallásos hit és értékrend alakulása a mai társadalomban* megnevezésű témakörben.

Az Egyházi Néprajzi Szekció az elmúlt évben kapott - az Országos Református Gyűjteményi Tanács által támogatott - megbízatása alapján megkezdte a Kárpátaljai Református Egyházkerület gyülekezeteinek gyűjteményi összeírását. Ez abból áll, hogy az 1808-1809-ben készült összeírás alapján szakszerű leírást, fényképfelvételeket készítünk a több mint négy évtizedes egyházüldözés után megmaradt egyházi épületekről, a most épülő templomokról, parókiákról, visszakapott iskolákról, irattárról, könyvtárról és az úrasztali felszerelésekről.

A konferencia résztvevőit Küllös Imre református teológus - az Egyházi Néprajzi Szekció titkára - által rendezett kiállítás vette körül, amely részint fényképeket, részint népi kéziratokat, a népi vallásosság és a népi kegyességi élet tárgyait, népi imádságokat, énekeket tartalmazó kézzel írott füzeteket mutatva be, a *Református népi vallásosság néhány tárgyi emléke* címet viselő tárlóban. *15 éves a DK Egyházi Néprajzi Szekciója (1980-1995)* című tárló dokumentálta (fényképekkel, xerox-másolatokkal, kötetekkel) a Szekció munkatársainak másfél évtized alatt végzett kutatási eredményeit. *Az életfordulóhoz fűződő szokások*-at bemutató kiállításon láthatták az érdeklődők a kárpátaljai református gyülekezetekben, továbbá a küküllő-vidéki unitárius és református gyülekezetekben a kereszteletről, konfirmációról, az esküvőről és lakodalomról, az temetésről, virasztóról, síratóról és halotti torról készült fényképeket, feljegyzéseket, tanulmányokat.

A sátoros ünnepek paraliturgiái címmel bemutatásra került a Küküllői Református Egyházmegye területén élő református és unitárius gyülekezetekben még ma is gyakorolt, nagypénteki passió-éneklés, a nagyszombatesti zöldágazás, a húsvéti locsolkodás, határkerülés, kakasütés stb. egyházi élethez kapcsolódó népszokásról készült fotódokumentáció. Főleg kárpátaljai anyagot mutatott be *A magyarságtudatot erősítő hazafias ünnepek* tablója. Kopjafa avatás Visken 1989-ben a málinkij robotra elhurcoltak emlékére, emléktáblák az elhurcolt református lelkészek emlékére, március 15-e megünneplése 1995-ben Beregszászon, Badalóba, Nagyberegen stb.

Kárpátaljai parasztproféták és követőik feliratú tabló bemutatta Borku Mariska (Tiszaágytelek) Szanyi Mikó Borbála (Nagydobrony) kéziratot imádságos és igés füzetét, melyekben látomásaikban az Istentől kapott „igéket és imádságokat” írták le.

Végül láthattuk a kiállításon *A népi kéziratok a XX. században Kárpátalján* cím alatt Gönczy Pál nagydobronyi lelkésznek - akit 1947-ben 25 évi kényszermunkára

ítéltek - a szibériai Silinkából a családjához és a gyülekezethez intézett pásztori-lelkigondozói leveleit. A kiállításnak egy külön része volt dr. P. Szalay Emőke és Felhősné Csiszár Sarolta; továbbá Küllős Imre és Molnár Ambrus által a Kárpátalján végzett gyűjteményi összeírása kapcsán készült fotódokumentáció, mellyel a tárgyban elhangzott előadásukat illusztrálták.

A konferenciát dr. Hegedűs Loránd püspök, mint a DK elnöke nyitotta meg. Dicsérettel szólt a Szekció eddig végzett munkájáról. Hangsúlyozta, hogy mennyire fontos feljegyezni a vallási élményeket minden aspektusból, megadva a nép vallásosságának is az őt megillető helyet a hivatalos egyházi formák mellett.

Dr. Dankó Imre előadásában, melyben emlékeztetett arra, hogy a névnapos vásárok a helyi életmód és vallásos hagyomány történeti szempontjait világítják meg, ismét csak konkrét példákat kaptunk a vallási néprajz sokszínűségére.

Dr. Nagy Zoltán (OSZK Mikrofilm-tár) akinek vezetésével befejezéséhez közeledik az az iratmentő mikrofilmlezés, amelynek révén a Küküllői Református Egyházmegye Levéltárának a XVII. század elejétől megőrzött iratanyagát mikrofilmezzük, arról beszélt, hogy mennyire fontos az értékes egyházi archívumok anyagának ilyen módon való biztosítása, mentése.

Dr. Barna Gábor (JATE, Szeged) előadásában összefoglalta a 15 éves Egyházi Néprajzi Szekció kutatásának és publikációinak eredményeit, és új témákat javasolt a jövőbeli vallásos néprajzi kutatások számára.

Dr. Szigeti Jenő (adventista lelkész) előadása értékes áttekintést nyújtott az „*oral history*” (Szóbeli történelem) és az élettörténet kutatás felhasználásáról a vallási néprajzi vizsgálatok során.

Küllős Imre (református teológus-mérnök, szekciótitkár) beszámolt a Szekció munkatársai által készített néprajzi videófilmekről.

Dr. Küllős Imola (ELTE Folklore Tanszék) beszámolt az OKTK pályázati ciklus lejárta alkalmából *A kárpátaljai magyarság vallásos életének sajátosságai a XX. században* című témában végzett munkáról és az elért eredményekről, a megjelent tanulmányokról, az előkészületben lévő néprajzi kötetéről.

Molnár Ambrus (ny. esperes, szekcióelnök) ismertette – szintén az OKTK pályázat anyagi támogatásával végzett *A Küküllői Református Egyházmegye kebelében lévő magyar falvak vallásosságának, hitéletének és népeletének történeti és recens vizsgálata* című témakörben a pályázati időszak alatt elért eredményeket, és a Vallási Néprajz című kiadványsorozat VII. kötetét, mely teljes egészében ebből a témakörből tartalmaz tanulmányokat.

A konferencia és kiállítás célja az volt, hogy a pályázatok lejárta alkalmából a Szekció számot adjon az OTKA és az OKTK vezetőinek, a Doktorok Kollégiuma elnökségének az elért eredményekről. Ezúttal emlékeztünk meg az Egyházi Néprajzi Szekció 15 éves fennállásáról és egykori fővédnökéről néhai Dr. Újszászy Kálmán professzorról. Konferenciánk igei mottója - „...*Rendelj magadnak útjelzőket, rakj útmutató oszlopokat, vigyázz az útra, amelyen elmentél.*” (Jeremiás 31.-21.) „*És emlékezzél meg az egész útról, a melyen hordozott téged az Úr.*” (V. Mózes 8.2.) – kifejezi azt a szándékunkat, hogy konferenciánk és kiállításunk – ha parányi mértékben is – része lehet hazánk, honalapításunk 1100. évfordulója megünneplésének és a hamarosan sorakerülő III. Református Világtalálkozó ünnepségsorozatának. Eddig három meghívást kaptunk a kiállítás bemutatására és a konferencián elhangzott előadások megismétlésére. 1996 augusztusában a bánfihunyadi Ravasz-házban, szeptemberben a partiumbeli Bihardiószegen, októberben - a Protestáns Napok keretében Sárospatakon tartunk előadásokat és mutatjuk be a kiállítás anyagát, továbbá videófilmeinket.

Molnár Ambrus

Sipos Gyula emléktáblát avattak

Sipos Gyula születésének 75. évfordulóján február 19-én megemlékezést tartottunk Dombóváron. A nagy költő emlékének tisztelegve emléktáblát helyeztünk el a tüskei városrész legrégebbi épületén, amely ma a szövetkezet irodája. A városi könyvtárban pedig emlékkiállítás gazdagította a programot.

Az ünnepség szónoka dr. Szijártó István tanár, irodalomtörténész, a költő életének és írói munkásságának legkiválóbb hazai ismerője és hűséges ápolója volt.

Sipos Gyula a Dombóvár melletti Tüskepusztán született 1921. február 18-án, Kaposváron járt iskolába, 1939-ben érettségizett. Ugyanekkor jelent meg első verseskötete a Berzsenyi Társaság kiadásában, *Lámpák a kődben* címmel. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A Györfly Kollégium tagja (1940-1941), majd igazgatója (1944). 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője volt. 1945-től a Nemzeti Parasztpárt Intéző Bizottságának, 1946 márciusától Politikai Bizottságának tagja. A háború előtt a Kis Újságnál és a Szabad Szónál volt riporter. A koalíciós években a Szabad Szó, majd a Március Tizenötödike című lap szerkesztője. A háború után a földreform végrehajtásában tevékenykedett. 1949-től a Szabad Föld, 1953-tól az Új Hang, 1955-től az Irodalmi Újság belső munkatársa. 1957 végétől a Falusi Vasárnap, Képes Újság, 1972-től sa Szabad Föld országjáró riportere volt.

Szóljatok bátran (1954) című verseskötetében a paraszti élet történelmi változásait mutatta be. A népköltészet és a Petőfi hagyomány követője. A népből való értelmiség törekvését és közérzetét akarta kifejezni. Költészetének sok életrajzi motívuma van. Többre becsülte a tapasztalatot és a valóságot, mint az elvonatkoztatást. Válogatott verseit tartalmazó kötetei 1967-ben *Erdőűz*, 1975-ben *Szomjúság* címmel jelentek meg. Mint elbeszélő *A nagy éjszaka* (1963) című kisregény kísérlete után *A senki földjén* (1970) című regényével aratott sikert. *A Pusztaiak* című szociográfiai riportok (1977) megjelenését már nem érthette meg, 1976. augusztus 30-án halt meg. Sírja a Farkasréti temetőben található.

Az emléktáblán, melyet a dombóvári Városszépítő Egyesület nevében jómagam lepleztem le, a következőket olvashatjuk:

*Tüskében született
Sipos Gyula költő
(1921-1976)
A kétkezi emberek
világának hűséges krónikása.
Emlékét kegyelettel őrzi
Dombóvár város lakossága.
„Alkotmány” Szövetkezet
Polgármesteri Hivatal
Városszépítő Egyesület
A Millecentenárium évében*

Ugyanezen a napon délután Kaposváron is rendezvényre került sor. Az Alma Mater, a Táncsics Mihály Gimnázium is megemlékezett a költőről. Ebben a gimnáziumban érettségizett Sipos Gyula. A tizenegy lírai kötetet, két regényt és szociográfiai riportkötetet jegyző Sipos Gyula neve több nagy irodalmi lexikonból is hiányzik, ezért különösen jelentős: a költő egykori Alma Matere fontosnak tartotta, hogy emléktáblát helyezzen el emlékére - mondta dr. Szijártó István irodalomtörténész.

Bodó Imre

Szabó Lajos

(1908-1996)

Csaknem hat évtizeddel ezelőtt ismerem meg az Országos Református Szeretetszövetségben, melynek szervező lelkészeként járta az országot; míg Apám, Balassa József, ennek az egyre gyarapodó intézménynek gazdasági vezetését látta el. Már ebben az időben is, mint tudósíróra néztünk fel rá, akitől sokat lehetett tanulni. Kapcsolatunkat még csak erősítette, amikor szülőfalumból, a Bihar megyei Báránдрól vette feleségül *Futó Rózsát*, akinek szépen csengő hangjára ma is szívesen emlékszem vissza és akiről Németh László taktaszadai (Zemplén megye) látogatására emlékezve írta: „...a papné megér egy novellát”. Nemcsak Illyés Gyulát, Németh Lászlót érezték magukhoz tartozónak, de Veres Péterrel is kapcsolatban álltak. Szabó Lajos, már halála után megjelent tanulmányában írta a népi írókhoz kapcsolódásáról és azok műveiről: „Gyakran elővesszük őket, mert nagyon kellenek ma is (1995), meg mindig, míg magyarok élnek”. (Széphalom 8). Ez az egy mondat meghatározza életfelfogását.

Losoncon született 1908. július 16-án, 1996-ban február 2-án hunyt el Sátoraljauhelyen és a sárospataki református temetőben helyezték örök nyugalomra. A gimnáziumot és a teológiát Sárospatakon végezte. A teológia elvégzése után bejárta Ó-Románia jelentős részét és kereste a református magyar szórványokat. 1940-ben a debreceni egyetemen egyháztörténetből magántanári képesítést szerzett. Kassa visszatérése után otthagyta Budapesten a Református Szeretetszövetségnél viselt állását és elfogadta a kassai református gyülekezet meghívását. Itt nemcsak a lelkészi teendőket látta el, hanem a közéletbe is bekapcsolódott. Rendszeres tudományos munkájának eredménye: *Kassa kálvinista krónikája 1644-1944*. Kassa 1944. Ebben az évben kiűzték Kassáról és Sárospatakra került, mint írja „...50 kg-os csomaggal kergettek ki. Száműztek a milicisták. Bűnöm az volt, hogy 'anyás' voltam, vagyis csak Kassa felszabadulása után (1938) lettem kassai lelkész. Velem együtt több, mint ezer hívemet is – hasonló vád alapján - kiűzték Kassáról.” (Szabó Lajos: Sárospataki és taktaszadai találkozásaim Németh Lászlóval. Széphalom 8). Rövid ideig Sárospatakon unokabátyja, *Szabó Zoltán*, ártatlanul bebörtönzött és hasonlóképpen félreállított teológiai professzor adott szállást nekik, majd megválasztották taktaszadai lelkésznek, ahol haláláig élt és alkotott. 1991-ben az újra induló pataki Református Teológia egyháztörténeti professzorának hívták meg, ahova hetenként bejárt, majd innen ment nyugdíjba 1994-ben. A Magyar Néprajzi Társaság többször kitüntette (pl. Sebestyén Gyula Emlékéremmel), a Kazinczy Társaság tiszteleti tagjai sorába választotta (1995).

Szabó Lajos mindennek előtt szépírónak indult, amikor még vallásos és nemzeti irányú prózáját kiadták több kötete is megjelent (*Antikrisztus a Tiszánál* 1935.; *Tanya a*

Tiszánál elbeszélések 1938.; *Ének a Tiszánál* elbeszélések 1939). Az 1940-es évek második felétől azonban írásai, politikai okok miatt, nem láttak napvilágot. Nem igen emlegették azt a két munkáját sem, melyben Ó-Romániában (Regát) tett utazása során nyert élményeit adta közre. Ezek közül az első: *'Se országod, se hazád'. Utazás regátbeli magyarok között.* Bp. 1937. Már inkább történeti kutatásainak eredményeit adta közre: *Czelder Márton működése a Moldva-Oláhországi első magyar missióban.* Debrecen 1940. Czelder Márton (1833-1889) Vásárosnaményben született, Sárospatakon tanult, több helyen volt tanító és pap. 1861-ben Ó-Romániába ment és az ottani magyar szórványokban működött tíz éven keresztül. Alapította és megszervezte a pitești ploesti, galaci, sőt a konstancai református gyülekezeteket, ahol nem voltak elegenden ott egyesült protestáns egyházközösségeket hozott létre. Missziós munkáját 79 levélben foglalta össze, melyek itthon jórészt meg is jelentek. Ez Szabó Lajos olyan fontos működési területe, melyről eddig nem sokat tudtunk.

Legtöbb néprajzi gyűjtése és feldolgoása a mai napig kiadatlan. Mutatóban megemlítem: *A halászat emlékei Taktaszadán* (Néprajzi Dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. Miskolc 1981. 41-78. old.) című tanulmányát. A valószínű ötörök eredetű Takta folyócska Kesznyétnél ömlik a Sajóba. Már Anonymus is ír róla hiszen „...a Takta mellett és az erdők alján Árpád vezér” sok földet adományozott alvezéreinek. A nagy múltú vízfolyás halászatáról a legtöbbet Szabó Lajos munkájából ismerhetünk meg. Felesége, Futó Rózsa, pedig a *sulyom halászatát és felhasználását* dolgozta fel a magyar néprajzi irodalomban a legnagyobb részletességgel. A folklór területén írt közlései közül meg kell említeni a *Gergely járási köszöntőket* (Artes Populares XII. 219-221. old.), melyek segítségével új oldalról világította meg a kérdést.

Néprajzi szempontból legértékesebb könyve *Taktaszadai mondák* az Akadémiai Kiadó gondozásában, mint az Új Népköltési Gyűjtemény XVIII. kötete 1975-ben jelent meg. Ennek értékét azért is fel tudom mérni, mivel a szomszédos Bodroghözéből, Karcسárol, magam is gyűjtöttem ilyen népköltészeti kincseket, mintegy két évtizeddel korábban. Szabó Lajos helyzete az enyémnél nehezebb lehetett, hiszen sok olyanról is kellett beszélnie az adatközlőknek, amit saját papjuknak nehezebben mondtak el, mert a hivatalos egyház általában ezt nem nézte jó szemmel. Az iránta megnyilatkozó bizalomnak kell tekinteni, hogy ilyen formát öltött prózai termékeket is hajlandók voltak adatközlői hangszalagra rögzíteni. Több mint 500 mondát jegyzett fel és ebből 354 hiedelemmonda, 17 eredetmonda, a történeti mondák száma 58 és mindehhez 178 olyan kifinomált élmény elbeszélés (memorat) csatlakozik, mellyel eddig a folklórgyűjtés alig foglalkozott. A tudományos összehasonlítás számára különösen érdekesek a tudós kocsisokról szóló elbeszélések, akikről azt vallották az adatközlők, hogy már nincsenek, annál inkább gyakoriak a látó asszonyok (gyógyítók, halottlátók), akik manapság is gyakran űzik praktikájukat. Sokszor találkozunk a kötetben táltosokról, garabonciásokról, ördögös molnárokról szóló históriákkal is, melyek elbeszélési formái, csiszoltságuk nagy régiségükről tanúskodik.

Történeti munkásságának középpontjában a XVI-XVII. kisebb részben a XVIII. századi protestáns, elsősorban *református prédikációs irodalom* állott. Ebből a legtöbbet a Sárospataki Nagykönyvtár gazdag gyűjteményében találta, melyből a helyszínen merített vagy egy-egy kötetet hazavéve taktaszadai parókhia csendjében sok oldalúan feldolgozta. Erre különböző tudományos intézmények fel is érték, de végül egy szépkiallítású könyv is kikerekedett belőle: *Monda nékiek egy példázatot. Száz szépprózai szemelvény XVII. századi protestáns prédikációkból.* (Helikon. Bp. 1982.) Ez számomra azért is kedves, mert egy találkozásunkkor ilyen ajánlással nyújtotta át: *Balassa Ivánnak a tudósnak és a barátának nagyrabecsülő szeretettel Szabó Lajos.* Ebben 19 nagynevű protestáns prédikátor 29 művéből válogatott olyan részletet, melyeket azok latin vagy más nyelvű forrásokból és koruk elérhető irodalmából

közöltek. Ezek olyan 'egyperces' történetek, melyek a prédikációk szövegét élénkítették, ugyanakkor a hitbeli megerősítést is szolgálták. A 'deákul' nem tudó köznépi számára ezek juttatták el a 'világirodalmat', amit a mondák, legendák, de még a népmesék gyűjtői gyakran évszázadok múlva találtak meg a nép ajkán. Magam nem egy esetben feljegyeztem a Bodroghközben Karcsán olyan mondát, melynek előképét valamelyik prédikációban mondhatták el. „Hegedős a farkasveremben” előfordul egy 1669-ben megjelent munkában és csaknem azonos szavakkal egy idős karcsai ember előadásában 1959-ben. Szabó Lajos hatalmas és mély ismerete e könyv jegyzetelésében csodálható meg, mellyel nemcsak lelkésztársainak, hanem a tudományt hivatásosan művelők számára is követendő példát mutatott.

Sokat foglalkozott a református egyházi élet néprajzi vonásaival és ennek egyik megjelent eredménye: *Az úrvacsora kiszolgáltatásának népi elemei* (Vallási néprajz 5. 227-242. old. Debrecen, 1991). Ebben elsősorban Északkelet-Magyarország református gyülekezeteit vizsgálja, ahol személyesen is sokszor megfordult. Ez a tanulmány abból a nagyobb gyűjteményből származik, mely *Magyar református néprajzi adalékok* címmel kéziratban várja, hogy egyszer megjelenhessék.

Itt most nem említem számos vallás-néprajzi dolgozatát (pl. *Református nép hitvilága a folklorban*. Confessio 1980. 29-34. old.). Azt hiszem, hogy életében megjelent utolsó munkája: *Professzortemetés Patakon 1708-ban* (Széphalom 7:149-151. old. Sátoraljaújhely, 1995), amelyben öreg Csécsi János (1650-1708) kiemelkedő híri professzor emlékeit örökölte meg, akinek hányatott élete a tanítványok ajkán tovább élt. Tudták róla, hogy gyermekkorában a török martalócok elrabolták és az egri janicsáriskolában akarták hazája ellen nevelni. Megszabadulván, egyháza nagy tudósa, kiemelkedő papja lett. Majd így zárja ezt a tanulmányát: „S akkor száz és száz fáklya gyúlt ki, s a sötét temetőből elindult a tömeg hazafelé... a messzi pataki hegyek karéjában, az egyik legmagasabb ormon, a Sinka-tetőn egy szép nagy tűzoszlop emelkedett fel. Lehet, hogy az őriző, a Hegyalját és Patakot vigyázó kuruc róták őrtüze volt, de lehet, hogy emléktűz volt a holt professzor kedves emlékezetére.”

Gyűjtsuk mi is emlékezésünk fáklyáját a pataki temetőben, Ő számára és: Azoknak a sárospataki professzoroknak jó emlékezetére, akiknek: *Patak dat tumulum*.

Balassa Iván

Batta Pál (1919-1995)

Emlékeim között kutatok. Mikor találkoztam, találkozhattam először Batta Pállal? Nem tudom! Mert mi régi csepeliek úgy ismertük meg egymást, mint szüleinket, mint a Dunát, mint az egykori falu öreg házait, vagy mint a gyárat.

Ki számít Csepelinek? Szerintem az, aki itt született, itt lakik, aki itt dolgozik, vagy aki elköltözött innen, de kötődik ehhez az isten verte, s áldotta településhez. De mindenképpen az, aki annak tekinti magát, s akit sorstársai is annak tekintenek. Ez a kötődés életkortól, rangtól, beosztástól, vallási, politikai felfogástól független idetartozás. De az egyenlők közt mindig vannak elsők, akik a többiek közül személyiségükkel, tetteikkel kiemelkednek.

Ilyen kitűnő ember volt Batta Pál.

Karácsony napján örökre lezárult életútja, amely a Bánsági Lugoson, a szörnyű 1919-es évben kezdődött. Kisebbségi sorban a hazától elszakított magyar, német és román lakosságú városban tanult emberséget és magyarságot, ott sajátította el zsidó tanító-mesterétől az üveges szakmát és üzletvitelt. Ezért nem ismerte a gyűlöletet.

Szülőföldjéről, a Temes parti Lugosról, 1940-ben a királyi Romániában tomboló önkény elől menekülve érkezett a Dunaparti Csepelre. Ebben a poros, füstös proletár faluban vetette meg a lábát és talált otthonra. Rövidesen behívták katonának. Megjárta a világháború poklait. 1945-től az újjáépítést szakértelmével, munkájával szolgálta. Itt ismerte meg későbbi feleségét, családot alapított, megbecsülést, köztiszteletet és hírnevet szerzett.

A földrengést, árvizet, forradalmat és megszállást hozó 1956-os évben váltotta ki az ipart. Rövidesen a szakértelmével, mindig mértéktartó és határozott megnyilvánulásai-val kiemelkedett iparos társai közül. Évtizedeken át volt a KIOSZ elnöke, a csepeli kisiparosok elhivatott vezetője, a helyi közélet egyik fontos személyisége. Mindig össze tudta egyeztetni a köz és a magán érdekeket. Tetteivel környezetét is erre készítette. Már az 1960-as években bekapcsolódott a honismereti mozgalomba, a néhai dr. Zachár László tanár úr által alapított Csepeli Helytörténeti Bizottság munkájába. Negyed századon át fáradozhatatlanul gyűjtötte a Csepel múltjára vonatkozó dokumentumokat, tárgyakat. A szanálásnak nevezett vandál rombolás idején iparos társával együtt fotózták a lebontásra ítélt házakat és mozgó filmen örökítették meg a régi Kossuth Lajos utcát. A jó ügyekhez mindig talált társakat.

Az általa szervezett építő brigádok sokszor a vezetők rosszallása, a bürokraták gánccsokodása ellenére rendszeresen bölcsődéket, óvodákat, iskolákat, közintézményeket tataroztak. Részt vettek az ifjúsági és a napközis tábor építésében, fát ültettek, parkot építettek. Mindezt nem kényszerből, hanem jókedvvel, ingyen, a köz érdekében tették. Míg mások villákat építettek, ő székházat emelt az iparosoknak, ahol az általa elhelyezett, a második világháborúban hősi halált halt szaktársai emlékét idéző márványtábla mellett remélhetőleg az Ő nevét is megörökítik a hozzá méltó tisztelők.

Neki is köszönhető, hogy ezek munkájával nyert milliókból 1986-ban megszületett Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény és megfelelő elhelyezést nyert a Csepel Galéria, s csak a felelőtlen nyereszkesedők miatt nem lett olyan, amilyennek ő képzelte. Láttuk gondterheltnak is, de többször volt elégedett. Különösen a március 15-i és október 23-i ünnepségeken, közintézmények avatásán örült együtt másokkal. Gyakran adományozott nemes cél érdekében, de ezt mindig szerényen, köszönetet sem várva tette. S ezután ezt a szilárd jellemű, kemény akaratú embert is megtámadta a gyilkos kór. Betegségében mozgásképtelenül, hallatlan szenvedések közepette sem adta fel a reményt.

Egykor gyermekként a magyar-román szótárába (melyet a Helytörténeti Gyűjteménynek adományozott) az alábbi verset jegyezte be:

*Hej víg juhászok, csordások
Serkendeznek a forráshoz,
Be gyönyörű ez az éjjel
Bátran tekintenek széjjel.
Nézzetek Betlehem felé*

*Micsoda nagy fényesség ez.
Egy szép csillag ami áll ott
Betlehem felett megállott
A pajta felett
Ahol Jézus megszületett.*

Sok álma megvalósult, de sok már nem teljesülhetett. Nem érthette meg köztiszteletnek örvendő feleségével boldog házasságuk 50. évfordulóját, a második világháború csepeli áldozatai emlékművének avatását.

Életében nem adatott meg neki a díszpolgári cím, sokan hisszük, hogy lesznek olyanok, akik át tudják vinni a tiszteletet a „túlso partra”, s azok postumusz megadják neki.

Nélküled úgy maradunk méltók hozzád, ha megőrizzük alkotásaidat, megvalósítjuk álmaidat. Őrizze poraid az általad szeretett csepeli homok!

Kiskundorozsma monográfiája

Csongrád megye és Szeged város történelmének tudományos igényű feltárásában tisztas teljesítmények születtek az utóbbi két évtizedben. Nemcsak a *Szeged története* (1983-1991) vaskos kötetekre gondolunk, hanem a tudományos műhelyek – köztük az egyetem bölcsészeti karának, a megyei levéltárnak, a Móra Ferenc Múzeumnak, a Somogyi Könyvtárnak – sorozatban vagy önállóan megjelent kötetekre is. Közülük a megyében működő honismereti körök és kutatók számára kitűnően hasznosítható levéltári kiadványokat említjük csak példaként. A *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* kötetei 1977 óta sorjáznak, az 1980-as évek közepén jelent meg a *Csongrád megye évszázadai* című három kötetes történelmi olvasókönyv, s akkor indult a *Dél-alföldi évszázadok* című tanulmányosorozat is. A történész-műhelyek szakmai termékenysége és szívóssága szerencsésen párosult a tudományszervezés és mecénatúra eredményeivel. A Szeged monográfia munkálatainak megkezdése és előrehaladása a városkörnyék helytörténetének feldolgozására is hatott (Tápé története és néprajza, 1971; Szőreg és népe, 1977; Algyő és népe, 1987), s a megye több településén születtek monografikus igényű, illetve olvasókönyv típusú kézikönyvek. Szeged város vezetői és vezető testületei megteremtették azt a műhelyt a Somogyi Könyvtárban, amely a tudományos és a technikai jellegű feladatok összehangolásával egy átgondolt monográfiasorozat létrehozásán fáradozott. A már nyolc éve elhunyt Hegyi András érdemeiről nem feledkezhetünk meg; az ő szervező szerepét Radnóti Tamás szívós igyekezettel folytatta tovább. Az 1995-ben megjelent igényes kiállítású, impozáns terjedelmű *Kiskundorozsma* című kötet tehát a tervszerű helyismereti munkálatok újabb (egy sorozatot lezáró) eredményeként üdvözölhető.

Tizennyolc szerző munkáját fogta össze *Kövér Lajos* és *Tóth Sándor László* szerkesztő, hogy sokoldalúan mutathassák be a most már Szeged egyik városrészét alkotó település érdekes és tanulságos történelmét. A népes

szerzőgárdával, az ebből következő átfedésekkel, a nézetek nem teljesen összehangolt megnyilvánulásaival magyarázhatnánk esetleg, hogy a kötet nem érett egységes monográfiává, amint a cím alatt feltüntetett műfaji meghatározás is jelzi: *Tanulmányok*. A szerkesztői előszóából azonban megtudhatjuk, hogy a szerényebb igényt a mű megjelenésének körülményei magyarázzák. A kiadásszervezési és anyagi nehézségek az 1981-ben született elhatározás megvalósítását csaknem másfél évtizednyi időszakra nyújtották el, s a történelmi szemléletben, valamint a rendszerváltozás után a befogadó közegben is lényeges módosulás következett be, ami a koncepció újraértékelésére készítette a szerzőket, új szerkesztők folytatták a korábban megkezdett munkát. Kimaradt egy korszak, az 1960 utáni mozgások bemutatása, s valamivel szűkebb lett az etnikai vizsgálódás horizontja. A kényszerű, de szerencsére mégis alaposan megfontolt szerkesztői döntés az eredeti elgondolást módosította ugyan, a megjelent kötet azonban így is nyeresége a honismereti irodalomnak.

Kiskundorozsma múltjának feltárásában vannak tiszteletre méltó előzmények. *Jerney János* úttörése (1833) mellett *Czökus Frigyes* cikksorozatára (Községünk közművelődési, társadalmi és közgazdasági jelene és jövője, 1911) utalhatunk például, s emlékeztetnünk kell az 1937-ben megjelent három munkára. Közülük a legjelentősebb *Sztriha Kálmán* ma is hasznos és idézett munkája (Kiskundorozsma története); néprajzi adatokat *Győry Jenő* gyűjtött csokorba (Dorozsma régi életéről), *Korom Ernő* pedig demográfiai vizsgálódásait tette közzé (Kiskundorozsma népesedési viszonyai 1725-től 1935-ig). Ahhoz azonban, hogy a község történetét mind Szegeddel való viszonyában, mind a Kiskunvároszhoz való kapcsolódásában, tehát a régióba és az általánosabb folyamatokba helyezve elemezhesük, szükség volt az új, a korszerűbb történetírással. A hiteles történelmi források feltárása, amint arra a szerkesztők is emlékeztetnek, még korántsem teljes. Ez a tény korlátozza a mai feldolgozás lehetőségeit, s – anélkül hogy kisebbitené a jelen kötet érdemét – a további feladatokra is figyelmeztet.

A Kiskundorozsmát bemutató anyag három fő tárgykörben jelenik meg a kötetben. Előbb a földrajzi hátteret vázolják fel a természeti és gazdasági viszonyok bemutatásával (Andó Mihály és Abonyiné Palotás Jolán munkája). A legterjedelmesebb történelmi rész a régészet, a településtörténet, a társadalomvizsgálat, a községpolitika szempontjait egyaránt alkalmazva az őskortól 1960-ig tizenegy fejezetben jellemzi a településnek és népének történelmi útját. A művelődéstörténeti áttekintés nem ide, hanem a néprajzi és nyelvjárási sajátosságokat bemutató harmadik részbe került. Ebben a felépítményben, továbbá a népi kultúra egyes területeit (így a kocsigyártó mesterséget, a kubikosok és téglások életét, a szélmalomot) kiemelten bemutatott írásokban tükröződik leginkább a már említett sajátosság, azaz a monografikusan teljesebb tárgyalásmód helyett az önálló tanulmányokból építkező témakezelés.

Az őskortól az első világháború végéig terjedő időszakokat tárgyaló történelmi fejezeteknek (Nagy Erzsébet, Petrovics István, Tóth Sándor László, Rákos István, Kövér Lajos, Gécz Lajos, Sebesi Judit munkájának) legfőbb értéke a helyi történéseknek egy tágabb összefüggésbe ágyazott vizsgálata. Nehézebb helyzetben voltak a XX. század eseményeit és jelenségeit bemutató fejezetek szerzői (Nagy Miklós, Nagy István és Fábrián György), akiknek nemcsak a források bizonyos egyoldalúságával, hanem terminológiai és szemléleti problémákkal is küszködniük kellett. A recenzens nem róhatja föl a tanulmányok keletkezésének idejéből következő elbizonytalanodást, legfeljebb arra emlékeztethet, hogy e helyzetből következően századunk társadalmi és politikai folyamatainak helytörténeti értékelése a legromlékonyabb egy-egy ilyen műben. Az anyagi, tárgyi és szellemi kultúrával foglalkozó dolgozatok (Juhász Antal, Kátóna Imre, Bucsuházyiné Lovai Margit, Bellon Tibor, Szabó József és Szabó Tibor írásai) kiemelik a helyi sajátosságokat, s azokat az etnográfiai meg tájnyelvi jellemzőket, amelyek Dorozsma sajátos helyzetéből és népesedési viszonyaiból következnek. Bálint Sándor eredményei és Ferenczi Imre előmunkálatai szervesen beépülnek a néprajzi leírásba.

Külön említünk kell a 80 lapnyi *Függelék*-et, amely a honismeret szempontjából forrásértékű névsorokat közöl, valamint a 750 szöveggel ellátott 144 illusztrációt (térkép, fénykép, oklevelet, arcképet és más dokumentumot) tartalmazó képanyagot, amely

még szemléletesebbé teszi a Dorozsmáról az olvasóban kirajzolódó képet. „Dorozsma nagyközség” 1881. évi térképének hasonmása a szép vászonkötésben, csinos formában kiadott kötet melléklete. A *Kiskundorozsma* című történelmi munkát szívesen ajánljuk nemcsak a település iránt érdeklődők, hanem általában is a településkutatással foglalkozók figyelmébe.

Kováts Dániel

FÁBIÁN GYÖRGYNÉ:

A csongrádi Batsányi János Gimnázium és Szakközépiskola története (1920-1995)

Tiszteletre méltó vállalkozásként fogadhatjuk Fábrián Györgyné csongrádi tanárnő tartalmas összeállítását a Batsányi Gimnázium elmúlt hetvenöt évéről. Még akkor is, ha az 1000 éves magyar iskola emlékévében egy alföldi kisváros gimnáziumának története nem számottevő tétel. Viszont a mezőváros helytörténetében a kulturális fellendülésében meghatározó jelentőségű iskola – mint ezt jubileumi emlékkönyve is igazolja – tanárai és diákjai révén hírnevet vívott ki a városka határain kívül is, ezért krónikájának forgatását méltán ajánlhatjuk nemcsak a hely története iránt érdeklődőknek, hanem a pedagógia-történet tudós művelőinek is.

A vasok kötet nyomom követi a gimnázium történetét elsősorban az 1946-ig megjelent évkönyvek, valamint levéltári dokumentumok alapján. Aprólékosan részletező adatgazdag fejezeteiből szinte egyetlen lényeges történet sem maradt ki, amelyre az utókor figyelme irányulhat. Így hosszan időz a szerző az alapítás körülményeinél, amikor az új gimnázium kétszeresen is függő viszonyban volt, hiszen az Ybl Lajos tervezte szecessziós épületben polgári fiúiskola működött, a gimnázium csak egy emeletet foglalt el; másrészt, mert kezdetben a szentesi főgimnázium fiókintézete volt. De a város vezetőinek és adakozó polgárainak köszönhetően önállósodása és gyarapodása ezek után töretlenül ivelt felfelé. Hogy története során tizenkétféle elnevezése volt – két névadója: Szent Imre és Batsányi nevével kombinálva – az az elmúlt hetvenöt év oktatáspolitikai cikcakkjaival függött össze, amelyek tükrében a szerző az intézmény történetét vizsgálja.

Különösen érdekesek a munka azon részletei, amelyek pedagógia-történeti kuriózu-

mokat rögzítenek; például azt, hogy az első tanév egyetlen első osztályának 28 növendékét 3 fős (egy igazgató és két tanár) tantestület tanította; vagy azt, hogy 1922-től a leánytanulók engedélyt kaptak ugyan az órák látogatására, de a szünetekben egy külön teremben kellett tartózkodniuk. És mint különlegességről számol be az ötvenes években „sikeresen” működő Funkcionáriusok, Rendőrtestek, Katonatisztek Levelező Tagozatáról is.

A kötet szemléletesen mutatja be az iskolai élet különböző szeleteit az önképzőkörök működésétől a sportkörök eredményeinek bemutatásáig. Nem hagyja figyelmen kívül a tantestület összetételének alakulását sem. Szól a nevesebb tanárokról, mint például a bolgár irodalom egyik magyar tolmácsolójáról, a kiváló fordítóról, Vásárhelyi Pálról, aki az iskola igazgatója, vagy dr. Fehér Edéről, a tudós franciatanáról, aki József Attila szegedi barátja volt. S nem hagyja megemlítenél a jeles irodalomtörténészt, Baróti Dezsőt sem.

Csaknem 100 tablófotó teszi teljessé a kiadványt; kár, hogy nyomdatechnikai kivételük gyenge minőségű. További kiegészítő mellékletek – az iskola tanárainak listája, a tanulólétszám alakulásáról és a diákok versenyeredményeiről készített táblázatok – jótékonyan segítik az iskola történetében való tájékozódást.

A kiadvány megjelentését az 1000 éves a magyar iskola alapítvány segítette.

Erdélyi Péter

LACKOVITS EMŐKE-LUKÁCS LÁSZLÓ
-VARRÓ ÁGNES¹

Íme az én népem

A Magyar Rádióban 1970-től rendszeres műsorszámként szerepeltek a *Kis magyar néprajz* öt perces előadásai. Ezeket akkor az MTA Néprajzi Kutatócsoport tagjai készítették, és céljuk a paraszti kultúra differenciáltabb bemutatása volt egy részletes gazdag ismeretterjesztés keretében. Az első időszak (1970-1977) hanganyagát 1978-ban jelentették meg *Kis magyar néprajz* a rádióban címmel (Szerk.: Jávorka Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsa). Ebben a kötetben 31 etnográfus majd 300 előadását szerkesztették egybe.

¹ –előadásai a Magyar Rádió „Kis magyar néprajz” sorozatából (1984-1990). Szerk.: Lukács László. A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat, 40. szám. Székesfehérvár, 1995. 166. old.

Az 1984-1990 közötti időszak rádiós sorozatának öt perceiből válogatott és szerkesztett kötetet *Lukács László Íme az én népem* címmel. Három etnográfus jelentette meg előadásait, részben követve a néprajz hagyományos csoportosítását, nyolc nagyobb témakörre felosztva.

Házasság, gyermek. Az emberélet fordulói közül a párválasztás, a lakodalom és a keresztelő az alaptematikája az előadásoknak. E csoport értékét nagyban emelik a résztémát érintő írások is, amelyek az átlag hallgató/olvasó számára kevésbé ismert témát tartalmaznak, de amelyek nélkül a magyar paraszttársadalom csak részben ismerhető meg. (Lackovits E.: Tutyiztatás a Balatonfelvidéken, Varró Á.: A lakodalmi szakácsné).

Gazdálkodás, árucseré, vándoralakok. A Kelet-Dunántúl hagyományos munkamegosztásáról, ezzel kapcsolatban a hajóvontatók, a halászok és vízimolnárok szerepéről, a kereskedelemről kapunk tömör, adatgazdag, áttekinthető összefoglalást Lukács László tollából. E fejezetet gazdagon színezi a vendégekről (Lukács L.), a koldusokról és a batyuzásról (Varró Á.) válogatott írások.

Az előző fejezetet jól egészíti ki a sajnós szűkre szabott *Mesterségek* témakör, amelyben a céhes ipar emlékeit történeti mélységben felvillantó előadások a kötet legjobbjaihoz tartoznak. (Lukács L.)

Ugyanígy sajnálhatjuk az *Építkezés* fejezet rövid voltát, főleg ha a rádióadás és a kötet célját tekintjük. A Káli-medence népi építkezésének jellegzetességeibe (Lukács L.) és a magyarpolányi népi műemlékek valamint a háromszéki udvarházak (Lackovits E.) történetébe pillanthat az érdeklődő.

Jelesnapi szokások, mulatságok. A néprajzi ismeretterjesztés leghálásabb témái ezek, amelyeket részben egy feltételezett átlaghallgató kíváncsisága, részben a szerzők érdeklődése, részben a sorra kerülő téma aktualitása alakít. A kötet e leghosszabb fejezete a téli népszokásoktól, illetve a lucázástól kezdve a nyáreleji időszakig öleli fel a jelesnapi szokásokat és a közös munkákhoz kötött mulatozás, vidákozás alkalmait.

A népköltészet című fejezetet két, a történeti monda keletkezéséről, életéről az ozorai diadallal kapcsolatban és a Balaton-felvidéki harangok szaváról készült előadás képviseli. (Lukács L.)

Néplát, népi gyógyászat, halál. Tíz olyan különböző korból és területről származó írást olvashatunk e fejezetben, amely felvillanthat-

ja a címben jelzett témakörök szerzteágazó és bonyolult világát, ugyanakkor további érdeklődésre sarkallhatja a hallgatót/olvasót. A népi orvoslás forrásai és specialistái valamint a halál, a temetés egy-egy fontos részkérdése áll e fejezet középpontjában. (Lackovits E., Varró Á.)

A népi kultúra szolgálatában. Az utolsó fejezetbe azok az ismeretterjesztő rádióelőadások kerültek, amelyek igen igényes formában mutatják be például az István Király Múzeumban folyó néprajzi kutató- és gyűjtőmunkákat, a Liszka József vezette, akkor még (1986) a Néprajzi Szakcsoport Garam mentén végzett néprajzi gyűjtéseit, szemináriumait és eredményeit. (Lukács L.) Ugyanígy fontosak a tájház-ismertető, a kiállítás bemutatások és könyvismertetések.

A kötetet a tematikához kapcsolódó irodalomjegyzék egészíti ki.

Az 1995-ben hat támogató intézmény segítségével és *Kósa László* előszavával megjelent kiadvány szépen beilleszkedik az ismeretterjesztő néprajzi kötetek sorába, ugyanakkor bemutat három etnográfust a maguk külön szemléletmódjával, stílusával és szűkebb-tágabb kutatási területével.

Deáky Zita

SZILÁGYI MIKLÓS:

A tiszai halászat¹

Harminc esztendővel *Solymos Ede* dunai halászati monográfiája után (Dunai halászat - Népi halászat a magyar Dunán. Bp. 1965.) megjelent másik nagy folyónk halászati monográfiája is *Szilágyi Miklós* tollából. Ez akkor is öröndetes, ha a szerző - vélhetően a kiadási lehetőségek miatt - kétfelé szakította eredeti munkáját, amit 1987-ben kandidátusi dolgozatként védett meg, s az ökológiai és társadalmi feltételrendszer változását bemutató korábbi kötet után (*Halászó vizek, halásztársadalom, halászati technika. A tiszai halászat történeti-néprajzi elemzése. Debrecen, 1992. Studia folkloristica et ethnographica* 29.) ezúttal az eszközök és a fogási módok történeti változásait összegezi. Negyedfél évtizedes kutatásainak összegzése ez a mun-

ka, ami - s ezt előljáróban leszögezhetjük - a magyar néprajz komoly nyeresége.

A szerző, mint munkái többségében, a történeti-néprajzi módszert követi, s az idő és a történetileg változó tér koordinátarendszerében vizsgálja a tiszai halászeszközök és fogási módok alakulását. Bár a munka egyik fő célkitűzése az, hogy cáfolja a halászat „ősfoglalkozás” jellegét, s azt, hogy annak eszközei és technikai évezrednyi távlatokat hidalnának át, s változatlan formájukban őstörténeti tanulságok megfogalmazására is alkalmasak, nem tagadja, hogy különböző korú és eredetű rétegekből tevődik össze a halászat recens tudásanyag. Nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a halfogás mindenkorai eszközei és technikai gazdag választékból való tudatos, a helyi földrajzi-ökológiai, gazdasági-társadalmi viszonyoknak megfelelő kiválasztás eredményei. Bár számos kérdésben Árpád-kori, illetve középkori problematikát tárgyal, a források mennyiségének megfelelően elsősorban a XIX-XX. század időszakának változásait ragadja meg a legnagyobb biztonsággal, s különösen szemléletesen követi a halászat eszközanyagának és technikájának azt a változását és differenciálódását, ami a Tisza-völgy vízrendezését követően, az új környezeti feltételekhez alkalmazkodva lejajlott. Ennek kapcsán rajzolódik ki legerőteljesebben a szerző azon véleménye, hogy az eltűnő régi az nem azonos az ősidők óta változatlanul; az egyes eszközöknek, technikáknak önálló történetük van, s számos különbözőség fogható meg azokban a Felső- és Közép-Tisza vidéke, valamint a Tiszántúl, illetve Szeged környékének emlékeanyagában. A halászatot folyton alakuló, a változó ökológiai viszonyokhoz igazodó alkalmazkodás emberi képességeket értelmezi, s ez a vélekedés párhuzamosságokat, választási lehetőségeket, a lokális közösségeken belüli differenciáltságot is megenged.

Az egész munkára jellemző a szerző igen alapos, olykor kifejezetten meditatív témavezetése, s csak kellő biztonsággal megragadható kérdésköröket zár le, igen sok helyen meghagyva a további bizonyítás és összegzés lehetőségét. Nagy óvatossággal követi az általa bemutatott eszközök típusainak alakulását, s a rendkívül gazdag és változatos népnyelvi adatok birtokában igen gondosan végzi el önmagában a típusalkotást is. Az eszközváltozatok és az elnevezések összefüggésében szigorúan érvényesíti a szó és a tárgy elvét, s igen mértéktartó a következtetésekben is.

¹ Az eszközök és fogási módok történeti változásai. Bp. Akadémiai 1995. 291 old.+ 34 kép.

A kötet elsősorban a működési elvek mentén különíti el egymástól a halászó eszközöket, ismételtelen hangsúlyozva, hogy az elv általában ősi, de azt a halfogó eszközök különböző korú rétegei, nem ritkán különböző, egymást követő generációi szolgálják, valósítják meg: ezen eszközök lényegében a halfogás alapelveinek tárgyiasult megnyilvánulásai. Szemléletes példákkal mutatja be az *elemi ismeretek* problematikáját, utalva arra is, hogy a korábbi századok halfogó embere nem volt primitív, hanem kifejezetten jól ismerte környezetének vízrajzi és halélettani feltételeit. Nagy formai gazdaságban mutatja be a halfogás *keisszerszámain*, majd az *emelő-hálókat*, hasonló részletességgel – a néprajzi anyagot alaposan elemelve – ismerteti a *kecéket* és az egyéb *kishálókat*. Felhívja a figyelmet ezek idényjellegű használatára, valamint arra, hogy egészükben a halászat periférius elemei.

A kötet egyik legerőteljesebb fejezete a *rekesztő halászat* történetét tárgyalja. Tiszai adatai nem igazolják azt, hogy a fokgazdálkodás a török hódoltság alatt visszaesett volna: megítélése szerint csak az igazolható, hogy az Árpád-korban már volt, a XIX. században pedig még volt rekesztéses halászat. Hosszasan bizonyítja, hogy a rekesz nem halfogó, hanem halmegállító eszköz, ami egyaránt szolgál emelőhálós és kerítőhálós halászatot. Az utóbbi nagy munkaszervezést és az értékesítés szervezett rendjét igényli. A szegye kapcsán rámutat arra, hogy vízfogás e halmegállító eszköz nélkül is létezett, s hogy a nagy folyók szegyéje genetikailag összefügg a kisebb vízfolyások szerényebb méretű, hasonló eszközével. A *rekesztőhálókat* bemutatása után nagy figyelmet szentel a *vejszéknek*, s azoknak hat típusát különíti el. Az áradással-ápadással összefüggő, kiszámítható halvonulás esetén volt igazán eredményes ez a halfogó eszköz, ami nem csak állóvizeken, hanem lassú folyásokban is működött, s valójában csak a megépítése kívánt halászati ismereteket. A *varsákat* használati módjuk szerint rendszerezi, s a gazdag táji variánsok mellett fontos tanulságokat fogalmaz meg az eszközváltás (vessző-, háló- és perlonanyagú típusok) folyamatáról is. A *nagy-halók* ismertetésénél különösen nagy figyelmet szentel a *gyalom* problematikájának és elterjedésének. A folyami kerítő- és húzóhálókat kapcsán írja le a *tiszaverést* is. A halfogás típusainak bemutatását a *horgos halászat* zárja, amit – az alapelv korai volta ellenére – XIX. századi fejleménynek tart, s rámutat arra, hogy a gyári hor-

gok elterjedése előtt talán nem számolhatunk horgosorokkal történő halfogással.

A tanulmány összegzésében a szerző rendkívül fontos megállapításokat fogalmaz a vízrendezés és a halászati eszközök, -technikák összefüggéséről. A Tisza szabályozásával megnőtt az élővíz gazdasági szerepe, ugyanakkor csökkent az áradásos területek, holtágak haszna. Azzal párhuzamosan, hogy – megszüntetve az ármentes szintek és az árterek korábbi különbözőségét – a földművelő gazdálkodás veszi birtokba a korábbi vízjárta részeket, erősen visszaesett a halászat haszna. A rekesztéses fokgazdálkodás csak nyomokban volt már fellelhető a XX. században. Némely eszközök (*szegye, háromrétegű rekesztőháló, vejsze*) jórészt eltűntek, s újak, köztük belső fejlődésűek alakultak. Számbeli- leg is megnövekedett az eszközállomány, méretükben nőttek a kerítő- és húzóhálókat: sajátos versenyfutás folyik a csökkenő halállományért.

Tanulságosak a szerző azon megállapításai, hogy a tiszai halászat XIX-XX. századi változásai elsősorban Szeged környékéről indultak, amiben a dunai halászatban érdekelt német vállalkozóknak is szerepük volt. Itt húzódnak meg terminológiai eltérések határai is. (*hosszúkece-bóné, kuszakece-kece, szák-meregyű, varsa-verse, csapóhorog-lazahorog* stb.) A Közép- és Felső-Tisza vidékének valamint a Tiszántúlnak a halászata régiesebb, mint az alsó szakaszé. Itt nem voltak bérlő-vállalkozók, ugyanakkor nyomokban archaikusabb maradt a vízrendszer.

Szilágyi Miklós könyve nem könnyű olvasmány: a rendkívül sokféle néprajzi kifejezés, a tipológiai tisztázás érdekében a részletekre (is) figyelő rendszerezés a járatlanok számára olykor nehezen követhető. Mégis azt gondolom, hogy a néprajz művelői mellett haszonnal forgathatják Szilágyi Miklós kötetét a honismereti kutatók, de akár a vizek szerelmesei, s a Tisza halát változó sikerrel kereső horgászok is.

Viga Gyula

BENCE LAJOS:

Írott szóval a megmaradásért

A közép-európai, többnyire békés változások, és a második Jugoszlávia összeomlása eredendően befolyásolta a szlovéniai magyarság sorsának alakulását is. A bizonytalan nép-

számlálási adatok szerint alig tízezer, reális becslések szerint azonban megközelítően tizenötezer fős közösség az 1920-ban rászakadt kisebbségi sors hét évtizede során hiába kereste önmegvalósítási lehetőségeit, az egymást követő rezsimek kényszereiből eredően maga is kénytelen volt osztozni az anyaországtól elszakított területek magyar kisebbségeinek keserű sorsában. Szlovénia függetlenné válását követően azonban új lehetőségek nyíltak előtte. A Muravidéki Magyar Nemzetiségi Érdekközösség tevékenységének kiszélesedése, majd a legújabb, 1994-es önkormányzati választások után megalakult Muravidéki Magyar Nemzeti Tanács megfogalmazott céljai immár teljes mértékben, a legszélesebb demokratikus alapokon biztosítják a magyar kisebbség önszerveződésének és érdekei érvényesítésének lehetőségeit.

Nem meglepő hát, hogy a szlovéniai magyarság legkiválóbb irodalomtörténet-írója és múltjának ismerője, Bence Lajos most jelentette meg *Irott szóval a megmaradásért* című történelmi monográfiáját. A könyv már alcímében is jelzi, szerzője a szlovéniai magyarság 1919-1989 közötti hét évtizednyi múltjának összefoglalására vállalkozott. A monográfia tehát több, mint irodalomtörténet, több, mint a művelődéstörténeti kutatások összegzése, több, mint népismereti dolgozat, egészen egyszerűen: a lehetséges legtoábbra, a múlt eseményeinek a lehető legteljesebb összefoglalására vállalkozott. Mindamellet kétségtelen, hogy Bence Lajosnak elsősorban az írott szó történetére kellett a legnagyobb figyelmet fordítania, mégpedig abból a felismerésből eredően, amit ő maga így fogalmazott meg: „Meggyőződésünk ugyanis, hogy kisebbségi irodalmak a világon mindenhol - az irodalom anyagából kifolyólag - nyelvmegőrző, nemzetmegtartó szereppel bírnak, s egy közösség öneszmélését, identitástudatát erősítik, s ezáltal a beolvadás elleni harc egyik leghatásosabb fegyverének tekinthetők, főleg itt, Közép-Kelet Európában.” De mert kisebbségi sorsban az irodalom a megszokottnál sokkal szélesebb fogalomkörrel jelöl, magától értetődően számot kell vetni a publicisztika, a tudományos szakirodalom és a történetírás eredményeivel, helyzetével és állapotával is. Mindezek együttes számbavétele nyomán állapítható meg: a szlovéniai magyar irodalom valóban sajátos színfoltot jelent a magyar irodalom színes tájképén.

Bence Lajos szerencsére nem esik abba a csapdába, amelybe *beleotthonosodta* a vajda-

sági magyar irodalomtörténet-írás ma sem képes kötöttségeitől és beidegződéseitől szabadulni. Ő egyetlen pillanatra sem hiszi, hogy az irodalom csupán „szépség és esztétikum” kérdése, és mint ilyen, függetleníthető, elválasztható a társadalmi valóságtól. Nem hiszi és nem hirdeti, hogy az irodalom az egy külön világ, társadalmi normáktól, morális kötöttségektől, vállalható és megtagadható történelmi örökségtől, mi több, egyéni és közösségi valóságtudattól elválasztható terep, melyben azok is daliás vitézek lehetnek, akik mérgezett almát kínálnak.

Bence Lajos felismeri, „hogy a szlovéniai magyar irodalom története, jelentősebb állomásai a politikai események alakulásával függnek össze”, ebből eredően irodalomtörténet és társadalomtörténet között szoros összefüggés van. Ezért tartja fontosnak az irodalmi múlt számbavétele és az irodalmi jelen összefoglalása előtt a szlovéniai magyar kisebbség múltjának bemutatását. A Muravidék környéke peremvidék volt a történelmi Magyarország idején is, peremvidéki elmaradottságának terhét kénytelen volt magával cipelni az 1920-ban megalakult délszláv államok közösségébe. A vidék magyarsága rettenetes árat fizetett „új állampolgárságáért”: az 1910-es népszámlálás adatai szerint Vas és Zala megye Muravidéknek nevezett részén 21.000 magyar nemzetiségű polgár élt, ami a szlovének (vendek) és németek alkotta közösségen belül 22,3 százalékot jelentett. 1931-re a zaklatások, az üldözések és a kivándorlás megismétlődő hullámai következtében a magyarság létszáma 30-35 százalékkal csökkent. 1948-ban már csak 10.246 magyarról adhattak számot, hogy ezt követően a titói rezsim 1981-re 8617 főre apassza a muravidéki magyar kisebbség létszámát. A helyzet ezután is romlott, az 1991-es utolsó - de annál eufórikusabb - jugoszláv népszámlálási adatok szerint a közösség mindössze 7636, a magyarságát nyíltan vállaló főből állt. Szlovénia megalakulásával és a kollektív jogok ezzel szinte egyidőben történt elismerésével a helyzet lényegesen javult, a muravidéki magyarság ma már nyíltan vállalhatja nemzeti hagyományait, intézményes formában is ápolhatja egyéni és közösségi identitástudatát, megfogalmazhatja ezzel kapcsolatos igényeit. Megvan a joga és a lehetősége az anyanyelvi oktatás számára legkedvezőbb formában történő megszervezésére, művelődési intézményei működtetésére, az anyanyelvű tájékoztatás bővítésére és gazdagítására.

Közben szemünk előtt bontakozik ki a szlovéniai magyar irodalom, a maga sajátos és csak rá jellemző színeiben. A megjelenési lehetőség kiszélesése, a lap- és könyvkiadás egyre gazdagodóbb formái csodálatra és elismerésre méltó felszabadultságot hozott az irodalmi élet mindennapjaiba. A sokszínűség belül azonban - s erre Bence Lajos több alkalommal is nyomatékosan felhívta a figyelmet - a legbiztosabb pont a hagyománytisztelet, a közösségre testált nemzeti örökség megőrzésének igénye. Négyszáz év tényeiben is ismert történelmi hagyományainak örököse a muravidéki magyar írástudó, s ez önmagában is méltóságot parancsol.

Lendva és környéke a reneszánsz magyarországi térhódítása során vált a nyugati peremvidék egyik kulturális központjává. A XVI. század második felében a főúri udvarok egymással versenyezve válnak európai szintű kulturális központokká, s a Zrínyiek, a Bánffyok, a Zichyek, a Széchyek és az Eszterházyak a legismertebb és legnevesebb magyar és európai művészeknek, bölcselőknek és egyházi méltóságoknak adnak ideig-óráig otthont. 1551 és 1552 között a Bánffyok alsólendvai várnak vendége volt Ráskai Gáspár, a magyar reformáció nagy alakja, s itt szerezte az *Egy szép história az vitéz Franciscoról és az ő feleségéről* című históriás énekét. Tőke Ferenc protestáns pap ugyancsak Lendván írta 1553-ban az *Istennek röttenetes haragjáról* című vallásos témájú költeményét, 1556-ban pedig ugyancsak az ő tollán született meg a latin címet viselő históriás éneke, a *Historia obsidevnis... Insulae Sziget* (A Sziget ostroma), mely Szigetvárnak a török általi 1556. évi sikertelen ostromát írja le. A mű Klaniczay Tibor szerint Zrínyi Miklós eposzának egyik forrása volt, benne fogalmazódott meg először a nemzeti összefogás eszméje. Lendván írta Kultsár György *Az halálra való keszöletről...* című könyvét, melyet 1573 nyarán „alsó Linduai” Hoffhalter Rudolf nyomdász műhelyében Bánffy Miklósnak szóló ajánlással jelentettek meg.

A reformáció-kori irodalmunk megkerülhetetlen forrása a Bánffy-családnak, a szinte teljes XVI. századot – minden fontosabb hazai esemény leírásával együtt – bemutató naplója. Bánffy István, Miklós és Kristóf elsősorban a családi események megörökítésére törekedett, de közben a művelődéstörténeti krónikások szerepét is vállalták.

Az ellenreformáció előretörését követően a Muravidék kulturális szerepe sokat veszített

jelentőségéből. Keserves évszázadok sora következett a magyar történelemben, melyek meghatározták a muravidéki magyarok mindennapjait is. Értékeit tekintve jelentősebb irodalmi élet csak a XIX. század utolsó évtizedeiben alakult ki, ám ennek kiteljesedését, az értékteremtő kezdeményezések gyümölcsének beérését megakadályozta az első világháború, majd az országvésztes tragikus élménye. 1889-ben megjelent az *Alsólendvai Híradó* című hetilap első száma, s annak melléklete, az *Irodalmi Szemle*. A lap azonban rövid életűnek bizonyult. 1897-ben a helybeliek újabb lapalapítási kísérletet tesznek, megjelenik a *Délzala* című társadalmi, közművelődési és gazdasági hetilap. Két év után ez a lap is megszűnt, helyébe ismét az *Alsó-Lendvai Híradó* lépett, amely azután több mint két évtizedig, egészen 1919. július 20-ig, kényszerű megszűnésének pillanatáig vállalta a tájékoztatás és az ismeretterjesztés nemes feladatát.

1910-ben már megjelentették az *Alsólendvai helyközség rendtartását szabályozó könyvecskét*, amely fontos és nélkülözhetetlen helytörténeti adatokat tartalmaz, 1911-ben pedig kiadták az *Alsólendvai Takarékpénztár Alapszabályzatát*, ezt követően azonban több mint négy évtizeden át, egészen Völgyesi József *Hazatérés útján* című, a második világháború idején kiadott verseskötetéig szinte „néma maradt a táj”. A múltjának gazdag emlékeit önmagába zárkózva őrző tágabb vidék csendjéből csak Pável Ágoston alakja magasodik ki, aki a legbékétlenebb időkben is az együttélő szlovének és magyarok egymásrautaltságának hangos hirdetője volt.

Bence Lajos a szlovéniai magyar irodalom megszületése pillanatának Vlagy Lajos 1961-ben megjelent *Versék* című kötetének kiadását tekinti. Ez a könyvecske jelentette az első lépést azon az úton, amely a mai kiteljesedéshez vezetett. A muravidéki magyar közösség önismereti törekvéseiben elvitathatlan érdemeket szerzett az 1959 óta folyamatosan megjelenő *Naptár*, valamint a belőle kibomló irodalmi élet – egyre sokasodó verseskötetekkel, monográfiákkal, történelmi és helytörténeti, valamint nyelvvelő kiadványokkal. A muravidéki magyarságnak ma – a reformáció óta először – újra van irodalma és irodalmi élete, van írásba foglalt történelme is.

Bence Lajos *Írott szóval a megmaradásért* című monográfiájának megjelenésekor nemzeti történetírásunk egy nélkülözhetetlen kézikönyvvel lett gazdagabb, az utódállamokba

szakadt magyar kisebbségek sorsának megismerése tekintetében pedig hézagpótló kiadványnak tekinthető. Emellett az sem elhanyagolandó tény, hogy Bence Lajos a szlovéniai magyarság 1919-1989 közötti történetének megírásakor bebizonyította, gondolkodóként és íróként a közösségi szolgálat biztos terepére érkezett.

(Lendva-Lendava, 1994.)

Mák Ferenc

DR. TIMAFFY LÁSZLÓNÉ (SZERK.):

Az esztendő nevelő munkája keresztény szemmel a néphagyományok tükrében

Jelentős segédkönyv jelent meg 1995 karácsonyára a győri Hazánk kiadó gondozásában. Átfogó segítséget nyújt óvodai és iskolai csoportoknak, hitoktatóknak nevelő munkájukhoz. Nagy előnye, hogy nemcsak módszeres tanácsokat ad, hanem bő anyagot is közöl hozzá, s lehetővé teszi a témához fűződő versek, dalok tetszés szerinti válogatását, figyelemmel kísérve a gyermek lelki, szellemi, fizikai és közösségi fejlődésének fokozatait. A könyvet a Győri Keresztény Óvodai Munkaközösség állította össze. Tagjai: *dr. Ottófi Rudolfné, Rácz Jánosné, Tóth Ferencné*. A szép kiállítású könyv grafikai *Páczy Mária* festőművész munkáját dicsérik.

A mű címe jól jelzi a tartalmát. Néphagyományaink évszázadok folyamán szoros egységbe fonódtak a kereszténységgel. Ezért a magyar művelődésben nem választhatók szét egymástól. Szerepük az óvodai és iskolai nevelésben különösen fontos, mert itt kell megalapozni gyermekeink lelkében a keresztény hit és magyar néphagyomány ismeretét, szeretetét, hogy erre épülhessen a magyar

szellemiségű művelődés itthon és határainkon túl is.

A könyv szerkezetileg öt alapvető részre tagolódik. Az első fejezet összefoglalja az egyházi év jeles napjait, az ünnepekhez fűződő népi hagyományokat, az ismertebb szentek nevét, életét, hogy követendő példát találjanak bennük. A keresztény ünnepekörhöz fűződő népi hagyomány segítséget nyújt a nevelők és szülők ismereteinek felújítására.

A naptári fejezetben táblázatos formában havi, heti bontásban található a feldolgozandó anyag. Arra is ötletet próbál adni, hogy milyen formában kapcsolódhatnak be a szülők a nevelés folyamatába.

A harmadik fejezet a még gyakorolt, vagy már rég elfelejtett imákat tartalmazza, szép magyar nyelvünk értékeivel.

Versek, köszöntők, rigmusok, énekek a negyedik fejezet gazdag, tetszés szerint bővíthető tárházában szintén az időrendi sorrend segít eligazodni.

Az ötödik fejezet *A feldolgozott néphagyományok az óvodában* címet kapta. A benne található, rövid jelenetekre feldolgozott, népi hagyományok színessé teszik az óvodai, iskolai életet.

A könyv valóban hiánypótló és megsegíti a korszerű nevelő munkát a kereszténység és néphagyományaink összhangjában. Erre utalnak a szerkesztő záró sorai is: „A könyvet ajánljuk azoknak az óvónőknek, tanítóknak, hitoktatóknak, akik fontosnak érzik a rábizott gyermekek lelki, szellemi gazdagítását. Az Önök munkáját kívánjuk megkönnyíteni, hogy nevelésük hatására a „vadócból” igazi „rózsa” váljék.”

A könyv megvásárolható Győrött a Rónai Jácint akadémiai könyvesboltban.

Timaffy László

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Áron püspök szobrának felszentelésére. Kiadja a Római Katolikus Főesperesség, Székelyudvarhely, 1995. 118 old.

A tartalomból: *Dr. Jakubinyi György:* „Integerrimus Domini Famulus”; *Oláh István:* Áron püspök népi legendáriumból; *Lestyán Ferenc:* Márton Áron püspök iskolái, *Venczel József:* Márton Áron püspök életpéldája; *Lőrincz György:* Márton Áron mítosszá lett élete; *Bajor Andor:* Nem mi választjuk ki szentjeinket; *Benkő Samu:* Történet a székes-egyház kapujában; *Fodor Sándor:* Emlékezés Áron püspökre; *Derzsy András:* Egy jószágos öreg pap; *Kántor Lajos:* Szemben az árral; *Ferenczes István:* Csíkszentdomokos balladái; *Antal Árpád:* Szentől szemben Áron püspökkel; *Vincze Gábor:* A kisebbségpolitikus Márton Áron; *Beke György:* Püspök és államférfi; Márton Áron erdélyi püspök életrajzi adatai.

Bakos Lajos hagyománygyűjtése a Magyar Nyelvőrben 1873-1896. *Karacs Zsigmond* tanulmányával. *Földesi füzetek*, 1. Földes, 1995. 122 old.

Balázs Gusztáv: A nagyecsedti oláh cigányok táncgyűjteményei. *Cigány Néprajzi Tanulmányok* 3. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Művelődési Intézet, Bp. 1995. 144 old.

Balogh István: Debrecen a forradalom után. Események 1956. november 4-től 1957. január 7-ig napról napra. Szerk: *Simon Zoltán*. Kiadja a Megyei Könyvtár Debrecen 1994. 133 old.

Balogh Sándor: Moldvai csángómagyar furulyás dallamok és énekek. Kiadja az Óbudai Népzenei Iskola, Bp. 1996. 112 old.

Bartha Elck: Halotti bucsuzatok a délgömöri falvak folklorjában I-II. *Gömör Néprajza XLVI-XLVII*. Szerk: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a KLTE Néprajzi Tanszéke, 1995. 154 és 406 old.

Benkő Levente: Szárazajta. *Kalácsa Könyvek*. Kiadja a H-PRESS Kft. Sepsiszentgyörgy 1995. 208 old.

Az 1944. szeptemberében történt szárazajtai magyargyilkolás történelmi körülményei visszaemlékezések és dokumentumok tükrében.

Bodó Imre: Fekete István emlékszoza Dombóváron. Kaposvár 1996. 28 old.

Buczko József: Pusztuló értékeink. Rajzok Hajdúnánásról. Ethnica Kiadó, Debrecen 1995. 115 old.

Csohány János: A történeti kutatás és feldolgozás módszere. *A Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének tanulmányi füzetek* 32. Kiad: Pokoly László. Debrecen, 1995. 59 old.

Dalmi Ilona: Az alsójózsai iskola története. *Józsai Helytörténeti Füzetek* 4. Kiadja a Józsa-Szentgyörgy Kör és az Alsójózsai Általános Iskola Debrecen-Józsa 1995. 80 old.

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1992-1993. Szerk: *Gazda László* és *Módy György*. Debrecen 1994. 487 old.

A tartalomból: *Szabó Sándor:* A debreceni Nagyerdő nappali lepkei; *Juhász Lajos – Vas András:* Odulakó madárfajok a Hajdúsági erdőpusztákon; *Lovas Márton:* Hajdúnánás természeti viszonyai és rovarvilága; *Gesztesy Tamás:* Megjegyzések az állat-maszk kombinációk értelmezéséhez; *Lévai Béla:* Monostor birtoklástörténete; *Uő:* Monostor a helynevek tükrében; *Módy György:* Ferencesek és domokosok Debrecenben a reformáció koráig; *Tóll László:* A számszerijről – A Déri Múzeum számszerijai; *Krankovics Ilona:* Egy debreceni kereskedőcsalád története; *Nagybákay Antal Zelmós:* Két százestendős debreceni családtörténeti adalék; *Arnóth Sándor:* Adalékok a püspökladányi zsidók történetéhez; *Surányi Béla:* A szántófüldi növénytermesztés szerkezete Debrecen mezőgazdaságában (1920-1990); *Szűcs Ernő:* Hadifogság és hazatérés II.; *P. Szalay Emőke:* Hódmezővásárhelyi kerámia a Déri Múzeumban; *Kövériné Fülöp Katalin:* Árva Bethlen Kata fogarasi terítőjének néprajzi vonatkozásai; *Magyar Márta:* A nagypénteki szentsír és a hozzá kapcsolódó népi liturgia; *Vajda Mária:* Gesztusnyelv. A nem-verbális közlések egyik formájáról: a járásról; *Fehér Ágnes:* A kiségyházi közösségek a szociológiai vizsgálatok tükrében.

Debreceni Orvostudományi Egyetem III. sz. Belgyógyászati Klinikájának jubileumi kiadványa, 1975-1995. Debrecen 1995. 104 old.

A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának évkönyve az 1992/93-1993/94. iskolai évről. Szerk: *Nagy Mihály*. Debrecen 1995. 161 old.

A Debreceni Református Teológiai Akadémia Évkönyve az 1992/93-1993/94. évről. Szerk: *iff. Fekete Károly*. Debrecen 1995. 85 old.

Debrecen ma 1100 év tükrében. Szerk: *Mester Gyula*. Debrecen 1995. 203 old.

A tartalomból: *Módy György*: Hét évszázad a történelem sodrában; *Balogh István*: A város és társadalmi 1850-1950; *Filipek Tibor*: Debrecen 1950-1990; *Lovás Rezső*: A Debreceni Universitas; *Fodor András*: Katolikusok Debrecenben; *Csolányi János*: A debreceni Református Egyház; Debrecen díszpolgárai; *Kiss András*: A Hajdú-Bihar megyei kamarák története.

Doba Gyula: Józsa földrajza, 1936. *Józsa helytörténeti füzetek* 3. Kiadja a Józsa-Szentgyörgyi Kör és az alsójózsai Várogy István Honismereti Szakkör. Debrecen-Józsa, 1995. 40 old.

Élvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Kiadja a KAM- Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Csikszederda 1996. 258 old.

A tartalomból: *Oláh Sándor*: A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése; *Uő*: A kilépés társadalmi feltételei a Székelyföldön; *Bodó Julianna*: Az időszakos migráció hatása az egyéni és a családi életvezetésre; *Gagyfi József*: A máréfalvi fiatalok migrációs viselkedése; *Bíró A. Zoltán* – *Bodó Julianna* – *Gagyfi József* – *Oláh Sándor* – *Türos Endre*: A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsájtó közegre.

Erdély a históriában. Kiadja a Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely 1992. 198 old. A Históriaiban megjelent, Erdély történelmével foglalkozó tanulmányok.

Ezeréves a magyar iskola. Szerk: *dr. Lévai Béla*. *Józsai Helytörténeti Füzetek* 10. Debrecen-Józsa 1995. 100 old.

A józsai iskola történeti és honismereti konferencia előadásai.

Halmos Béla – Virágvölgyi Márta: A széki férfitáncok zenéje. Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Bp. 1995. 211 old.

Harminc éves a debreceni műszaki felsőoktatás. Szerk: *Nagy Géza*. Kiadja az Ybl Miklós Műszaki Főiskola. Debrecen 1995. 210 old.

A Honfoglaló magyarság. Szerk: *Fodor István*. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum. Bp. 1996. 477 old.

A tartalomból: *Fodor István*: A magyar honfoglalás; *Némethi Péter*: A honfoglalás régészeti kutatásának története; *Fodor István*: A gazdálkodás és a társadalom változó képe; *Uő*: Hitvilág és művészet; *Révész László* – *M. Nepper Ibolya*: A honfoglaló magyarság régészeti hagyatéka; *Wolf Mária* – *Takács Miklós* – *Gömöri János*: Földvárak, települések, kézművesség.

A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve, 1996. Hódmezővásárhely 1996. 178 old.

A tartalomból: *Herczeg Mihály*: A Szeremlei Társaság öt éve; *Béres Mária*: Régészeti-műemléki kutatások a csomorkányi templomrom területén 1991-ben; *Herczeg Mihály*: A Bercsényi család és Hódmezővásárhely; *Csete-Szemesi István* – *Gachal János* – *Tóth Sámuel*: Torontálvásárhely alapítása; *Kruzslicz István Gábor*: Halászat Hódmezővásárhelyen a XVIII-XIX. században; *Szigeti János*: A hódmezővásárhelyi zsidóság a történelem sodrában; *Makó Imre*: A mozi hőskora Hódmezővásárhelyen; *Nagy Vera*: Céhes szokások Hódmezővásárhelyen; *Földvári László*: Élet a tanyán; *Felletár Béla*: Hódmezővásárhely valdái néprajza; *Herczeg Mihály*: Hódmezővásárhely első hivatalos utcanévjegyzéke (1850); *Kruzslicz István Gábor*: Szeremlei oklevélmásolatok I. (1525-ig)

Józsai hétköznapiak. Szerk: *dr. Lévai Béla*. *Józsai Helytörténeti Füzetek* 7. Debrecen-Józsa 1995. 48 old.

Válogatás Józsaírók szöveggyűjteményéből.

Keszeg Vilmos: Kelt levelem... Egy mezősi parasztasszony levelezése. *A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára* 6. Debrecen 1996. 148 old.

Két évtized Hajdú-Bihar megye környezetvédelméért. Szerk: *Angyal László*. Kiadja a MTESZ Megyei Környezetvédelmi Bizottsága. Debrecen 1995. 168 old.

Kisházi-Kovács László: A debreceni Szent Anna plébánia története. Szent Gellért Egyházi Kiadó, Szeged 1995. 168 old.

Kis Sándor, E.: A földművelés munkamérete és műszókincse Hajdúhadházon. Szerk. és előszó: *Sebestyén Árpád*. *Folklor és etnográfia* 88. Debrecen, 1995.

Krenner Miklós: Az erdélyi út. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta: *György Béla*. Kiadja a Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely 1995. 218 old.

A könyv a szerző (írói nevén *Spectator*) kissé bőséges írásaiából készült válogatás.

Lendava – Lendva. Írta: *Göncz László és Halász Albert.* Kiadja a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet és a Hazánk Kiadó Kft. Lendva 1996 40 old. Lendva rövid története, Az írásbeliség évszázadai Lendván.

Lévai Béla: Múlt évek emlékei. Honismereti olvasmányok. *Józsai Helytörténeti Füzetek 1.* Kiadja a Józsa-Szentgyörgy Kör és az alsójózsai Várday István Honismereti Szakkör. Debrecen-Józsa 1995. 88 old.

A magyar honfoglalás és a szlávok. Szerk: *Lévai Béla.* *Szlavisztikai Füzetek 3.* Kiadja a KLTE Szláv Filológiai Intézet. Debrecen 1996. 72 old.

Magyar Nyelvtudományok XXXII. A KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve. Szerk: *Sebestyén Árpád.* Debrecen 1995. 217 old.

Makói Honismereti Híradó, 1995. Kiadja a József Attila Művelődési Központ. Makó 1995. 38 old.

A tartalomból: *Forgó István:* Az 1970-es ár-és belvizveszély elhárításának menedzselése Makón; *Rácz Sándor:* Az 1975. évi esőzések és árvíz; *Szabó Jenő:* Makói építkezések időrendje; *Csomor Ágnes:* Makó népességének alakulása; *Györfi József:* Földeák község rövid története 1900-ig; *Rácz Sándor:* Emlékeim a földéaki Kornel-erdőről; *Uő:* Sipos Erzsébet, a „Falu krónikása” volt; *Leugyel Rudolf:* Kolozsvári emlékeim.

Maróthi György Emlékünnepség, 1994. Szerk: *Kocsis Attila és Tóth Ferenc.* Kiadja a Kőlcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola. Debrecen 1995.

Móricz Zsigmond és Magoss Olga levelezése. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta *Rádcis Károly.* Püski Kiadó Bp. 1995. 622 old.

Dr. Nagy András: Városkép és ami hozzátartozik. Pallas-Akadémia kiadása. Csíkszereda 1995. 136 old.

Emlékiratok a II, vh. előtti Csíkszeredáról.

Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában. Kiadja a Haáz Rezső Kulturális Egyesület és az INFOPRESS Rt. Székelyudvarhely 1994. 300 old.

Az 1944-ben megjelent tanulmánygyűjtemény újrakiadása.

Nagy Olga: Barangolásaim varázslatos tájban. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely 1994. 137 old.

A cigányok közötti folklórgyűjtések során szerzett élmények, benyomások.

Néprajzi Értésítő LXXVII. Szerk: *Hofer Tamás.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1995. 304 old.

A tartalomból: *Hofer Tamás:* Témák és megközelítések; *Fodor István:* Az ősmagyar-ság etnikai tudata; *Rózsa György:* „Árpád emeltéte”; *Krizsa Ildikó:* A fehér lóért vett ország; *Hofer Tamás:* A birtokba iktatás, ajándékozás középkori rítusai és a fehér-ló-monda; *Szilárdy Zoltán:* A kettős kereszt – Kultusz és szimbólum Kelet és Nyugat között; *Marosi Ernő:* Magyarok középkori ábrázolásai és az orientalizmus a középkori művészetben; *Óze Sándor:* „A kereszténység védőpajzsa”, vagy „üllő és verő közé szorult ország”; *Imre Mihály:* A „Magyarország panasz” – a toposz a XVI. századi irodalmában; *Cemerné Wilhelm Gizella:* Grafikus portréorozatok Kelet és Nyugat között; *Kósa László:* Protestáns történelemértelmezés Csehországban és Magyarországon; *Basics Beatrix:* A nemzettudat változása a magyar történelmi festészetben és grafikában 1848/49 után; *F. Dózsa Katalin:* A rendi nemzettudat szimbóluma: a diszmagyar; *István Erzsébet:* Keleti örökség, népművészet, historizmus: Zsolnay Vilmos és Badár Balázs kísérletei; *Pederdi Vera:* Kún származástudat a XX. században; *Holló Szilvia Andrea:* Hősök és mondák az utcanév adásban; *Vigh Annamária:* Nemzeti motívumok a magyar plakátokon (1900-1914); *Sinkó Katalin:* A megsérített Hungária; *Kovács Gábor:* A mohácsi történelmi emlékhely.

Néprajzi Látóhatár. A Györfly István Néprajzi Egyesület folyóirata. Debrecen 1995. 3-4. sz. 252 old.

A tartalomból: *Kőhegyi Mihály:* A moldvai magyarok állapota 1844-ben; *Udvari István:* Bereg vármegyei magyar férfi keresztnevek Mária Terézia korában; *Gazda Enikő:* A kol-dulás eszközei; *Takács András:* Egy viselet alternatívái – Szék; *Tamásné Szabó Csilla:* A jobbágytelki népviselet; *Tankó Gyula:* Étkezési rend, étkezési szokások a gyimesieknél; *Tamás Irén:* A juhtenyésztés és a juhösszeadás Magyarszovátan; *Fazekas Loránd:* Aratás és cséplés Kőkényesden századunk első felében; *Kovács Endre:* Doroszlói fedőnád; *Márton Béla:* Gyapjufésülés a Maros megyei Kibédén; *Nagy Ödön:* Az emberi élet fordulónak szokásai Havadon; *Palkó Attila:* A halál és a temetés Magyarán; *Nagy Ödön:* Fehértemetés a gyimesi Magyarcsügesen; *Liszka József:* Egy elfelejtett mágikus szokáscselekmény kisalföldi emlékei és párhuzamai; *Szabó Judit:* Betlehemes játék Kászomból 1898-ból; *Raj Rozália – Nagy István:* Sándor, egy Szabadka környéki Mária kegyhely; *István Lajos:* Babonás népi gyógyítások Korondon;

Leszja Musketik: Az ukrán folklórkutatásról; *Hoffmann Tamás:* Az Österreichisches Museum für Volkskunde felújítása és állandó kiállítása; *Katona Imre:* A magyar – délszláv együttélés emlékei a csongrádi népnyelvben; *Géczi Lajos:* A kelet-szlovákiai magyarság közelmúltja egy néprajzos szemével; *Dankó Imre:* Erdélyi panoráma; *L. Radács Judit:* Dél-szlovákiai magyar halottbúcsúztató ének.

Novák László: Településnéprajz. *Néprajz egyetemi hallgatóknak*, 18. Kiadja a KLTE Debrecen 1995. 205 old.

Orosz István: Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből. Csokonai, Debrecen 1995. 295 old.

Óvónőképző- és tanítóképző főiskolák tudományos közleményei XXV. Szerk: *Szekerczés Pál* és *Varga Gábor*. Kiadja a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola. Debrecen 1995. 260 old.

A tartalomról: *Láposi Teréz:* Kalendáris ünnepeink az iskolában; *Gödényiné dr. Szarvas Edit:* Régi magyar területmértékek.

Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós: Egy forró nyár Udvarhelyszéken. Kiadja a Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely 1995. 46 old.

Az udvarhelyszéki szabad székelyek és kismesek 1809. évi engedetlenségi mozgalmá.

Petőfi Emlékhelyek Országos Találkozója, Vác 1995. október 14. Szerk: *Bárányné Patyi Éva*. Kiadja a Polgármesteri Hivatal, Vác 1995. 40 old.

Bevezető gondolatok, *Csáky Károly:* Petőfi és Hont megye, *Jakus Lajos:* Petőfi és szülei Vácon.

Püspökladányi Kalendárium 1995, Összeállította és szerkesztette: *Csontos Gabriella*. Kiadja az EU-KONTAKT BT. Püspökladány, 1995. 80 old.

Sándor Imréné Barati Eszter: Visszaemlékezések. *Józsa-i Helytörténeti Füzetek 2*. Kiadja a Józsa-Szentgyörgy Kör és az alsójózsa-i Várday István Honismereti Szakkör. Debrecen-Józsa, 1995. 52 old.

Sári Erzsébet: Józsa község története. *Józsa Helytörténeti Füzetek 3*. Kiadja a Józsa-Szentgyörgy Kör és az alsójózsa-i Várday István Honismereti Szakkör. Debrecen-Józsa 1995. 36 old.

Somogyi Honismeret 1995/2. Kiadja a Megyei és Városi Könyvtár és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár 1995. 102 old.

A tartalomról: *Dr. Horváth József:* Csurgó Baksay Sándor műveiben; *Dr. Gál József:* Búcsú egy építész dinasztától (Csomós László temetésén); *Lévai József:* Bolgárkertészek Kaposváron; *Bodó Imre:* Második szülőfalum, Kehida; *Dr. Jankó János:* Somogy megyei családnevek; *Dr. T. Mérey Klára:* IV. Nemzetközi Kézművesipar-történeti Szimposium; *Benics Zoltánné:* Karácsonyi népszokások Cserénfán; *Dr. L. Szabó Tünde:* Európa Nostra-Dij Szántódpusztának; *Dr. Stirling János:* Száz éve született Mócsy János; *Matyikó Sebestyén József:* Dankó Imre munkásságának újabb elismerése; *Uő:* Tüskés Tibor Zamárdi díszpolgára; *G. Jáger Márta:* A krónikaírás módszertani kérdései és forrásai; *L. Kapitány Orsolya:* A falukrónikaírás néprajzi forrásai; *Dr. Sipos Csaba:* Könyvtár és honismeret.

Somogyi Kultúra 1995/6. Kaposvár 1995. 82 old.

A tartalomról: *N. László Endre:* Csokonai, Lilla és a többiek II.; *Dr. Bóra Ferenc:* A patriotizmus és hazaszeretet; *Nagy Zoltán:* Mit gondoltak 1870-ben a demokráciáról?; *Szabó József:* Balatonboglár és a „boglárcazykok”; *Dr. Szirmay Endre:* 1956 magyar-lengyel kapcsolatai; *Dr. Költő László:* A Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága millecentenáriumi kiállítása elé; *Szalay Lilla:* Népdalkörök és népzenei együttesek 8 országos minősítése; *Varga Ferenc:* A jegyzőszövetségek történetéből; *Mohos Béláné:* Emlékezés Biczó Ferenc tanárra; *Dr. Rott Pál:* A szabási Tallián-kuria története; *Kovács Géza:* Emléksorok a TIT-ről I.; *Zetz József:* A Zselic; *Dr. Domokos János:* Fehér karácsony a Hargita és a Csíki havasok táján; *Uő:* A trebechovicei betlehem.

Süli-Zakar István: Milleker Rezső professzor élete és debreceni munkássága. Kiadja a KLTE Földrajzi Intézete. Debrecen, 1995. 48 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 1996/1. Kiadja a Móricz Zsigmond Könyvtár Nyiregyháza 1996. 150 old.

A tartalomról: *Glück Jenő:* Szatmármegye zsidósága 1848-ban; *Gottfried Barna:* Folyamatos törvénytörténet – Az 1947-es választások és a Magyar Kommunista Párt Szabolcs és Szatmár-Bereg megyékben; *Zentay Mihály:* A nyiregyházi középhullámú rádióállomás 1933-1995; *Berkó Krisztina – Koncz Attila – Sváb Antal:* Bessenyei Anna kilenc kiadatlan levele (1822-1841); *Kovács Sándor Iván:* Magyarázatok Bessenyei Anna leveleihez.

Dr. Szamosujvári Sándor: „Anyánk, a Kollégium...” Debrecen 1996. 64 old.

Riportok, vallomások a Református Kollégium tanáiról.

Dr. Szamosujvári Sándor irodalommal kapcsolatos cikkeiből, előadásaiból készült válogatás. Bev: *Korompai Gáborné*. Debrecen, 1995. 42 old.

Szállási Árpád: Weszprémi István és kora. Kiadja a DOTE Rektori Hivatala. Debrecen, 1995. 44 old.

Szécsi András: A Debrecen-Józsai Református Egyház története. 1790. 1995. Debrecen-Józsa, 1995. 213 old.

Szilágyi Miklós: Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. *Folklor és Etnográfia* 87. KLTE Debrecen 1995. 437 old.

Főbb fejezetek: A nagykunság történeti néprajzához; Gyula, Mezőberény és Gyoma társadalmá és műveltsége; Békés megye történeti néprajzához; Vázlatok az alföldi mezővárosokról.

Szoboszlói Kalendárium az 1996-dik közönséges esztendőre. Szerk: *Vetró Mihály*. Reklám Műhely. Hajdúszoboszló 1995 99 old.

Takács Béla: A balmazújvárosi „Testvéri Közösség” története. *Folklor és Etnográfia* 82. Szerk: *Ujváry Zoltán*. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen 1994. 112 old.

Tari László: Zenta villamosítása. *Zentai Monográfia Füzetek* 39. Kiadja a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárak Köre. Zenta 1995. 80 old.

A villanyvilágítás száz éve Zentán.

Tarján Gábor: Fölnevelő hagyomány. Magyar Médiapedagógiai Műhely. Bp. 1995. 235 old.

Hagyományismereti tankönyv a pedagógusképzőben tanítók és tanulók számára.

Tibori János: A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1944-1947. Debrecen 1995. 423 old.

Dr. Timaffy Lászlóné (szerk): Az esztendő nevelő munkája kersztény szemmel a néphagyományok tükrében. A Keresztény Ovodai Munkaközösség összeállítása. Győr 1995.

Tolnay Gábor: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye mezőgazdaságának egyes kérdései 1920-1944 között. *Jáskunsági füzetek* 9. Szolnok, 1994. 364 old.

Történeti Tanulmányok II. A KLTE Történelmi Intézetének kiadványa. Szerk: *L. Nagy Zsuzsa* és *Veress Géza*. Debrecen 1993. 159 old.

A tartalomról: *Módy György:* Debrecen településképe a XVI-XVII. században; *Balogh István:* Debrecen 1693. évi kiváltságolása; *Demény Lajos:* Bethlen Gábor székely politi-

kája; *Rácz István:* A debreceni kollégium vonzáskörzete; *Kormos László:* A debreceni kollégium külföldi kapcsolatai; *Binder Pál:* Nemzetiségek együttélése Erdélyben a XV-XVIII. században; *Barta Mária:* Fráter György és a protestantizmus; *Papp Klára:* Jobbágyi földhasználat a XVIII. századi bihari magánbirtokon; *Barcza József:* Révész Imre püspök és az 1944-45-ös változások; *Völgyesi Zoltán:* Az 1956-os forradalom és megtorlás Hajdúnánáson.

Történeti Tanulmányok III. A KLTE Történeti Intézetének kiadványa. Szerk: *L. Nagy Zsuzsa* és *Veress Géza*. Debrecen 1994. 165 old.

A tartalomról: *Völgyesi Zoltán:* Egy 1956-os antiszemita megmozdulás történeti háttéréhez (Hajdúnánás).

Udvarhelyi Híradó Kalendárium 1996. Kiadja a Z. INFOPRESS RT. Székelyudvarhely 1996. 180 old.

A tartalomról: Vélekedések a székelyekről; Erdély címere, Székelyudvarhely történeti földrajzi vázlata; Udvarhely vármegye szabályrendeleteiből; 105 éve született Palló Imre; Székelykeresztúri mozaik; Keresztúri szemlélyiségek; Parajd, Zentalaka, Szentegyház-Bágy; Helytörténeti szemlélyiségek évfordulnaptára; Mesék, mondák, hagyományok.

Udvari István: A Mária Terézia korabeli úrbérendezés szlovák nyelvű kézirat forrásai Szepes és Zemplén vármegyékben. *Vasvári Pál Társaság Füzetek* 15. Nyiregyháza 1996. 223 old.

Újfalusi Kalendárium 1995. Berettyóújfalu 1994. 244 old.

Varga Sándor: A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége, 1920-1970. kiadja a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet és a Hazánk Könyvkiadó, Lendva-Győr 1996. 134 o.

Dr. Varga Gábor harminc éve tanár és szakíró. Összeállította: *Laki Lukács László*. Kiadja a Városi Rendezvények Háza és Könyvtára. Edeleny 1995 30 old.

Végh Károly: Egy kisváros anno... Kiadja a Pest megyei Könyvtár. Szentendre 1996. 64 o.

Szentendre szellemi arculata a századfordulótól a második világháborúig.

Zepczaner Jenő: A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum. Kiadja a Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely 1994. 16 old.

Összeállította: *Belovári Gézáné*

Nagyboldogasszony temploma. Épült 1762–1769 Csongrádon. Dudás Lajos felvétele

Németh
János
István

A KULTÚRA ÜZENETE 1.0

TKT
TUDÁS • KULTÚRA • TÁRSADALOM

„Németh János István könyve következetesen és okosan felépített kultúraelmélet, elsősorban a mai (poszt)modern piacgazdasági demokrácia szemszögéből nézve.... Hatalmas művlődéstörténeti adat- és eszköztárat használ, objektíven, ügyesen és (hasznó jellegű vállalkozások többségétől eltérően) izléssel... Böven megéri a kiadást azért a világos és reális képért, ahogyan történeti-emberi kialakulásában bemutatja a modern piacgazdasági demokráciát, s benne a kultúra és az értelmiség helyét – végülis jórészt erre szolgál az egész bonyolult történeti apparatúra. A könyv némely vonatkozásában emlékeztet Francis Fukuyama híres könyvére a *Történelem vége*-ről. Amerikai-ra fordítva és illő menedzseléssel tán világsikert arathatna.” (Részlet az előszóból)

VEKERDI LÁSZLÓ

Kulturális területen továbbtanulóknak ajánlott!

A kötet megvásárolható a nagyobb könyvesboltokban és rendelhető a Magyar Művelődési Intézet könyvtárától. (1251 Bp. Pf 33, Corvin tér 8.)

Ősözkei utcásor (Juhász Antal felvételei)

Jellegzetes dorozsmai gazdatanya

